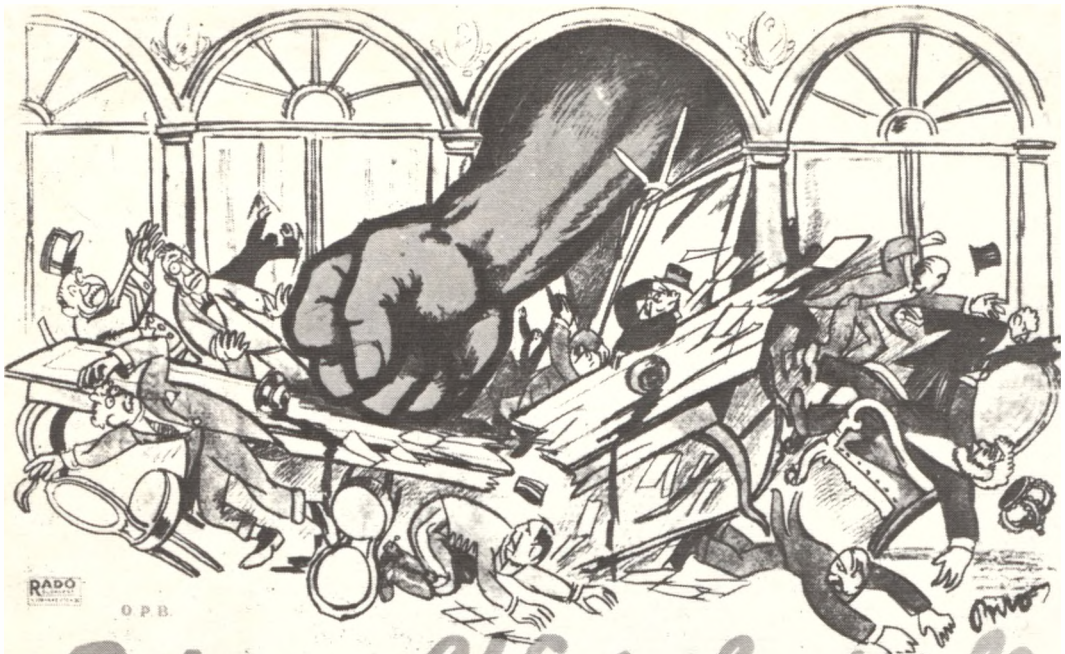

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988| 6 · XXII.

RADO

OPB.

Bitangok! Ezt akartátok?

BIRO MIHALY

adynatok élelmet!

Ha
nincs erönk
dolgozni

nem
Kaphattok
szerszámot,
ruhát

Károly

Tartalom

- 3 Serfőző Simon versei
4 Mátyás Győző: Sorják (novella)
7 Szokolay Zoltán versei

VALÓSÁGUNK

- 10 Kárpáti Sándor: Vitaminhiányos munkahelyi művelődés (vita)
13 Girasek Károly: Munkásság, művelődés – a kisüzemek felől (vita)
20 Bagó József: Paradigmaváltás a munkahelyi művelődésben (vita)
28 Löffler Tibor: Modern, szocialista vagy átmeneti társadalom (tanulmány)
35 Kovács Ferenc: A salgótarjáni munkások és a politika (tanulmány)
42 Kautzky Norbert: Kisamerika (vers)

HAGYOMÁNY

- 44 Farkas Márton: 1918 katonaforradalmairai
49 Csongrády Béla: A gyógyítástól a társadalmi változásokig
51 Madzsar Lili visszaemlékezése (Fancsik János)

ABLAK

- 59 Lothár László: Mai örmény költők
60–68 Mai örmény költők versei (Lothár László
és Konczek József fordításai)
69 Köteles Pál: Magyar világ Amerikában II.

- 81 Tandori Dezső versei
MŰHELY

- 84 Petőcz András: A szöveg radikális átalakulása (tanulmány)

- 89 Lőrinczy István versei
90 Zonda Tamás versei

MÉRLEGEN

- 92 Lőrinczy István és Zonda Tamás verseskötetéről (Siposhegyi Péter)

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:
DR. HORVÁTH ISTVÁN

A szerkesztőbizottság elnöke:
KAPÁS JÓZSEF

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál
Dr. Fancsik János
Füzesi István
Dr. Kapros Márta
Dr. Németh János István
Dr. Tamáskovics Nándor
Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska
Czinke Ferenc
Dr. Kovács Anna
Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján
Arany János u. 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó:
Bálint Tamás igazgató.
Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.
F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató,
88.51968 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bagó József szociológus (Bp.); *Dr. Csongrády Béla* pártmunkás (Salgótarján); *Dr. Fancsik János* orvos (Salgótarján); *Farkas Márton* történész (Bp.); *Girasek Károly* népművelő (Rétság); *Kárpáti Sándor* szerkesztő (Szakszervezeti Szemle, Bp.); *Kautzky Norbert* költő (Bp.); *Konczek József* költő (Bp.); *Dr. Kovács Ferenc* (Társadalomtudományi Intézet, Bp.); *Köteles Pál* író (Bp.); *Lothár László* költő, műfordító (Bp.); *Löffler Tibor* tud.-kut. (Vác); *Lőrinczy István* költő (Salgótarján); *Mátyás Győző* író (Bp.); *Petőcz András* költő (Bp.); *Serfőző Simon* költő (Miskolc); *Siposhegyi Péter* író, kritikus (Bp.); *Szokolay Zoltán* költő (Békéscsaba); *Tandori Dezső* író, költő, műfordító (Bp.); *Zonda Tamás* költő (Bp.)

☆

A munkahelyi művelődésről folyó vita előzményei lapunk 1988/2., 4. és 5. számában olvashatók.

☆

E számunk illusztrációs anyagát a Nógrádi Sándor Múzeum (Salgótarján) gyűjteményéből válogattuk, beleértve Buharin munkáit is. (Fotó: Buda László.)

Megóvják

Nem mázsás kövek erejét,
szeretném magamnak legalább
a nádszálakét, gallyakét.

Ha az időbe kicsapva,
meg-meghajolnak is muszájból
jövő-menő fuvalmakra.

De emelvén föl az égnek,
széltől, e bőszerű erőszaktól is
megóvják a madárfészket.

Tapasztaljuk

Mintha csak szokásból:
a kivívott győzelmet
elbukni miként lehet,
kipróbáltuk hányszor!

S tapasztaljuk régen,
hogy bár fölszabadulunk,
csak épp a szabadságunk
nem nyerjük el mégsem.

Sorják

Munkásmozgalmi apokrif

Vig csínyekkel és tanügyi reformokkal teli szakközépiskolás-csztendők után a régi hegesztődinasztia legifjabb sarja elődei nyomdokába lépett. Mint mondani szokás a család háta mögött dicső munkásmozgalmi múlt állt, amiből ifjunk számára rögvest két tanulság adódhatott: először, hogy az övé mögött bizony csak *ez*, míg másoké mögött, kevésbé spirituálisan, éppenhogy *valakik*, másodsor, s az előbbiktől aligha függetlenül, hogy ez a múlt ma már pontosan *ott* van. Mivel az ő felmenői, apja és nagybátyja valahogy nem akartak a szelek fordultával azonmód hatalomba, hivatalba érdeemesülni, ennél távolabbra néztek azért, hiszen megfelelt volna nekik egy-egy igazán jó hegesztőpisztoly is. A fennsőbbség szándoka azonban homlokegyenest más volt, s így hősünk felmenői kapálózhattak eleget nehogy egy napon oda kerüljenek, ahová legkevésbé kívánkoztak. Ez az oda ekkor még nem *az* az oda volt, bár nem sokkal később az utóbitól is legfeljebb hajszáll ha elválasztotta őket. Miután, a megfellebbezhetetlen tünő rangosítást mégiscsak elkerülendő valahogy, kifundálták közösen, hogy valami csekélységnek gondolt makulával bepötytyözik egymást. Az ilyesfajta komplot amúgyis forsriftosan beillett a kor nemes praxisába, hiszen nyugdíjukat szemezgető belügyér fogalmazók tudnának csak igazán „vallani” arról, hogy az élcsapat osztályellenséggel vívott történelmi harcát, mint támogatta az állampolgári igyekezet: szomszédok, beosztottak, más alattvalók hunyhatatlan ébersége egy sötétben bujkálót el nem tévesztett. Így esett aztán, hogy ez a bőviben kicsírázott házmesteröntudat a két hegesztő jelentéktelennek és ártalmatlannak kigondolt eltévélyedésében is kis híján, a nemzetközi munkásmozgalmat elleni galád összeesküvésre bukkant. Hogy ilyen ostobán, önként csapdába sétáltak, verték is volna már a fejüket a falba, kissé későn azonban, mert már éppen *ezt* cselekedték velük – mások. Csodák csodája ennyivel meg is úszták. Mert a falnak is van teherbírása, s így elkezdett repedezni, csakúgy, mint a homlokzat, s megintgott az alap is. Mindenesetre hősünk felmenőinek számítása annyiban meg is bevált, hogy korábbi érdemeik annak rendje-módja szerint kihullottak az emlékezetből, dolgozniuk pedig nemcsak lehetett, de mintegy a magasabb régiókból való – melyekbe ők maguk be sem igen kívánkoztak – végső számúztetésnek is tűnt. Igaz egy ideig még, nevük hallatára, különböző helyeken összehúzódtak bozontos vagy ritkás szemöldökök, de aztán csak abbamaradt ez is, s az egymásra következő illetékesek figyelmében az ő esetük lassan a kabátlopási históriához lett hasonlatossá. Annál is inkább, mert a vihar idején valahogy nem tudták teli tudóbból fújni a vitorlát, minthogy úgy érezték, túl sok, számukra kevésbé „fényes” fuvallat is igyekeznek dagasztani a vásznat. Talán ezért is, hogy éppen az ő fákamrájuk szélárnyékában húzódnak meg a gyár ama két főnöke, akik nem állottak éppen a dolgozók toplistájának befutó he-

Ilyen. Vezetőik eme hősie kitartása – mármint a fáskamrában – adott gondot eleget. Mindez azonban csak addig nyomasztotta őket, míg egy alkalmatos pillanatban, szerzett papi reverendában az előljárók odébb állhattak, bizonyítván, a mozgalmi konspiráció leleményességét, amelyik szövetségét mimelve, megint csak túl járt a klerikális reakció eszén. A két munkáskiválóság híradást legközelebb Bécsből küldött, egy képeslapot, amin mindössze ennyi állt: „Lesz még egyszer ünnep a világon”. A micink ebből egy MUKkot sem értettek és amint lehetett dolgozni jelentkeztek a gyárban.

Ettől kezdve csendesebb évek következtek, s ekként a família életében is csak az jelentett cseményt, hogy a dinasztia legifjabb sarja munkába állt. Apja mellé került, s ügyesedett szerfölött. Rövidcsen azonban megint mozgalmasabb esztendőök ígérkeztek, jelezte ezt az is, hogy új párttitkárt függetlenítettek a gyárba. Nyitott személyiség volt ő, kitetszett ez abból is, hogy kedvenc vízisportját nem csak titokban s szabad idejében művelte. Sok lócrős Krasznaja Zvezda motor után kapaszkodva húzatta magát nyalka víziléccin mindig rátalálva az alkalmas hullámra, s egyensúlyozott ördögi ügyességgel, rugalmasan. Bár a rossz nyelvek szerint ez a Krasznaja Zvezda egy taktikusan álcázott Johnson volt (hiszen nem elég a márka még a President is), ezek a rossz nyelvek azonban hamarosan belátták, hogy az ilyesfajta alávaló köszörülés helyett célirányosabb *egyéb* tevékenységet választaniuk. Vezérelte tehát ő a céget eszmeileg szilárdan, de nemcsak úgy tudománytalanul, mert majd minden hónapban elutazott Európa nyugatabbra eső szegleteibe, tanulmányozandó a mozgalom pluralizálódó tendenciát. Hazatérve meg élen járt a munkáslakás-akcióban, csak hogy jó példával szolgálhasson: milyen tágas, korszerű, a fullasztó-mérgező negyedektől távol eső lakásokban lennek majd otthonra a dolgozók *egykezon*. Ami meg a kollegiális kapcsolatteremtést illeti, abban volt csak igazán dinamikus és szerethető, mert egyfelől bátran meghaladta az elődök idejétmúlt aszkézisét, másfelől nagyönis *partnernek* tekintette munkatársait, legkivált a nődolgozókat, bizonyos cél szerint. (S ha esetenként ez a nyílt partnerkapcsolati közeledés otrombán nem viszonzottatott – nos, a demokrácia szabályainak megsértése következményesül.) Igaz a dinasztia legifjabb sarja, látva-hallva egy s más – még el nem jött idök szelleme szerint – nagyot mordult, de háború azért nem volt. Ám amikor megtudta, hogy apja nem csekély párttitkári buzgólkodás segedelmével részesült idő előtt a nyugdíj áldásaiban, aláereszkedett a vörös köd és borult az in-tarziás funkcionáriusi asztal birtokosával egyetemben. Folytatás azonban nem eshetett, mert az apa váratlanul ágynak dőlt, ápolással telt az idő, míg csak a szív bele nem fáradt a hirtelenvést reá szakadt, nagy-nagy nyugalomba. – Béke szállta meg ekkor a legifjabb sarj lelkét és elmenvén a párttitkárhoz így szólt:

– Múltja és hűsége okán, valami méltóbb helyen a gyárban, legalább egy emléktáblát megérdemelne. Ez volna a kérésem.

Fészkelődött, krárogott a deli pártmunkás míg a helyénvalónak gondolt válaszra lelt:

– Tudod, apád múltjában van egy kényes, tisztázatlan ügy. Az elvtársak is úgy gondolják...

No erre már a legifjabb sarj elvesztette a mértéket (igaz az ilyen mértékkel nem is igen lehetett mást tenni), fölugrott és a párttitkárt azonos mód begyömészölte a páncélszekrénybe, abba ahol a munkások escedékes bére is volt, a kulcsot meg kihajította az ablakon. A dörömbölésre, kiáltozásra odagyűlt az egész vezetőség s lett nagy lótás-futás, kapkodás, De hiába volt a négykézlábas iparkodás, a kulcs nem került meg sehogyan sem. Kérlelni kezdték erre a legifjabb sarjat, szabadítaná ki a párttitkárt fogságából, végtére is ő a legjobb hegesztő a gyárban. Megenyhült valamelyest a legifjabb sarj, szerszámaiért ment, s visszatérvén nekikezdett a munkának. Amint számottevő nagyságnyt kivágott az ajtóból, nekibátorodott a bentrekedt is – emígyen ordítva:

– Csak az apád emléke miatt nem csukatlak le!

– Kései rehabilitáció – morgott a legifjabb sarj s dolgozott tovább akkurát, mígnem szorgossága credményeként egy karvastagságnyi sarló-kalapácsolos embléma díszelgett a páncélajtón.

– Ne vicceljen már – rökönyödött meg a vezetőség uniszonóban – mihez kezdjünk *ezzel?*

– Hát éppen ez az – válaszolta a legifjabb sarj –, hogy maguk nem tudják. De azért, ha az ott benn életképes *ezen* is ki tud bújni. Ha meg nem, hát... Amúgy meg magunkkal sem akartam kiizélni. A pénzt ekkora résen át éppen ki lehet venni.

S a legifjabb sarj, hegesztőrostélyát feltolva, mint dologtalan lovag, komótosan kísétált a szobából.

Legenda

Túl hetedhét láthatáron,
nyolcadrét hajlott világon,
óperenciás Dunánkon,
s túl megannyi büszke házon,
hol a népet megszámlálják,
van egy dombvidék:
ragadozó rét.

S ama rétnek egy zugában,
végső kisdud parcellában,
Mária-fa árnyékában
jászlat rejt a sár.

Leszállunk a villamosról,
megyünk síró mesterünkhöz,
dehogyan vagyunk királyok,
lyukas a zsebünk.

Gáspár csak a földet nézi,
s mondogatja: lassan lépni,
mert a nagy pört meg kell érni.
Lajos lépdel Gáspár megett,
hómezőknek festőjétől
kapott kölcsön Menyhért nevet.
Leghátul én, a szerecsen,
ki már egyszer arca bukott,
végül mégis ide jutott.

Megállunk a szent jászolnál,
szemüvegünk pára lepi,
húsvét van-é vagy karácsony,
nem tudhatja bizton senki.
Sírdogál az Istenfia,
üdvözöljük illendően;
őrzi fácska-nagymamácska,
valahai Új Mária
a megfordult, új időben.

Kolostor

Ha egy-egy pont, akár a csillag,
két arc között át is hevül,
nem érthetjük, miféle hírt ad,
visszfénye nem gyúl már belül;

csak fölsoroljuk bűncink és
mutatjuk apró sebcink,
aztán a riadt szétekintés
következik: mi lesz? megint

győznek a kölcsönös szánalmak:
csatakos, gyűrött lepedők – –
avagy a száj szélére alvadt
csíkot látjuk? a múlt időt?

s ha jó is olykor egymás mellett
elüldögélni fullasztó
füstben – – – feledtük már a nyelvet,
röptét elunva hull a szó,

pecsétes lesz a büszke abrosz,
projekció a tiszta vágy,
s hasonlatossá korsó habhoz
a hit, hogy nem hiszünk szabályt;

mert minden pont, akár a csillag,
csak áthévül, aztán kihúny,
s vaksággá oltja álmainkat
e kies dormitórium.

Csigavonal

Betérek az általánosítóba,
rámszól a szép hölgy: ma nincs félfogadás,
azt felelem: én egész vagyok,
nem félek, egészen bizonyos.

Néha minden épp ilyen bizonyos,
főképp úgynevezett válságidőben,
vaskerekek nyomai az arcon,
verses füzet lapján lábnyomok.

Miféle fehér lányomok
borítják be az utakat hazáig;
nem hozza vissza az idomárnak,
kihullt a szó szájából a pálca.

Megállok olykor némely borozóban,
nem mintha innék, nem minthogyha írnék,
csak mert hátha éppen ott szeretnének
panaszkodni nekem a kiszolgáltatottak.

Gyermekükre gondolnak a kiszolgáltatottak,
földre pöccintik a versek hamvát,
rendelnek néhány pohár általánosítást,
fölhajtják lassan, ébren alszanak.

Honnan tántorogsz, Magyarország,
Budapest nevezetű májad meddig bírja,
meszes lányomok kanyargó sora;
építési terület közepén csigavonal.

Vannak statisztikák, mint a mentőautók,
keresztülszáguldanak rajtunk szirénázva,
piros zsibbadtság önti el a közvéleményt,
hadd vigyék kórházba a tényeket.

Hörögnek a tények az elfekvőben,
kényszeredetten borotválja őket a borbély,
szép hölgy akasztja ágyuk végére a jelszót,
begördül a vizit: fennkölt boncoiás –

Vitaminhiányos munkahelyi művelődés

Jól tette a Palócföld szerkesztősege, hogy vitát kezdeményezett a munkahelyi művelődés problémaköréről. És jól időzítette a véleménycserét, mert a reformfolyamatok kibontakozása nemcsak a gazdaságban, hanem a társadalmi, politikai, kulturális életben is régi beidegzettségeket kérdőjelez meg, ellentmondásokat hív elő, feszültségeket termel és változásokat indít el. Ha ugyanis változnak a gazdaság körülményei, megnő a vállalati önállóság, megszűnik a veszteségesen termelő üzemek támogatása stb., akkor *átalakulásra kényszerül* a munkahelyi művelődés is. Ahogyan kibontakoznak a gazdasági reform folyamatai, elkezdődik és felerősödik a politikai intézményrendszer reformja, ugyanúgy érlelődik a változó világhoz igazodó, új művelődéspolitikai koncepció is. Ilyen összefüggésben tarthatatlanná lesz a munkahelyi művelődés jelenlegi felfogása és gyakorlata, szükségessé válik ártértékelése.

Ezért üdvözlöm a témakör polemikus felvetését, a közös eszmecserét és az időpont megválasztását. Örülhetünk annak is, hogy két olyan avatott szerző színvonalas elemzéséhez és javaslataihoz kapcsolódhatunk, mint amilyen *Marschall Miklós* és *Nyilas György* vitaindítója. Kevésbé érzem viszont szerencsésnek a dolgozat *arányait*; azt, hogy a tanulmány több mint kétharmada a munkahelyi művelődés kialakulásának, történetének (kissé egyoldalú) kritikai leírásával foglalkozik, és kevesebb, mint egyharmad rész jut a mai vállalati kulturális tevékenység korszerű funkciójának felvázolására. Igaz, ez sem kevés, ez is figyelemre méltó hozzájárulás a munkahelyi művelődés megújításához, de a fordított arány célszerűbb lett volna.

A munkahelyi művelődés körül valóban sok a *tisztázatlanság*, nem kevés a torzulás, a megoldatlan probléma. Azt azonban túlzásnak érzem, hogy „a munkahelyi művelődés kezdetektől fogva neuralgikus területe a közművelődésnek. Kevés olyan dolog van – állítják a szerzők –, amiről annyit írtak volna, amiről annyi határozat született volna és mégsem megy”.

Egyetértek a szerzőkkel abban, hogy a munkahelyi művelődés ideológiailag túlsúlyossá vált, túlságosan *kitágultak határai*, hiszen „vállalati szinten is társadalmi célokat fogalmaznak meg a művelődés terén... A művelődési kínálat szinte teljesen megegyezik a hagyományos lakóhelyi, szabadidős kínálattal”. Helyeslem azt a felfogást is, hogy „a kultúra... akkor leli meg igazi funkcióját egy vállalat életében, ha megtalálja azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a vállalati gazdálkodáshoz kötik”.

Kérdés azonban ki, hol húzza meg ezt a határt, ki, mit ért ezen a gyakorlatban. Mert nézzük csak, hogyan folytatják a szerzők az idézett gondolatukat? „Azt viszont tudomásul kellene venni: a vállalat a társadalmi munka-

megosztásban azt a szerepet kapta, hogy *gazdálkodjon, jövedelmet termeljen. Létének ez elsődleges funkciója.*”

Valóban ez a legfontosabb. De nemcsak ez. Nem itt és most találkozunk először az olyan nézetekkel, miszerint a munkahelyen dolgozni kell, nem pedig művelődni és szórakozni. A munkahelyen – halljuk, olvassuk – a fegyelmet kell számon kérni és nem a demokráciát. Az üzemben, vállalatban, szövetkezetben, intézményben, hivatalban valóban termelni, dolgozni, alkotni kell. Ez az alapvető kötelességünk és érdekünk. Méghozzá fegyelmezetten, hatékonyan, a minőségi követelmények szerint, nyereségesen, a hazai és a nemzetközi piac értékítéletének megfelelően. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a munkahelyen nem lehet és nem kell művelődni, közéletre nevelni, demokráciát tanulni és gyakorolni. A szocializmus körülményei között – a reformok idején, a társasági törvény hatályba lépéskor is – a munkahelyek nemcsak a kenyérkereset forrásai, hanem a tanulás, a kulturálódás, a közélet, a politizálás színterei, az emberi kapcsolatok, a gondolkodás és magatartás alakításának alkalmai és lehetőségei is.

Életünk nagyobbik része munkahelyünkön zajlik. Mindannyian tapasztaljuk, hogy a közös munka – a szerelem után – a legszorosabb emberi kapocs, a legfőbb közösségi kohézió. Mind a munkaadó, mind a munkavállaló a szocializmust építő társadalom állampolgára, aki – különböző szinten és módon, de – érintett és érdekelt önmaga és a közösség anyagi, szellemi kondícióinak javításában, az élet- és munkakörülmények fejlesztésében. Hogy ez a kötődés, a közösségi aktivitás, felelősségérzet még gyenge, s olyan amilyen, azt tudjuk. De a reformoktól, a társasági törvénytől – a többi között – éppen azt reméljük, hogy erősödik majd az érdekeltség, a tulajdonosi tudat.

Nem arról van szó, hogy felülről előírt kulturális akciókkal és rendezvényekkel terheljük az embereket és a munkaidőalapot. Nincs szükség a munkaidőben megtartott erőszakolt szemináriumosdóra, a demokráciáról szóló előadásokra és sok más, öncélú, kipipálható, formális üresjáratra, párhuzamos megmozdulásokra sem. Ám amikor a profiltisztítás, a helyes, ésszerű munkamegosztás érdekében újragondoljuk dolgainkat, amikor hangsúlyozzuk a munkahelyek első számú feladatát, az értéktermelő munkát, a hatékony, jövedelmező gazdálkodást, ne essünk át a ló másik oldalára: ne akarjuk kiszorítani sem a művelődést, sem a politizálást, mert ez egyszerűen lehetetlen. Megvalósíthatatlan, mert munkaértekezletek, demokratikus fórumok, politikai gyűlések és ünnepségek, kulturális rendezvények ezután is lesznek a munkahelyeken. És nemcsak direkt formában, hanem indirekten, áttételesen, közvetetten is. Az emberek ugyanis munka közben és a szünetekben is beszélgetnek a tv-műsorról, a fociról, a divatról, a megélhetés gondjairól és ezeregy más témáról. És a munkahelyi művelődés sem csak a vállalati tanfolyamokon, a szakmai továbbképzéseken folyik, hanem *az emberi érintkezésben*, a vezető és beosztott viszonyában is megnyilvánul. Kitapintható már abban is, ahogyan a gyári portán fogadják az embert, és folytatódik azzal, hogy milyen tiszták az irodák, az ebédlők, a műhelyek, ahogyan megrendeznek egy vállalati ünnepséget.

Valóban *rendet* kell teremtenünk. Jobban el kell különíteni az összekuszálódott dolgokat, tisztázni szükséges a profilokat. A munkahely nem lehet klub és a gyülesezgetések színtere. A munkahelyi művelődésnek csakugyan és mindenekelőtt a vállalati gazdálkodáshoz kell kötődnie, azt kell segítenie. Most például elsősorban a szakképzést, továbbképzést, átképzést. De érzé-

kelnünk szükséges, mi az ésszerűség, a szocialista viszonyoknak megfelelő rugalmas racionalitás. Hogy a munkahelyek – rendben, fegyelemben, teljesítményben, de a légkörben, az emberi viszonyokban is – hasonlítsanak egy szocialista ország vállalatához, iskolájához, kutatóintézetéhez, ABC-áruházához.

Osztom Marschall Miklós és Nyilas György nézetét abban, hogy a munkahelyi művelődés sikertelensége okainak elemzése meghaladja a tanulmány kereteit, tulmutatnak a művelődésügyön. Tisztázatlanságok, összefonódások, párhuzamosságok, formális vonások, látszattmegoldások, felülről vezérlés, a tényleges szükségletek és a vágyak összekeverése nemcsak a munkahelyi művelődésben, a közművelődésben vannak jelen. Ezek a gondok és dilemmák tettenérhetők a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális élet minden területén.

Emlékezzünk csak az 1974-es közművelődési párthatározat és az 1976-os közművelődési törvény – értékes elemeivel vegyes – *illúzióira*. A realitások és a vágyak eltéréseire. Mert igaz, hogy a munkahelyi művelődésben érdekelt valamennyi szerv és szervezet – köztük a szakszervezetek is – többet tehetek volna az előrelendítő korrekciókért, de a problémák gyökerei *mélyebben* keresendők. A gazdasági nehézségekben, az ideológiai bizonytalanságokban, az értékrend torzulásában. A tanulás, a művelődés leértékelődésében. A műveltség, a tudás, a szellemi munka presztízvesztésében. A pénzhányban, a támogatások csökkentésében, a fogyasztói kultúra térhódításában, a kommercializálásban, a túlhajszolt életmódban. A munkakultúra, a mindennapi kultúra színvonalában. Intézményrendszerünk állapotában, a kultúra munkásainak erkölcsi, anyagi megbecsülésének hiányosságaiban. A szűk körű és rövid távú érdekek dominanciájában, a külsődleges hasznosság fetiszálásában.

Sorolhatjuk a kérdőjeleket. Micsoda különbség van a kultúra, a művelődés fontosságáról szóló deklarációk és a „*nem termelő szféra*”, a maradékelv alapján finanszírozott kulturális terület kezelése között? Milyen például a gazdasági, politikai, tömegszervezeti vezetők művészeti kultúrája, ízlése, kulturális ismeretszintje és tájékozottsága? Elgondolkodtató, hogy miközben megnő a szellemi munka hányada a különböző termékekben, áruféleségekben, növekszik az emberi tényező szerepe, aközben csökken a műveltség tekintélye, romlanak a művelődés kondíciói, működési zavarokkal küzdenek a kulturális intézmények, a művészeti alkotóműhelyek.

Itt, s ebben kell változtatni, hogy vitaminnal dúsítsuk a munkahelyi művelődést. Új művelődéspolitikai koncepcióra van szükség ahhoz, hogy a kultúra világában is a feje tetejéről a talpára állítsuk a dolgokat, s a művelődés tenivalóit a változó valósághoz, a kor követelményeihez igazítsuk. Ez lehet a feltétele a munkahelyi művelődés megújulásának. Annak, hogy változzék az irányítás jellege, nagyobb teret kapjon az alulról építkezés igénye, a kezdeményezőkézség, az önszerveződés, a munkahelyek önállósága, erőteljesebbé váljék a kulturális érdekvédelem.

A gazdasági helyzet 1932-ben sem kedvezett a művelődésnek, *Hóman Bálint*, *Horthy* kultuszminisztere mégis ezt nyilatkozta: „... A kultúrpolitikát nem ismerhetem el a fináncpolitika függvényének. Egészséges nemzeti fejlődés csak a gazdasági és kulturális érdekek *egyidejű* és *egyenletes* istápolása mellett képzelhető el. Aki az ellenkezőjét hirdeti, a *nemzet életgyökereit* ássa alá.” Azóta 56 év telt el, ebből 43 esztendő a felszabadulás óta, a szocialista építés körülményei közepette, a szocialista kulturális forradalom szellemében.

Munkásság, művelődés – a kisüzemek felől

A vitaindítónak szánt cikk már címében jelzi, a témáról csak kérdőjelekkel lehet beszélni. Bennem is kérdések, hiányok, ellentmondások merülnek fel, amikor hozzászólásra adom a fejem. Hozzászólásra? Hiszen ahhoz, amit a szerzők leírtak és *Marschall* más cikkeiben olvasható, nem igen lehet „hozzászólni”. Pontos, alapos elemzése az üzem és a művelődés kapcsolatának. Inkább saját tapasztalataimat osztanám meg az olvasóval, azzal a szándékkal, hogy a vita további részében – talán nem csak népművelők részéről – a nézőpont is megmértetik.

Ha munkásművelődésről, üzemi művelődésről elmélkedünk, mindazokon a változókon túl, amelyek a cikkben taglalva vannak, további differenciákat kell tenni. Egészen más arculatot ölt az üzemi művelődésnek jelzett tevékenység, ha egy nagyüzemet vizsgálunk, mely saját városában több ezer embernek ad munkát, közöttük néhány, a kultúra terjesztésére rendszerezített, hivatásos népművelőnek is. A költségvetésben is jut némi pénz a célra, s talán egy klubja, könyvtára, esetleg saját művelődési háza is van az üzemnek, hogy történjen benne valami. Nem lebecsülendő egy ilyen nagyvállalatnál az a szellemi erő, amely az irányításban, a tervezésben, az üzemeltetés szervezésében, az adminisztrációban, a piac kezelésében működik. S ha nem is mindig humán „tudománykodást” de egyfajta szellemi készenlétet megjelenít. Ezekben az üzemekben valamilyen szinten felismerték, hogy az áru értékét egyre inkább a benne megtestesülő szellemi érték is méri, nem csupán a felhasznált nyersanyag. Tudják, hogy ehhez képzett szakemberek kellene. Többnyire az is tudatosult, hogy megfelelő formatervezéssel, csomagolással, tehát valamilyen kultúrált megjelenéssel jobban eladható az áru. Mindezek következtében itt több keresnivalója van a kultúrának. Legalábbis reménye arra, hogy valami – akár öntevékenyen is – elinduljon, hogy az érdeklődő emberek maguk is sürgessék az új megismerését, a több tudását, mert életükhöz, a mindennapi kenyerükhöz kell. A nagyvállalat tradíciókkal, hosszabb ideje együtt dolgozó csoportokkal, kialakult hagyományokkal is rendelkezik, melynek értéke felbecsülhetetlen, ha a szakmai és az általános művelődés serkentéséről gondolkozunk.

A vitaindító tanulmány tényei itt is igazak. Amit viszont én vettem szemügyre, az a másik oldal. Talán a másik vége ugyanannak a dolognak.

Nógrád néhány városának valóban hatalmas üzemét leszámítva, azt hiszem, a kistelepülések kisüzemei jellemzik inkább az itt folyó ipari tevékenységet. Ez talán a településszerkezetből is következik. S, hogy ezek között az önállóság, az irányítás, a termelési adottságok tekintetében vannak különbségek, ugyanúgy igaz, mint az elérhető fizetések, vagy az érvényesülési lehetőségek közötti eltérések léte.

Azon a környéken, ahol már több mint egy évtizede élek, nem a nagyüzem a jellemző. Kis falvak, kevésbé kiépített infrastruktúra, és kis üzemek

alkotják a tipikus formációt. Ezek az ipari munkahelyek sem tekintenek nagy múltra vissza. Az „öregebbek” úgy 15, esetleg 20 éve szerveződtek, de van közöttük 10 év körüli is. Több ilyen munkahelyen jártam. Módom volt megfigyelni az ott dolgozók munkáját, kitudni gondjaikat, megismerni megélhetési lehetőségeiket. No meg az üzem vezetőinek tennivalóit, szándékait. Többekkel beszélgettem tapasztalataikról, véleményükről és lehetőségeikről az üzemi művelődéssel kapcsolatban, a kultúra rangjáról a termelésben. Megértem persze, ha ezekben az üzemekben nem a kultúra a legfőbb gondja a vezetőknek.

Ezek a kisüzemek sajátos körülmények között jöttek létre. Annak idején a falvakban a munkaalkalom-teremtés nemcsak szándéka kerestette meg a községi vezetőkkel azokat a nem túl távoli nagyüzemeket, amelyek hajlandók voltak – nem kevés kompromisszumot vállalva – telephelyet nyitni vidéken. Aztán volt idő, amikor az ebből adódó gondokat az alapító üzemek fel is emlegették, főleg ha nem ment jól az üzlet. Mégis ők szabták meg a feltételeket, támasztottak követelményeket, míg ők a minimális áldozatot és kockázatot vállalták.

Ha a községben volt egy megfelelően nagy helyiség ahová ki lehetett telepíteni a fővárosi vállalatoknál már nem használt gépeket, megnyílhatott 30–50, esetleg 100 munkahely. Egyszerű termékek, vagy résztermékek előállítására toboroztak embereket. A munkavállalók részvétele teljesen demokratikusan szerveződött: akinek megfelelt a munka és a fizetség, jelentkezett. Aztán akinek nem, ...az is – mert nem volt más. A községek mégis sokat áldoztak a nagyvállalatok kegyeiért. Volt ahol új épületet húztak fel, volt ahol a művelődési házat adták el, máshol a tanács költségvetéséből vásároltak alkalmasnak tűnő házat. Sokszor – az azóta is megmaradó – átmeneti szándékkal, mert joggal bíztak abban, hogy az anyavállalat később gondjaiba veszi az üzemet is. . .

Persze olyan munkalehetőséget kellett teremteni, ahol mielőbb indulhat a termelés. Olyan munkát, ami nem igényel különösebb szakértelmet, megtanulható egy-két nap alatt. Egy munkadarab, egy befogás, egy gomb, egy kar, csere – típusú részműveletek dominálnak ezekben az ipari decentrumokban. Hogy ez az iparnak, a nagyvárosi vállalatnak jó volt-e, nem tudom. Biztosan volt számára előnyös oldala, például az olcsó munkaerő. Különben nem álltak volna kötélnek. Noha az is igaz, nem ők akarták jobban ezt a kitelepülést. Hogy az embereknek jó volt-e, azt már inkább meg tudom becsülni. Egy szempontból igen. Helyben volt munkájuk, keresetük. Javult életszínvonaluk, nem kellett eljárni a községből. Mindez örömmel töltötte el őket. Akkor még nem tudták – sokan ma sem érzik –, hogy egy régen korszerűtlenné vált termelési technológiát akasztottak nyakukba, mely öncsőből megújulni képtelen, s csak konzerválja az elmaradott gyártási viszonyokat. Ennek nemcsak ipari hátrányai vannak, hanem az üzem, az emberek anyagi, termelési fejlődésében is kialakul egy egyre növekvő lemaradás az igazán ipari termelésétől. No nem mondom, hogy az itt dolgozó emberek számára nem nyílt ki a világ, s nem tanultak újat. De! Tanultak! Csak sokkal kevesebbet, mint amit a kor megkíván. A mun-

kájuk végzéséhez elegendő kevés tudás megszerzése a megfelelő szakképzettség illúziójába ringatta a kisüzemek munkásainak nagy részét.

Munkásainak? Beszélhetünk itt munkásságról? Aligha. Beszélhetünk olyan körülményekről, amelyek elindítják a „nagykönyvben” leírt „munkássá válás” folyamatát? Nem valószínű.

Kevés üzemnek adatott meg, hogy valamelyest kialakult kollektívát, idős, hozzáértő szakikat vehettek át. Tartással, tapasztalatokkal, munkásöntudattal. A többiek a falu mezőgazdasági lakosságából toborzódtak, s ahol a munka megengedte, a nők közül. A földhöz, a mezőgazdasági termeléshez való kötődésük ugyanúgy megmaradt, mint világnézetük, szokásaik. A pénzkeresés után ugyanúgy ellátták a faluban kialakult életmód, életritmus követelte teendőket, mint korábban, művelték a földet, nevelték az állatokat. Volt idő, amikor ezért meg is bélyegezték a szorgos, földi munkában, állattartásban örömet lelő üzemi dolgozót. (Az utóbbi évek gazdasági kényszere – mind az egyén, mind a társadalom részéről – átértékeltette e korán kiosztott megrovást.)

Az üzemekben jelentkező feladatokat ilyen ismeretekkel is el lehetett látni. Sok-sok üzemet láttam belülről, s az a meggyőződés alakult ki bennem hogy ez nem más, mint egy modern bedolgozói szisztéma, ahol a manufaktúrális termelés határán lévő egyszerű munkaműveletek végzésére szerveződött embereknek azt az előnyt is megadják, hogy nem kell hazavinnük a munkadarabokat.

Tervező, elemző, előkészítő munka ezeken a helyeken nem folyt. Nem is volt hozzáértő gárda, aki új termékeket vezethetett volna be, új piacot kereshetett volna. Meg erre azért sem volt mód, mert ők kizárólag a nagyvárosi cégnek termeltek, s többnyire nem is készterméket, hanem részegységeket. Néhány mérnöki végzettségű ember irányította ezeket az egységeket, s a 100 főt közelítő létszámú telepeken is maximum 10 közép-káderrel el lehetett látni a termelés szervezését. Ezek a közvetlen munkairányítók a dolgozókból választódtak ki, de az üzem vezetői legtöbbször nem falubeliek. Másik, nagyobb községből, vagy közeli városból járnak ki naponta. Az utóbbiak nemigen ismerhetik a falusi létet, gondolkodást és élethelyzetet.

Közben változik a világ, s a máshol is nyíló új munkalehetőségek a lakossági összetételt is megváltoztatták a legtöbb községben. Az emberek előtt egyre jobban megnyíló kapuk, a közlekedési lehetőségek, no meg a falvak magukbaforduló zártságának oldódása sokakat ösztönzött arra, hogy más településen vállaljanak jobb munkát. Az üresen maradt munkahelyeket más településrészekből vagy községekből „beingázók” foglalták el. A községi üzembe „bejár” a vezető réteg, de sokszor még az igazgatási, oktatási feladatokat ellátó emberek is naponta máshonnan jönnek. Más kulturális és életfeltételek közül, más közösségi hagyományokat hordozva magukban. A községben élő néhány műszaki vagy agrárértelmiségi – nem is beszélve arról, ha van jogász, vagy más oklevéllel rendelkező –, ha ott lakik is, egészen messze vállal munkát. Így hát a község és a termelőegységek viszonya igen összekuszált, s már távolról sem igaz, hogy a falu szabad népének ad méltó megélhetést a telephely.

Amire mindezek rámutatnak: sem a termelés maga, sem a közösség nem szervesen alakult át.

A munkamegosztás a *központ* és a *periféria* között nagyon ellentmondásos, továbbá a kvalifikált munka iránti igény és az elosztás is nagy különbségeket mutat. A központ osztja el saját belátása szerint a megtermelt pénzt is. Bérre, termelésfejlesztésre, beszerzésre, no meg kultúrára is. Amennyit a központ indokoltnak lát vagy adni tud, annyi pénz kerül a telephelyre. Sokszor megcímézve, hogy mire használható, konkrétan mire költhető el.

S, hogy egy üzemi művelődéssel foglalkozó írásban miért boncolgatom ilyen részletességgel ezt a területet? Mert ezeken a tényezőkön nagyban múlik, hogy szükség van-e a termelési és közismereti tájékozottságra, a társadalmi-közéleti információkra, demokratikus, közösen döntő, alakító és felelősséget vállaló közéletre. Itt a legkeményebben jelentkezik a termelési szerkezet és a kultúra – negatív – kölcsönhatása. Mert hiszem, hogy az üzemi művelődést csak ezek összefüggésében lehet vizsgálni.

A telephelyek felelős vezetői, kik sokszor a község politikai életében is jelentős szerepet betöltő személyek, nem dönthetnek arról, hogy az 50–100 főt foglalkoztató üzemük éves termeléséből, esetleg milliós nyereségből visszaosztott több mint 2000 (!) forint közművelődési célra fordítható összeget mire költhetik. Nem tévedés! Kettőezer forint. Kevesebb, mint amit egy 3–4 tagú család költ kultúrára, ha nagyon nincs rá pénze. Kettőezer! Volt: 1986-ban. Lchet, hogy már ez is elfogyott. Az utóbbi években kultúrára ekkora hatalmas összeget már nem szabad elpocsékolni. Ne higgye a kedves olvasó, hogy én ezen csak ironizálni tudok. Nem én, a helyzet maga ironikus.

De miért is kell az üzembe a művelődés? Nem elégedhetnénk meg azzal, hogy a települések alapellátása megfelelő, s az emberek anyagi és egyéb lehetőségeik szerint maguk választanak, mikor mivel töltik idejüket, s mikor miben művelik magukat? Ennek csak egyik, s nem is igazi magyarázata a rohamosan fejlődő technikai színvonal által megkövetelt széles látókör és szakmai felkészültség, a továbblépéshez nélkülözhetetlen tudás, az emberi tényező, stb. Ezek a fenti körülmények között szinte nevetségesek, mert funkciótlan elvárások...

Nos a falvak többségében nincs megfelelő közművelődési alapellátás, sok ilyen kisüzemet „eltartó” településen tanács, de még felső tagozatos iskola sem működik. Könyvtár, kultúrház, ha van is, ritkán van nyitva, gond a fűtése, s nem igazán vonzó, közösségteremő, kapcsolatmelegítő hely. Itt bizony lehetne valamilyen pótló, vagy szükségyszerűen alapellátó funkciója az üzemem belüli művelődési életnek. De ki finanszírozza?

Az egyik kulcs a pénzalapok újraelosztásában, s nemcsak tényében, hanem kialakult, megcsontosodott rendszerében van elrejtve. Ugye mindannyian azt tanultuk valamikor, hogy a szocialista társadalom gondoskodik tagjainak ingyenes egészségügyi és kulturális ellátásáról, és szolgáltatások sokaságával, az állam gondoskodásával teszi boldoggá életünket. Mindezt miből? Abból, hogy az emberek által megtermelt pénz egy részét nem fizeti ki annak, aki termelte, hanem visszatartja, hogy a fenti nemes célok érdekében feltételeket tudjon teremteni. Értékes, szocialista tartalmakat hordozó formákat finanszírozni. Kellott ez, mert az ember – ha ily bölcs előrelátással nem gondoskodik róla – képes lett volna saját szüklátókörűségének engedve a nemes kultúrára fordítandó pénzt más dolgokra költeni. Felélni, vagyont, házat, autót gyűjteni belőle. Mert az ember nem láthatta a társadalom előtt álló hatalmas célokat. No meg az igazságosabb

elosztás jegyében is meg kellett szervezni, hogy ne annak jusson több, akinek ügyis van, hanem egyformán mindenkinek, szükségletei szerint. Hogy ez a gazdálkodási-pénzügyi szisztéma tartható vagy nem, én nem tudom eldönteni. Talán még működőképes is lehetett volna, ha az elvont összegek valóban oda kerülnek vissza, ahol keletkeztek, s olyan célra fordítódnak, amiért kivettük az emberek zsebéből. De a nehéz gazdasági helyzet minden időben azt eredményezte, hogy a központi pénzeszközökkel takarékosan kell bánni, s átmenetileg (!) csökkenteni kell azokat a kiadásokat, amelyek nem közvetlenül szolgálják a termelést.

Nó ezen a ponton több hiba is van. Az egyik, hogy olyan kiadásokat csökkentett a pénzügyi kormányzat (átmenetileg), amely összegeket valamikor a jelszóval nem fizetett ki az embereknek, hogy természetben, intézményekben, lehetőségekben biztosítja a kulturális alapellátást. Olcsón, mindenki által elérhetően. Az így elvont pénzt tehát, ha nem erre fordítódik, vissza kellett volna adni azoknak az embereknek, akik megtermelték, hogy a maguk képére teremtsenek belőle saját kulturális mozgásteret.

Az újraelosztás szisztémája a kistelepüléseket különösen sújtotta, s egyben azt is jelentette, hogy oda már szinte semmi sem került vissza. Itt nem teremtődött meg a művelődés elemi feltétele sem a munkahelyeken. De nem segítette elő azt sem, hogy a falvakban a közösségi létesítmények jobban működhessenek, mert a más székhelyű, esetleg más megyében lévő anyavállalat nyereségéből a központja szerinti városnak adózott. Más tájon, más megyében lévő telephelyének községfejlesztésében, ha akart volna is, nehezen vehetett részt. De a legtöbb nem is akart. Ahol a községek munkaképes lakosságának közel egyharmada dolgozott a nagyobb vállalatnak, a falvak ellátásának szervezésére esetleg adott több-kevesebb pénzt. De ezt soha nem tartotta természetesnek. S, hogy a kitelepült egységek közül sok időközben veszteségesé vált, s nem is volt mit elvonni, vagy ilyen címen visszaadni, inkább következménye ennek a finanszírozási rendszernek, mint elfogadható magyarázat. Az itt dolgozó emberek, akármilyen jól tették dolgukat, nem változtathatták meg eredményességüket. *Nem rajtuk állott.*

Itt már nem kerülgethetem, ki kell mondanom. Ez egyfajta *gyarmatosítás* a községeknek, és kizsákmányolása a tagegységekben dolgozó embereknek. Lehet, volt idő, amikor mindez a haladás elősegítője volt, de ma már látható, hogy egy szervezettebb, öntörvényűbb, noha később induló iparfejlesztés önálló vállalkozásra épülő útjai magukban hordozták volna a progresszióknak azt a lendületét, ami a közös érdekek alapján előbbre vitte volna mind a termelés, mind az emberek ügyét. Ha egy munkahely nem biztosítja az ember fizikai úratermelését sem az általa nyújtott fizetéssel, nyugodtan mondhatjuk, kizsákmányolja. S ma a fizikai lét fenntartásához az emberek többségének önkizsákmányolást folytatva kell más munka után is néznie, hogy élni tudjon. S, hogy szemléileg is épüljön, arra sem fordítunk figyelmet. Nem biztosítunk számára időt, pénzt, hogy másnap több tudással, felkészültebben, tájékozottabban tudjon új munkához fogni. Ha nem adjuk meg a lehetőségét, hogy a termelésben értőn érdekelt lehessen, nem teszünk mást, mint a bérrrel a fizikai munkára fordított erejét vesszük meg. Nem megfizetjük, megvesszük. Olyan piaci áron, ahogyan azt legolcsóbban lehet.

Ha a kistelepülések üzemcímét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy kényszerek határozták meg minden lehetőségüket. A telephelyek dolgozója – csupán a munkáját alapul véve – nem érdekelt a művelődésben, ismeretszerzésben. Abban amit csinál, jelenleg nem dönt. Hogy hogyan csinálja, abban sem. Nem érzi közvetlen hatását, legfeljebb az év végi beszámolóban, hogy nyereséges volt-e a vállalat vagy sem.

Ezekben az üzemekben a dolgozó emberek szívesen tanulnának újat, örömmel ismernék meg az új gépeket, technológiákat. De erre azért sem kerül sor, mert sem új gépre nincs pénz, sem új árut nem tudnak a régiéknél előállítani. Marad továbbra is az anyavállalat igényei szerinti alkatrészgyártás vagy összeszerelés.

Úgy 6–8 évvel ezelőtt, mikor a munkásművelődés még jobban a figyelem középpontjában állt, magam is megpróbáltam, munkatársaimmal együtt, a telephelyek kollektíváinak valami olyant adni, amit korszerűnek, jónak láttunk, amit elvárt tőlünk az irányítás, amit nekünk adni kellett. Közvetíteni a haladó kulturális credményeket, stb. Azután gyorsan kiderült, az embereknek nem erre van igényük. Nagyon pontosan és szakszerűen megfogalmazták, hogy milyen társadalmi, termelési, érvényesülési gondokat látnak az üzemi munka szervezésében. Ebben segítségünk nekik. Lelkes népművelőként itt-ott meg is próbáltuk, hogy ebben tegyünk valamit. Akkor meg az üzemvezetők ellenállásába ütköztünk. Az ilyen tevékenység már érdekeket érinthet, s kívülről látni és kezelni lehetetlen.

Szükség volt persze mukavédelmi, egészségügyi előadásra, néha igényelték színházjegyet, s ha nagyon kellett, részt vettek az író-olvasó találkozókn. Tartottunk ismeretterjesztő előadásokat olyan témakörben, amit a dolgozók kértek. Csak azt nem tudtam pontosan helyretenni, hogy mindent miért kell az üzemben csinálni, s hogy ettől az miért lesz munkásművelődés. Igaz, itt könnyen el lehet érni az embereket, de attól egy művelődési kezdeményezés sem lesz üzemibb, hogy a munkaidőből szakítanak rá tízperceket, s közben ugyanazokat a tartalmakat akarjuk közvetíteni, mint mindenhol máshol.

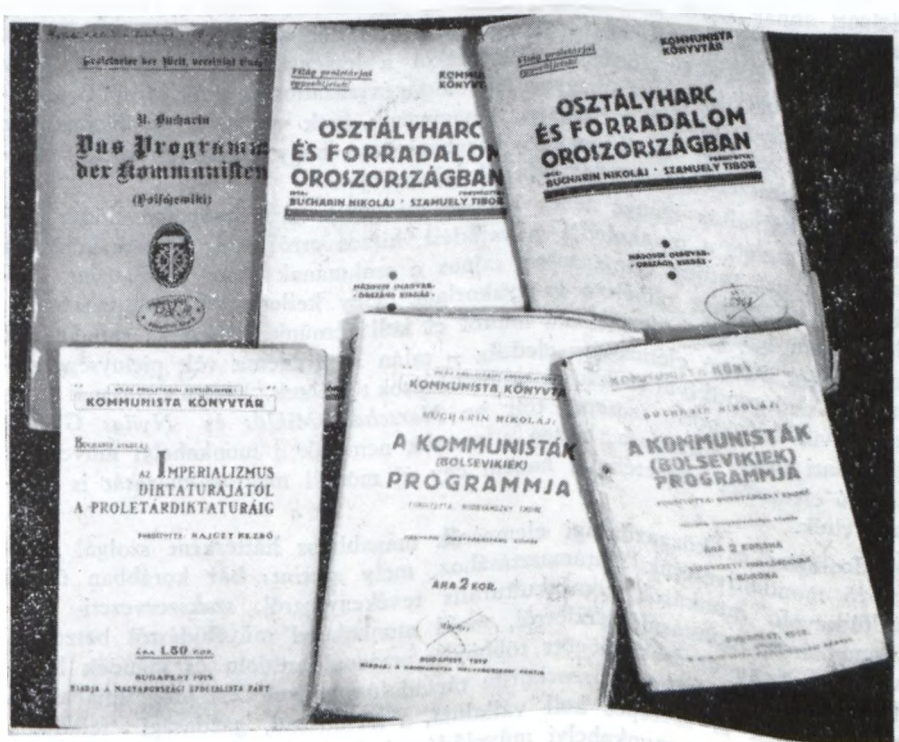
Később arra jutottunk, mindegy, hogy ezeket a rendezvényeket az emberek üzemben veszik-e igénybe, vagy a művelődési házban. Így hát arra törekedtünk, hogy ott kerüljenek sorra, ahol jobbak a feltételek.

Hatnem amit az üzemben tehet a népművelő, az egészen más kell legyen. Meg kellene találni azokat a tartalmakat, amelyek az ott dolgozó embereknek valóban az ottani problémájára ad választ. Ami arra a sajátos problémáivá ad rálatási lehetőséget s kidolgozott megoldási javaslatokat, amit eddig áttekintettem: az üzemek dolgozóival együttgondolkodva, közös felelősséggel dönteni a közös ügyekben, vagy legalább információkkal segíteni ezt a döntést. Kidolgozni azokat a módokat, amelyeken keresztül a munkás tudja és érti helyét az üzemben, a termelésben, s el tudja helyezni eredményeit, esetleges mulasztásának súlyát. Hogy maga is alkotója, formálója lehessen az egység minden fontos tényezőjének. S ez alaposan kulturális kérdés is. Ha nem az, igazán lenne némely vezetőnek, aki azt vallja, a munkából való felesleges kiesés olyant tanítani a dolgozóknak, amit hosszú évekig nem tud alkalmazni, mert a gépek, termékek továbbra is a század közepének színvonalán mozognak.

Röviden összegezve: a kisüzemek művelődési igényeinek felkeltését nem a kultúra folyamatos diktálásával, hanem termelési viszonyaik, vállalkozási lehetőségeik változtatásával lehet legjobban ösztönözni.

Nagyon nehéz céljainknak megfelelő választ adni a jelenlegi helyzet megoldására. Nehéz, mert tudom, nem lehet kicserélni csupán a gombot, ha a kabát maga szakadozott, régi. S különösen nem lehet a kultúrát, a művelődést csak dísznek tekinteni ezen a nagy és agyonfoltozott felöltőn. Valós funkciót megtalálva lehetne az szerves része mindennapi életünknek. Utat kell nyitni, hogy a termelőegységek saját szükségleteikre ráébredve, maguk keressenek tudást, emberi viszonyokat, közösségi kötődéseket. Ennek serkentője lehet az önállóvá válás, a saját vállalkozás megteremtése.

A pártértekezlet állásfoglalására hivatkozva egy kollégám rádióriportban javasolta, fedjük el a kultúra „nem termelő” szférá jellegét. A köztudatból! ki kellene törölni, hogy a művelődés csupán szórakozás, luxus, s aki-nek kell, fizesse meg. No de nem óhajokkal, ráolvasással. Magam is ezen a véleményen vagyok. Ha a termelést, a történelmet, az emberi és politikai viszonyokat, a kultúrát ugyanannak a dolognak elválaszthatatlan oldalai-ként tekintjük, biztosan nem követünk el a múltban már „kipróbált” hi-bákat.”

Paradigmaváltás a munkahelyi művelődésben

Ezerkilencszáznyolcvannyolcban már nem lehet a magyar valláságról úgy gondolkodni, mint akár csak egy éve. A második világháború után Kelet-Közép-Európában kiépült társadalomfejlesztési modell kudarca¹, illetve a Magyarországon megvalósított félféudális jellegű paternalista, redisztribúciós szocializmus-moddell nyilvánvalóvá vált válsága² alapvető szemléletváltást követel. A helyzetet és a teendőket Vitányi Iván szavaival legtömörebben úgy fogalmazhatnánk meg, „hogy a magyar fejlődés nem haladhatott a saját nyomvonalán, hanem egy másik országban, másfajta erőviszonyok szerint kialakult társadalmi-gazdasági viszonyrendszert is át kellett vennie, ami történetesen ott is hibásnak bizonyult (s ami rosszabb, mégcsak nem is szükségszerűnek). Most az áll előttünk – csakúgy, mint az említett ország és még más országok előtt –, hogy kiigazítsuk e vargabetű következményeit”³

A társadalomról alkotott képünk ilyen irányú változása természetesen jelenti annak egyik árulkodóan jellemző, ugyanakkor magát a társadalmat is meghatározó folyamatáról, a művelődésről alkotott képünk változását is. A művelődési folyamat történeti elemzésekor a leglényegesebb kérdés az, hogy a létező szocializmus a magyar művelődés évszázados hagyományai folytonosságának megszakításához vezetett a negyvenes évek végén.⁴ A problémát az adja, s ez egyben feladatunkat is meghatározza, hogy „ezt a történeti folytonosságot egészeiben azóta sem sikerült újraépíteni.”⁵

A modellváltás igénye nehéz helyzet elé állítja a magyar művelődés szerepét, a munkahelyi művelődést, hiszen erről máig is csak kezünk széttárva azt tudjuk hangoztatni, sajnos e szakmának nincs kidolgozott általánosan elfogadott elmélete és gyakorlata.⁶ Úgy kellene tehát változtatnunk, hogy nem igazán ismerjük azt, amitől el kell térnünk, hiszen a munkahelyi művelődés átfogó elemzésére eddig – talán a probléma vélt picinysége miatt is – csak rendkívül szűk körű próbálkozások történtek.⁷ Ebben a szakmai úrbn rendkívül hiánypótló szerepet tölt be *Marschall Miklós és Nyilas György* pályázati díjas dolgozata, hiszen a szerzők nemcsak a munkahelyi művelődés átfogó elemzését végezték el, hanem egy új modell megfogalmazását is megkísérelték.

Ideológiai és közgazdasági elemzésük magabiztos háttérként szolgál meggyőző mondanivalójuk alátámasztásához, mely szerint: bár korábban üzemi kultúrnevelő munkáról, tömegkulturális tevékenységről, szakszervezeti kultúrnevelő munkáról, munkásművelődésről, majd munkahelyi művelődésről beszéltek, azonban az elnevezések mögött többnyire azonos tartalom és szándék húzódik. E szándék szerint „a szocialista társadalom művelődési programjában a munkahelynek is szerepet kell vállalnia, a társadalmi, gazdasági feladatok megvalósításában a munkahelyi művelődésnek is részt kell vennie”. Végző soron a munkahelyi művelődés koncepcióját ideológiai eredetű képződmény-

ként írják le, amely a tényleges megvalósulás folyamatában szükségszerűen csak fikció maradhatott. A munkahelyi művelődés kudarca tehát törvényszerűen következik a létezés alapjául szolgáló ideológiai elvárás megvalósulásának elmaradásából. A várakozás azon utólagosan nem igazolódott feltételezésből fakadt, „hogy a szocializmusban megszűnik a munka elidegenedett jellege, a munka közvetlenül társadalmivá válik... lehetővé válik a társadalmi szükségletek számbavétele és kielégítése... Ily módon a vállalat... egy termelő-, vagy szolgáltatóegység valamely központilag ráruházott feladat ellátására”.

A szerzők megállapítását hozzászólásában megerősíti *Kerékgyártó T. István*, amikor – kicsit talán keserűen – megállapítja: „Mert ha bevalljuk, ha nem, a »kulturaközvetítőket« (kivált a munkahelyen, de nemcsak ott) *a saját, illetve a politika által táplált illúziók tartják fenn.*”

A dolgozat alapvetően egy kettős funkciózavarból indul ki, ugyanis képtelennek tartják, hogy a vállalati szintű művelődés is társadalmi szintű célok elérését vállalja, illetve tarthatatlan, hogy a munkahelyi művelődés „nem kötődik a speciális vállalati problémákhoz, hanem inkább külső elvárásokhoz igazodik”. Ez a teljesen helyénvaló, pontos meglátás természetesen nem újkeletű. A közművelődés szakirodalma ugyanis már jó ideje tárgyalja, hogy a *valóságos igények, az alapvető meghatározó érdekek mentén szerveződjék a munkahelyi művelődés.*⁸

Azt, hogy a munkahelyi népművelők kezdeti sajátos értelmezésében ez a munkahelyi valóságot a középpontba helyező vállalati művelődésirányítás, hályogkovács módjára miképpen próbálta megvetni lábát a „terepen”, a következő – kicsit hosszabban idézett modellértékű vallomás jól jelzi: „... Megállítottam őket, kérdezősködtem, mit akarnak, mit szeretnének, de ők rögtön az üzemi ügyekkel hozakodtak elő, és a rossz nyeresanyagról, a minőség visszaeséséről, a hülye művezetőről és a prémiumelosztás visszasságairól beszéltek. Oké! – gondoltam magamban, és bementem a főmérnökhöz. Rendezzünk valódi fórumot – mondtam neki –, ahol a gazdasági vezetők őszintén válaszolnak a kérdésekre, sőt kérdeznek is, és meghallgatják a választ. »Jó« – mondta a főmérnök és nevetett. A fórumon értettem meg nagy jókedvét. A nyolcszáz dolgozóból négyen jöttek el... A fórum elmaradt, leégtem. Dühöngve vágattam a kocsmába, ahol a gyári gárda legjobb embereit találtam: arról vitáztak, amiről a fórumon kellett volna...»

Bementem a főmérnökhöz, és megmagyaráztam neki, hogy megkérdezésük nélkül ma már nem lehet sem dolgoztatni, sem művelni a munkásokat...»

Gyakrabban kérdezze meg őket, gyakrabban válaszoljon nekik őszintén. És, ha a természetben érezni fogják közösségeik erejét, a művelődéssel sem lesz komoly problémájuk. Erre kirógott. Azt mondta, engem nem azért vettek fel, hogy kioktassam, hanem hogy szervezzem a programokat, amelyeket a művelődési bizottság kitalált.”⁹

A fenti, óhajtott népművelői szerep nyilvánvaló tegnapi kudarca után a vitacikk szerzői egy új paradigmát¹⁰, a *vállalati kulturális tevékenységet* jelölik meg akként, amely szerintük a munkahelyi művelődés életidegen paradigmáját végre felválthatja. Ahhoz azonban, hogy paradigmavázzlatukat értelmezni tudjuk, át kell tekintenünk azokat a paradigmákat, amelyek a munkahelyi művelődés helyett alternatívaként kínálkoznak, amelyeket a különböző műhelyek képviselői, szakemberei eddig megfogalmaztak. Az eddig kialakult vélemé-

nyek alapján a következők kínálkoznak a munkahelyi művelődés paradigma felváltására:

- a munkakultúra paradigma;
- az emberi erőforrás-fejlesztés paradigma;
- a vállalati humánpolitika paradigma;
- a vállalati kultúra paradigma.

Sürgetően szükséges a gondolatfonalakat szétválasztani azért is, mert a napi szakmai szóhasználatban még gyakran tapasztalható a keveredés. S bár az érvelések, viták mai pontján ezek a paradigmák a mellettük való érveléskor egymást erősítik, holnap talán már a mondanivalónk kifejtésében gátol majd, a más-más megfontolásokon alapuló elméleti-módszertani modellek hanyag összemazsatozása.

A munkakultúra paradigma. A munkakultúra paradigma kétségtelenül a leginkább gyökerezik a munkahelyi művelődés hagyományaiban. E paradigma kiindulópontja a szerkezetváltás-szerkezetátalakítás feladatrendszere, átfogóbban a társadalmak általános fejlődési trendje. Eszerint *folyamatos* termék- és technológiaváltással, illetve általában magasabb szellemi tartalmú termékek gyártásával kell számolnunk. A folyamatosan beszerzett és munkába állított csúcstechnológia (a teljes munkafolyamat automatizálása, számítógéppel irányított gépek, a mikroelektronika széles körű alkalmazása stb.) olyan permanens technikai forradalmat jelent, amely folyamatosan és állandóan növeli a munkaerő minősége iránti igényeket. E paradigma számol a fejlesztés korlátaival, tehát szelektív fejlesztésben gondolkodik. Elismeri, hogy a lendületes fejlődés ellenére a gazdaság továbbra is különböző szintű technikai alapokon fog nyuodni, a végzett munka jellege továbbra is igen differenciált marad.

Ez az elképzelés a paradigma kibontásához elsőként annak vizsgálatát tartja szükségesnek, hogy valójában milyen kulturális elemi vannak a munkának. „A munkakultúra – a felfogás szerint – a szakismereteken túl magában foglalja a munkavégző széles értelemben vett műveltségét, a környezet (humanizált feltételek, emberi viszonyok) kulturáltságát és az ember munkához való viszonyát, munkacerkölcsét –, fegyelmét.”¹¹

Ezen alapvetésekre épül az a feladatrendszer, mely szerint a munkára, a munkahelyre, a munkahelyi viszonyokra vonatkozó ismeretek bővítése, valamint a személyiségek adaptációs és érdekérvényesítő képességének fejlesztése az elsődleges tennivaló. E folyamatban építeni kell a dolgozók aktív közösségeire, önkéntes kezdeményező részvételére. A cselekvéseggyűttest a dolgozók életvitelének folyamatos fejlesztése, az emberi problémáik munkahelyi megoldásának segítése, illetve a szükségletekre építő kulturális szolgáltatások biztosítása egészíti ki.

Az emberi erőforrás-fejlesztés paradigma. E konstrukció kiindulópontja Jánossy Ferenc könyvének¹² fontos tétele: a gazdasági fejlődés trendvonala nem a mindenkorai gazdasági potenciállal esik egybe, hanem annak csak egyik elemével, a munkaerő-struktúra fejlettségével. A későbbi kutatások¹³ azonban ráirányították a figyelmet, hogy a szocialista országok munkaerő-struktúrája eléri, sőt meghaladja a fejlettségi szintben jóval magasabban levő tőkésországok struktúráját. Tehát nemcsak általában a munka hatékonysága alacsonyabb, hanem a szakképzett munkaerő és így a szellemi munkáé is.

Ezek szerint *a munkaerő fejlettsége, tudása nem a legvégső meghatározó tényező, hanem csupán erőforrás, amellyel lehet jól is, rosszul is gazdálkodni.* Az emberi erőforrás tehát a személyi állomány, azáltal, ha képességeivel, tudásával, motivációival, viselkedésével, illetve ezek struktúrájával hatékonyabban gazdálkodunk. Ha keressük azokat a módszereket, amelyekkel ez a minőségileg más gazdálkodás véghez vihető, célszerű a személyi állomány akár spontán, akár tervezett dinamikus mozgásformáiból kiindulni. Úgy tűnik ez a dinamizmus ötféle „mozgásformát” ölthet.¹⁴

Ezek: 1. megszerzés, 2. megtartás, 3. csökkenés, 4. leépítés, 5. fejlődés, fejlesztés. E paradigma feltételezi-elismeri, hogy e formák ötféle módja közül csak a fejlesztés, az „offenzív növekvő állapot” kedvez leginkább az emberi erőforrások hatékony felhasználásának.

Módszertanilag az emberi erőforrás-fejlesztés olyan stratégiai probléma, amelynek lényege annak meghatározása, hogy a szervezeti célok megvalósítása érdekében rövid, közép-, illetve hosszú távon a személyi állomány alakulásában milyen súlya legyen a dolgozók

- megszerzésének (kiválasztásának),
- megtartásának, stabilizálásának,
- a létszámcsoökkentésnek,
- a leépítésnek, átcsoportosításnak, átképzésnek,
- a fejlődésnek, fejlesztésnek.

A vállalati szervezet ilyen szempontú áttekintésekor világossá válik, hogy a személyi állomány fentiekben leírt stratégiai szempontú alakítását a vezetés irányításával az emberekkel foglalkozó különböző funkcionális tevékenységek, illetve ezek összehangoltsági szintje határozzák meg. E funkcionális területek közül a fontosabbak: a személyzeti munka; az oktatás, képzés, továbbképzés, átképzés, nevelés; az anyagi ösztönzés; a vállalati szociálpolitika, a munka- és életkörülmények alakítása; a szervezetfejlesztés, valamint a jogi szabályozási eszközök.

Az emberi erőforrás-fejlesztés, tehát integrált erőfejlesztés. Nem a társadalmi-gazdasági zavarok elleni gyógyszer, hanem csupán *stratégiai eszköz, a sikeres vállalatok fegyvere a gazdasági versenyben.* Szükséges megjegyezni, hogy „Az emberi erőforrás-fejlesztése csonka vállalkozás a szervezet részéről elvárt rendszertámogatás nélkül.”¹⁵

A vállalati humánpolitika paradigma. Az irányzat képviselői abból a valószínű tényből indulnak ki, hogy amikor a vállalat dolgozókat alkalmaz a különböző feladatok elvégzésére, akkor lényegében egy meghatározott szintű szellemi kapacitás birtokába jut. Ez azonban csak a lehetőség, a keret. Ha nem a megfelelő munkaerőt köti le, ha a megszerzett szellemi kapacitást (képességeket, készségeket, tudást) nem, vagy nem megfelelően hasznosítja, illetve, ha nem teremti meg a kapacitás kibontásának kedvező feltételeit, a kifizetett munkabéréért cserébe kevesebb ellenértékeket kap, mint amennyit kaphatna. (Itt tehát az előző paradigma alaptétele szinte napi mikrogazdasági szintre tevődött át.) A humánpolitika alapvető célja tehát megteremteni, továbbfejleszteni és hasznosítani azokat az erőforrásokat, melyeket a vállalat leköt. *A vállalati humánpolitika kizárólag a vállalati tevékenységet, és a vállalati nyereség megszerzését, növelését szolgálja.* Ilyen módon élesen el kell különíteni az egész társadalmat átfogó művelődéspolitikai, vagy szociálpolitikai törekvésektől. Természetesen segítheti ezek megvalósulását, de nem

része, s különösen nem alárendeltje egyiknek sem. Olyan praktikus cselekvés-sor, mely arra szolgál, hogy a vállalat képessé váljon:

1. Kitzűzött céljainak megfelelő munkacsrőt alkalmazni, s így a szükséges szakismeret birtokába jutni; ennek érdekében kialakítani a vállalathoz való kötődést és a „cég tudatot”;

2. Az elérhető legnagyobb hatékonysággal hasznosítani a lekötött szellemi kapacitást; ezért kifejleszteni a személyi állomány munkamegosztásának és együttműködésének harmonikus formáit;

3. Megteremteni a társadalom politikai, gazdasági, műszaki, demográfiai, szociológiai változásaihoz való alkalmazkodás tudat feltételeit, növelni az alkalmazkodás gyorsaságát.

Összegezve: a maximumig kell kifejleszteni a rendelkezésre álló emberi erőforrásokat, ugyanakkor meg kell teremteni ezek hatékony működéséhez szükséges kondíciókat. Amikor e paradigma mellett érvelnek, elhangzik az a sajátos vélemény, mely szerint a munkáltatónak és a munkavállalónak végül is egyaránt érdekében áll az erőforrások kibontakozása. Így ez azon ritka területek közé tartozik, ahol csaknem tökéletes érdekharmónia teremthető, s ettől nyeri rendkívüli hatékonyságát.¹⁶

A vállalati kultúra paradigma. A munkahelyi művelődés szakirodalmában jelentkező modellt még annyira új, hogy (a piacgazdaságok ezen új vezetésméleti irányzatának átvételében) még tapasztalhatók bizonytalanságok.¹⁷ Mindenesetre e paradigma elválasztja gondolkörét mind az „emberi tényező”, mind a „munkahelyi művelődés” felfogástól. *A vállalati kultúra* – a felfogás szerint – *magában foglalja egy adott intézmény munkatársai tudatának, szemléleteinek, irányítási és vezetési elveinek, módszereinek, az intézmény szervezetének, a szervezet működésének, a belső munkakörnyezetnek, valamint az alkalmazott technikának és technológiának, illetve az intézmény külső környezetéhez való alkalmazkodásnak összességét, milyenségét.*

Részleteiben: a vállalati belső folyamatok, az emberi kapcsolatok, a termékek, a vállalat külső környezethez való viszonya, valamint a piac irányában való megnyilvánulások tartoznak a vállalati kultúrához. E paradigma most már kifejezetten a sikerre orientált vállalati stratégiához illeszkedik.

A vállalati kultúra létrehozásának egyik lehetséges modellje – a szervezet alapításától, vagy működésének alapvető megújításának kezdeti pontjától – a következőképpen írható le. A vállalat a piac, a társadalom és a saját munkatársainak (s elsőként vezetőinek) értékeiből tudatosan választja ki azokat az értékeket, amelyeket a szervezet fennmaradása, illetve sikere és továbbfejlődése szempontjából fontosnak ítéli. A „vállalati értékek” megtarthatóságát és állandó jelenlétét „vállalati alapelvek” megalkotásával biztosítja. Ennek felhasználásával kialakítja a „vállalati eszményképet”, ebben szükségszerűen meghatározza az egység központi és kiegészítő *stratégiáit*, ezáltal viselkedését és a vezetési alapelveket is. Ekkor jutott el a „kultúrája alapvonásainak” kialakításáig. Ezek után következhet az eddig kidolgozottak megvalósítását szolgáló szervezeti struktúra, illetve a vállalati szubkultúrák lehetőségeinek körvonalazása. E paradigmánál kétségtelenné válik, hogy a *vállalati kultúra* *bordozója, kulcsfigurája a vezető.*

A munkahelyi művelődés felváltására kínáló alternatív paradigmák áttekintése után rögzíthető, hogy a munkakultúra paradigma közvetlenül, s a másik három legfeljebb közvetve eredeztethető abból. De ez utóbbiaknál in-

kább arról lehet szó, hogy az alapparadigma – a szemléleti alapállás egyezése folytán – mintegy felolvad, beleömlik egy-egy tágabb gondolatrendszerbe. Feltűnő megkülönböztetési jel, hogy az utóbbiak egyértelműen sikerorientáltak, s szinte mindegyik működése feltételezi a piacgazdasági környezetet, a versenyszférát. Ilyen módon mindegyik kielégítheti Marschallék alapkritériumát, kizárólagosan kötődik a „speciális vállalati problémákhoz”. *A vitaindítók „vállalati kulturális tevékenység” paradigmája* – ha akarjuk – beilleszthető az emberi erőforrás fejlesztési modellbe, vagy – másik oldalról – kiragadható onnan, mint olyan, amely *a csökkentés, leépítés problematikájával nem foglalkozik*. De vajon nem lehet jelen a kultúra a vállalatok felszámolásánál, a gyárak eladásánál, az üzemek leállításánál, a szakemberek átcsoportosításánál? Hiszen ezek is lehetnének olyan „kapcsolódási pontok”, amelyek a kulturális tevékenységet szervesen kötik a vállalati gazdálkodáshoz! Vagy újra *egy másik* illúzió ragad el minket? Minden termelőegység állandóan növekszik, előbb-utóbb sikeres lesz, és soha sem jön hullámvölgy? Napjaink eseményei mindegyikre rácsafolnak.¹⁸

Sajátságos, hogy Kerékgyártó T. István hozzászólásában szükségesnek tartja felhívni figyelmünket a társadalom művelődési esélykülönbségeire: „És ki tartja számon jelentős társadalmi csoportok szükségletnélküliségét, a fizetőképes szükségletek némaságra ítélt bázisát? Tapasztalati példák sora bizonyíthatja, milyen nagy azoknak az alulprivilegizált csoportoknak a száma, amelyek az alkalmazkodás pusztja lehetőségéért kénytelenek küzdeni, mindhogy gyakorlatilag alig részesülnek a kultúra javaiból, s igen korán kirekesztődnek az intézményes művelődés gyakorlatából”. Később azonban – mintha önmagát is próbálná meggyőzni – csatlakozik a vitaindítókhoz, és így ír: „arról sem feledkezünk meg, hogy a vállalati gazdálkodásnak nem a művelődést kell segítenie, hanem egyszerűen gazdálkodnia kell. Jövedelemtermelő módon”. Kétségtől igaz, elfogadható álláspont, hogy kulturális intézményrendszerünk máig nem dolgozta ki igazán azokat az alternatív stratégiákat, amelyekkel a hátrányos társadalmi helyzetből adódó művelődési hátrány behozható lenne, illetve nem alakította ki azokat a lehetőségeket, amelyekben a társadalmilag fontos tudás a hátrányos helyzetből érkezők vagy más érték- és normarendszerrel rendelkezők számára is elsajátítható lenne”.¹⁹ Az eltelt időszak vállalati gazdálkodása, a munkahelyi művelődés eddig elévázett elemzése bemutatják, hogy *funkciózavart okoz, tehát nem helyénvaló, ha ezt a társadalmi szintű feladatot a munkahelyről, a vállalatvezetőktől is számonkérjük*.

Marschall Miklóssal, Nyilas Györggyel és Kerékgyártó T. Istvánnal azt valdom, a munkahelyi művelődés paradigmaváltása azt feltételezi, hogy a vállalat elfoglalja végre a társadalmi munkamegosztásban természetszerűen meglevő helyét. Parttalan, a gazdálkodásával nem összefüggő funkcióit leadja, s elfogadja; „azt a szerepet kapta, hogy gazdálkodjon, jövedelmet termeljen.”

JEGYZETEK

1. Lásd erről elsőként *Kolosi Tamás*: Mi van válságban? *Mozgó Világ* 1988/1. 71–74. l.
2. Részletes érvanyaggal szolgál ehhez *Gyurkó László*: A magyar szocializmus válsága; *Valóság* 1988/3. 22–25. l. E válság tudati hatásáról lásd

- Papp Zsolt*: Zárak a kommunikációban című értékes esszévezeték; *Mozgó Világ* 1988/7. 72–80. l.
3. *Vitányi Iván*: Kiutkeresés 1943-ban és 1988-ban; *Mozgó Világ* 1988/8. 22–25. l.
 4. Ezt a gondolatot veti fel többek között az öntevékeny szakértői munkaközösség által készített *Reform és művelődés* című munka; Budapest, 1988. április; kézirat.
 5. Lásd uo. a 24. oldalon!
 6. Ezt is panaszolja *Hegedűs Márta*: Mit tehet a vállalati népművelő? című írásában; *Népművelés* 1987/6. 26–27. l.
 7. A szerző elemzését A „munkahelyi művelődés” természetéről címmel; *Borsodi Művelődés* 1988 márciusi száma.
 8. Lényegében ezt fogalmazta meg például *Balipap Ferenc*: Munkahely és vagy művelődési hely című cikkében; *Munkahely és művelődés* 1985/2. 11–13. l.
 9. Nógrádi Gábor: Ami árt (Mit akar a népművelő?); *Népművelés* 1980/3. 16–17. l.
 10. A paradigma fogalmát *Thomas S. Kuhn* vezette be. Lásd bővebben *A tudományos forradalmak szerkezete* (Gondolat 1984.) című könyvében. A fogalomnak a művelődésirányítás elméletére és módszeregyüttesére alkalmazását lásd előként *Huszár Istvántól*. Erről számol be Kajdi Béla: Az intézményvezetés társadalmasítása című tudósításában; *Népművelés* 1988/6. 33–34. l.
 11. *Németh Ilona*: Szükség és érdek (Változások a munkahelyi közművelődésben); *Népművelés* 1987/10. 10–14. l.
 12. *Jánossy Ferenc*: A gazdasági fejlődés trendvonaláról; *Magvető* 1975.
 13. A megállapítás elsősorban *Kovács János* munkásságára vonatkozik, aki több munkájában foglalkozott a szakképzés népgazdasági összefüggéseivel.
 14. A megkülönböztetés ilyen formája *Gazdag Miklós* munkája. Lásd bővebben: A személyzeti munka rendszerének reformja az emberi erőforrások hatékonyabb felhasználása érdekében című dolgozatát. *Ipargazdasági Intézet* 1987. Kézirat.
E paradigma bemutatásakor nagymértékben építék tanulmányára.
 15. *Varga Károly*: Az emberi és szervezeti erőforrás fejlesztése; *Akadémiai* 1986.
 16. E paradigma kibontásához elsősorban *Ghyczy Tamás* *Gondolatok a szekcióviták előkészítésére* című vitairatát – amely a Vásárhelyi Disputára készült – használtam. Budapest, 1987. Kézirat.
Ghyczy elsősorban a *Taurus* kísérleteiről konstruálja leírását.
 17. Részletes áttekintést ad a kérdésről *Joó Lajos* (szerk.). *A vállalati kultúra a gazdasági sikerek szolgálatában* című szemelvénygyűjtemény; SZFMH (Módszertani füzetek) 1987.
 18. Lásd ehhez *Kulcsár Sándor–Szalai László* Két gyáreladás munkaerőgazdálkodással kapcsolatos tanulságai; *Munkaügyi Szemle* 1988/5. 5–10. l.
 19. Így veti fel ezt a kérdést a már hivatkozott *Reform és művelődés* című vitaanyag a 36. oldalon.

VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLETÉK I

KOMMUNISTA KÖNYVTÁR

BUCHARIN NIKOLÁJ:

**A KOMMUNISTÁK
(BOLSEVIKIEK)
PROGRAMMJA**

FORDITOTTA: RUDNYÁNSZKY ENDRE

HARMADIK (MAGYARORSZÁGI) KIADÁS

ÁRA 2 KOR.

3818/1965

BUDAPEST, 1919

KIADJA: A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA

Modern, szocialista vagy átmeneti társadalom?

A nyolcvanas évek első felében a „modernizáció” fogalma szinte robbanászerű gyorsasággal vert gyökeret a magyar társadalomtudományokban, s utóbb a közgondolkodásban is. Úgy tűnik, a „szocializmus építése” immáron megbékélt a modernizációs elméletek nem is oly rég még *eretnkségnek* számító¹ gondolataival. Olyannyira, hogy a fennálló társadalmi berendezkedés értelmezése és az arra épített fejlődési alternatívák legitimálása szinte már elképzelhetetlen a fogalom felhasználása nélkül, holott a létező szocializmusok szervezési módja és intézményrendszere végső soron *összeférhetetlen* a modernizáció lényegével.

Ahhoz, hogy ezt az elvi összeférhetetlenséget megérthessük, elgondolhatatlan, hogy a társadalomformálásnak a létező szocializmusokban megvalósult gyakorlatát a vezérlőelvül szolgáló *társadalom- vagy világvkép*, illetve *szocializmuskép* meghatározásával értelmezhetővé tegyük. Annál is inkább, mert a létező szocializmusok szervezeti-intézményi rendszerének, gazdasági mechanizmusának fel- és kiépítésére különösen jellemzőek elvont logikai és elméleti megfontolások, idealizált elképzelések, és a szocializmus egy általános – de a mindenkori partikuláris érdekviszonyokat elfedő, ám azok szerint is változtatott – elméleti modelljének megvalósítása.

Párhuzamosan ezzel – paradox módon – a létező szocializmusok történetét végigkíséri a szocializmuskép vészes erodálódása. A társadalomirányítás által kínált programok, a hivatalos ideológia végső kicsengése nagyon is jelenidejű: a szocializmus már-már csak „az-ami-van”, a fennálló. A történelmi firtora, hogy *Eduard Bernstein* híres-hírhedt mondata alkalmas a ma szocializmusának jellemzésére: „a mozgalom minden, az, amit az emberek általában a szocializmus végcéljának neveznek, semmi”. A mindennapi élet átlagembere, de lassan már a szocializmus eszméjének tradícióját tudatosan vállalók sem értik, mi az a bizonyos „szocializmus”, amit végül is „építünk”. A tőke-magántulajdon politikai felszámolásából levezetett „kizsákmányolásmentes” társadalom és az osztály nélküli társadalom ugyanis túlságosan elvontak és távoliak ahhoz, hogy önmagukban mozgósítani tudjanak egy érdektagolt társadalmat.

A fennálló szervezeti és intézményrendszert, amihez a szocializmus – jelenidejű – jövőképe kapcsolódik, az *államszocializmus* fogalmával írható le.² Olyan fogalom ez, melynek tartalma ellen a marxizmus klasszikusai elszántan harcoltak. Harcoltak, mert az államszocialista szervezési mód teljesen idegen a marxi szocializmustól, mely felé egy átmeneti társadalomnak közvetíteni kell(ene) a kapitalizmust tagadó-meghaladó valóságot.

A marxi elmélet és szocializmuskoncepció kizárja az államszocializmusban rejlő azon lehetőséget, hogy a magántőke-tulajdon politikai kisajátítása során úgy válasszák el a magánügyéneket a (magántőkések tulajdonosi

osztályát) a termelési eszközöktől, hogy nem következnek be a közvetlen termelők egyesülése a termelőeszközökkel. Az így létrejött helyzetben (mindenki tulajdonnékülisége) a *termelési feltételek feletti rendelkezés* csak a politikai viszonyokon, a politikai rendszer szervezeti-intézményi világán keresztül lehetséges. Az állampolgárok, a „dolgozó nép” a politikai rendszeren keresztül érvényesítheti köztulajdonosi tulajdonjogát és deklarált hatalmi helyzetét. Ezáltal a *politikai rendszer* – a Marx által várt *közösségiség* helyére lépve – a társadalom *alapviszonyává* válik. Meghatározó, hogy a politikai rendszer demokratizmusa, vagy annak hiánya érvényesül-e, hiszen a politikai rendszer szerveződése jelöli ki *azok* politikai közösségét, akik ténylegesen élhetnek a rendelkezési jogokkal.

Egy szándékaiban szimpatikus, sőt elméletileg termékeny kiindulópontú, de az államszocializmust illetően megkérdőjelezhető felfogása szerint a létező szocializmusok gazdaságában „a magántőke funkciói a politikai közösség funkcióivá lesznek. A termelők a politikai közösség tagjaiként tulajdonosok, de a politikai közösség a termelő egyénektől és az áru gazdaságtól elkülönülten létezik, mert a politikai közösség tagjai egyúttal magánügyének: bérmunkások.”³ Mindez igaz, de csak feltételesen. A termelők (a „dolgozó nép”) először is csak potenciálisan tulajdonosok. A magánügyén bérmunkások tulajdonosi helyzete mindaddig lehetőség, amíg a politikai közösség, azaz konkrétan – a politikai közösség intézményszerű formájaként – az államszervezet tőlük *elkülönülten és antidemokratikusan* szerveződik meg. Jelen esetben messzemenően megtevesztő az elkülönültséget a termelő magánügyének bérmunkáshelyzetéből magyarázni – még ha van is bizonyos alapja, –, hiszen a közvetlen termelők „együttal” egyáltalán nem tagjai a politikai közösségnek. Pontosabban: a politikai közösség, a tőlük való elzárkózás folytán, nem az ő közösségük, még ha az őket, érdekeiket képviseli is. Igaza van *Szoboszlai György*nek, hogy a létező szocializmusnak „éppen az a lényege, hogy a tőkeviszony kisajátításával a gazdasági hatalommal élés nem kapcsolódik egybe a citoyensséggel”.⁴ Nem kapcsolódik egybe az állampolgári *akarattal*, az állampolgári *akaratképzéssel!* (Az államszocialista politikai gondolkodásban az akaratképzést felváltotta az érdekképviselés. Ezáltal valaki vagy valakik érdekeinek a képviselése teljesen közömbös lehet attól, hogy a képviseltek mit is gondolnak saját érdekeikről, s függetleníthető akaratképzésüktől.) Az állam ezért nem is nevezhető a szó modern értelmében vett politikai államnak, mert nem az állampolgárok állama, nem azok cselekvési terepe.

Mivel az államszervezet a közvetlen termelőktől elkülönült *testületekre* és *apparátusokra* korlátozódik, vagyis *bürokratizálódik*, törvényszerű, hogy a termelési eszközök és a munkacső összekapcsolása, tehát a termelés és a gazdasági élet megszervezése, szabályozása alárendelődik a bürokrácia képességének és működési logikájának. A termelés és a forgalom a *bürokratikus koordináció* és a *redisztribúció* alakjában az adminisztratív hivatali viszonyokhoz formálódik. A politika szférájában ez abban ölt testet, hogy a politikai élet, ami eredetileg és fogalma szerint a közérdekű döntési alternatívák fölötti nyilvános viták világa, *igazgatási kérdéssé* egyszerűsödik. Egyáltalán nem alaptalan, ha az ilyen típusú berendezkedést a *bonapartizmus* fogalmával illetjük, hiszen a politikai rendszert a *végrehajtó hatalom* (kormányzati és igazgatási csúcsszervek az apparátusaikkal, és a fegyveres testületek) tartja kézben. A végrehajtó hatalom a politika „csi-

nálásának” monopóliumával valóságos *politikai osztályt* alkot, s uralmi helyzetét – az adminisztratív szervezés zártságának megfelelően – az információk kizárólagos birtoklására alapozza.⁵ Információk hiányában más szervek, például a népképviselői testületek, nem rendelkeznek valóságos politikai erővel. Információhoz, a döntésekben való részvétel lehetőségéhez, csak feltételesen, a politikai osztályba való betagozódásukkal és alárendelődésükkel jutnak.⁶ Sajátlagos helyzetét a politikai osztály ön maga egyfajta magasabbrendű meg- és felismerési képességével magyarázza, elfedve a tényt, hogy e képesség az információk monopóliumán alapul.

Természetesen korántsem mindegy, hogy a végrehajtó hatalmon belül az igazgatás és kormányzat, vagy a fegyveres testületek bírnak-e nagyobb súllyal (bár a kettő kölcsönösen feltételezi egymást), amire intő példa *Sztálin* kaszányakommunizmusa. Sztálin – *milliókat érintő – terrorba* fulladó *antileninista* rendszerének, akárcsak *Mao* vagy *Pol-Pot* rendszerének, semmi köze sincs a marxí értelemben vett kommunizmushoz, melyet más néven a szabad egyének szabad társulására épülő közösségi társadalomnak is nevezhetünk.

Sztálin ázsiai, diktatorikus társadalomszervezése rövid úton *diszkreditálta* a marxizmust, a kommunizmust, a szocializmust. A szocializmus – az ázsiaisághoz idomulva – a közéleti nyilvánosságot és a politikai demokráciát, valamint a rájuk való igényt kizáró gondoskodó újraelosztássá lúgozódott. A demokrácia, „tartalmi” értelmezése folytán, pusztá szociális kérdéssé üresedett, megfosztva szerves tartozékától, a „formai” oldalként megvetett politikai demokráziustól. Döntő oka mindennek, hogy a (titkolt) állami költségvetés alakításából kizárassanak a parlament (országgyűlés), avagy a szovjetek (tanácsok) intézményei,⁷ mivel azok a hierarchikus hatalmi viszonyokra épülő bürokratikus újraelosztást akadályozzák, s ezzel a politikai osztály hatalmának gazdasági gyökereit lehetetleníthetik.

A politikai szabadságjogok (gyülekezés, egyesülés, sajtó-szólás), a jogérvényesítés eszközeinek és hatalmi garanciáinak hiánya, valamint a bürokratikus újraelosztás az egyént kiszolgáltatottá és egzisztenciálisan teljesen függővé tették a följé tornyosuló hatalmi gépezettől.

Közhegy, de konzekvenciái miatt újra és újra hangsúlyozandó hogy a forradalomról alkotott bolsevik (lenini) elképzelések egy olyan világforgóradalom feltételezéséből indultak ki, melyben az orosz forradalom csak a szikra szerepét játssza. Ilyen értelemben a félázsiai Oroszország – melynek egyes részeit maga Lenin is a „félbarbár” jelzővel illette – egy történelmi pillanat erejéig a fejlődés élvonalához zárkózik fel. De attól fogva, hogy a forradalom a fejlett, *modern* Nyugaton is győzedelmeskedik, Oroszország újra a „mezőny” végén foglal helyet, rászorulva a legfejlettebb országok, az „uralkodó népek” (Marx) hatásaira és segítségére. Ebből kifolyólag a szocializmus sem egy-egy elmaradott országban és – logikusan – sem azok pusztán politikai rendszerében („táborában”) nem építhető fel a maga egészében. Különösen nem, ha kirekeszti magát a világérintkezésből, a legfejlettebb régiókkal való kapcsolatból. A létező szocializmusoknak – a korai időszakokra olyan jellemző – önellátásra és nemzeti elzárkózásra való törekvése mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a politikai osztály állami tervezési és irányítási apparátusa csak ezúton tudta ellátni a gazdaságszervezés és a jövedelemelosztás funkcióját. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok és munkamegosz-

tás tagadása nemcsak az akkor ellenséges kapitalista világgal való szembenállást, hanem a „táboron” *belüli* (Tókei Ferenc kifejezésével: „nemzeti kommunizmusok” között.) máig élő primitív *termékcseré*-kereskedelmet is jelentette. Az iparosítás finanszírozása, a szükséges tőke kisasztolása az államnak a saját polgárai elleni elnyomó funkcióját többek között ezért *is* fokozta fel. Mindaddig azonban, míg a piaci viszonyok tényreése csak az adminisztratív tervezést és újraelosztást végző apparátusuk tevékenységének „tökéletesítését” szolgálja, állandóan kitermelődik a piaci viszonyok mesterséges beszűkítésére való törekvés, mert a piaci viszonyok árugazdaságának szükségszerű a világpiachoz és a világméretű munkamegosztáshoz kell kapcsolódnia. Ez viszont értelemszerűen megnehezíti az adminisztratív tervezési és irányítási apparátusok számára a piaci viszonyok áttekinthetőségét.

A „szocializmus egy országban” elvére épülő sztálini rendszerben tehát, a társadalom megszervezésén és a politikai berendezkedésen keresztül, *Ázsia legyőzte, felfalta a forradalmat – és a modern, fejlett Nyugatot.*⁸

Sztálin rendszere, és utóbb a Sztálin nélküli sztálinizmus megvetette és ellenségként legyőzendőnek kezelte a modern Nyugat azon evolúciós vívmányait és értékeit is, melyek még a marxizmus elméletben is szükségszerű történelmi előfeltételei a kommunizmusnak.

A *szlavofil kulturális örökség* hatásaként a szocializmusról alkotott kép nemcsak antikapitalista, hanem egyenesen *nyugatellenes* felhangokkal is telítődött.

A nyugati, európai típusú fejlődés talán legnagyobb vívmánya az autonóm magánegén kialakulása, amely immáron (a *modern* társadalomban) mentesül a személyi és a közvetlen politikai függőségi viszonyoktól, és a gazdaságon kívüli kényszertől. Az egén leszakad a különböző természetű közösségek köldökzsinórjáról. A modernizáció eredményeképpen megteremtődik a magánegéneknek az immáron elsősorban csak gazdasági egyenlőtlenségekkel terhelt egymás közötti *horizontális* kapcsolatrendszere, a polgári társadalom világa. A modern gazdasági élet struktúrája és racionalitása a szükségletei által vezérelt és önérdekeit követő („önző”) magánegének polgári társadalma érdektagságából fakad, nem pedig – mint az államszocializmusban – a polgári társadalommal szemben ellenséges apparátusok egyfajta mitikus „bölcességéből”. Mikroszinten tehát a modernizációval kialakul a *törekvő, pragmatikus, célracionális és autonóm személyiség*, akinek létezéselméletét, ethoszát és mindennapi gyakorlatát a *tudatos individualizmus* jellemzi.⁹

Az autonóm magánegén valóságát – mint legfőbb ellenséget – a sztálinizmus az új, szocialista embertípus jelszavával igyekezett felőrölni. Az „új ember” ideológiai nyomása a diktatorikus módszerekkel párosulva a magánérdek és -tudat elsorvasztása végett feltétlen közéleti-politikai aktivitást követelt. Am oly módon, hogy az az állampolgárok *alattvalói* mivoltában merült ki, érintetlenül hagyva a politikai osztály uralmi helyzetét. A folyamat elméleti és történeti „jelentősége” az, hogy a marxizmus – éppen ellenkezőleg – az érdekeit tudatosan követő és kikövetelő, a politikai életben részt vevő vagy önmagát képviselő egyént állítja a szocializmus középpontjába.¹⁰ A polgári társadalom politikai lenyomata, a – már említett – politikai állam a maga horizontális kapcsolatrendszerével, az egének együttműködésére (érdek- és akaratütköztetésre, vitára és kölcsönös

kompromisszumokra stb.) épülő viszonyaival¹¹ a társult egyének társadalmának (a marxizmus kommunizmusnak) elidegenedésbeni főpróbája.

Az államszocializmus (sztalinizmus) a modern nyugati társadalmakkal és a marxizmus elméleti törekvéssel állítottam szembe. Meglehetően a marxizmusról már-már idealizált, s bizonyára vitatható képet festettem, de egyáltalán nem kívánom tagadni a sztalinizmusnak a marxizmus és a leninizmus elméleti-ideológiai és gyakorlati-politikai ellentmondásában rejlő gyökereit. Ennek következetes, ideológiai felderítésektől és mindenkor aktuálpolitikai kényszerektől mentes feltárása a marxizmustörténet előtt álló egyre égetőbb feladat. A ma marxizmusának számot kell vetni a későkapitalizmus valóságával (ami előtt szinte tehetetlenül áll mind az értelmezés, mind a gyakorlati megváltoztatás terén), s nem utolsósorban a létező szocializmusok történelmének fehér foltjaival. Mindenekelőtt azonban kritikai fel kell tárnia a marxizmus elméleti ellentmondásait, hiányosságait.

Elfogadva *Gedeon Péter* meggyőző érvelését,¹² a modernizáció és az államszocializmus viszonyát illetően a legfőbb ellentmondást abban látom, hogy a marxizmus elmélet a kapitalizmus tudományos elemzéséből a kommunizmust *logikailag* vezeti le, de úgy, hogy a kommunizmus létrejöttét történelmi szükségszerűségnek, sőt reális politikai lehetőségnek mutatja be. Az elmélet Achilles-sarka az, hogy Marx nem tudja felvázolni az új berendezkedés intézményi szerkezetét, holott ezt a politikai lehetőség feltételezése megkövetelné. Továbbá Marx a kapitalizmus lényegének tartja a magántőkét, s úgy gondolja, hogy a magántőke kisajátításából a bérmunka, a tőkeviszony, az ártermelés és az állam *elhalása* következik. Az államszocializmus azonban az ellenkezőjét bizonyítja: ártermelésnek és államiságnak nemhogy elhalása, hanem bővített újratermelése folyik! Az elmélet hiányosságai alapvetően azzal magyarázhatók, hogy az elmélet „nem a kapitalizmus fejlettségének, hanem relatív fejletlenségének talaján”, „a kapitalizmus nyers ellentmondásainak kihordási korszaka” idején keletkezett. Az ez alapján konstruált kapitalizmus-kommunizmus kettősség alkalmatlan a fejlett későkapitalizmus alternatíváinak kidolgozására. Ugyancsak nem jelent alternatívát az eddigi államszocialista szerveződés, mert nem tud – s benne érdekelték nem is akarnak – az ártermelés és államiság elhalását ösztönző mechanizmusokat kiépíteni. Az államszocializmus az áru- és pénzviszonyokat – s itt búvik meg a konzerváló érdekeltség – csak politikai kordában tudja tartani, ám azok szétfeszítik a rájuk erőszakolt politikai kapcsolatokat.

Az ártermelés adminisztratív korlátozása a kapitalizmus meghaladásának illúzióját kelti. Ennek azonban – mint igyekeztem rámutatni – súlyos ára van. A meghaladás érzéki csalódása az államszocializmust egy *átmeneti társadalomnak* fogja fel. Közelmúltunk és a marxizmus elmélet tükrében azonban felvetődik a kérdés: *átmenet, de hová? A sztalinizmus alatt végbement politikai újrafundamentálódás miatt ugyanis a létező szocializmusok, valamint az ázsiai despotizmus, a feudális abszolutizmus, vagy a Marx által elutasított nyerskommunizmus közötti összehasonlításoknak mindig is volt és helyenként ma is vannak alapjai. Ennek kivédése csak a modern társadalommá válás útján lehetséges. Tévedés lenne azonban azt hinnünk, hogy a piaccsúszkodás és a politikai demokrácia normális működésének biztosítása valamifajta visszalépés, elhajlás, mert egy – államszocializmus által újratermelt – modernség előtti állapot meghaladásáról van szó.*

JEGYZETEK

1. *Hegedüs András és Márkus Mária* „A modernizáció és a társadalmi fejlődés alternatívái” című kéziratát igen erős, a szerzőknek a pártból való kizárásáig jutó támadások érték a kultúrpolitika részéről (lásd az MSZMP KB mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalását a Magyar Filozófiai Szemle 1973. 1–2. számában). *Aczél György* – „az igazi forradalmi erők” nevében beszélve – „a burzsoá elméletek terminológiájának” tartotta a modernizáció fogalmát. Álláspontja a korabeli gazdaságpolitikai visszarendeződéssel vághatott egybe, mert szerinte – s ez mondanám szempontjából tanulságos – „ha” a bírált felfogás „nem is állítja vissza” a magántulajdont – a bürokratikus modellt ellenében – „nyereségre orientált, acquisitív” (=gyűjtő) típusú társadalmat állít előtérbe! (Aczél György: Szocializmus – kultúra – közösségi ember. Kossuth, 1974.).
2. Az államszocializmus lényegének azt tartom, hogy a magántulajdon felszámolása után fennmarad a tőkeviszony, de hordozója az állam lesz. *Engels* – vitatkozva az államszocializmus híveivel – úgy vélte, „hamis szocializmus” az, „amely *mindent* államosít. . . minden további nélkül szocialistának nyilvánít”. Az államosítás „csak abban az esetben szükséges” és csak akkor kell átvenni „a termelés vezetését”, ha az „*gazdaságilag* elháríthatatlanná lett, csak ebben az esetben jelent . . . gazdasági haladást, új előfok elérését”. Ha a termelési vagy forgalmi eszközök „valóban kinőttek” az adott irányítási forma alól (kiemelések Engelstől – L. T.). A „minden gazdasági szükségesség nélkül” történő államosítások hátterei „egészen köznapi politikai és pénzügyi” okok: háborús készülődés, *politikai bázis nyerése*, és hogy az állam „*parlamentari batározattól független, új jövedelmi forrást*” szerezzen magának (kiemelések tőlem – L. T.). (Friedrich Engels: Anti-Dühring. Kossuth, 1978. 310. oldal.).
3. Gedeon Péter: Modernizáció és szocialista gazdaság: a marxizmus történelmi értelmezhetőségéről. Közgazdasági Szemle, 1986. 7–8., 785. oldal.
4. Szoboszlai György: Államosság és politikai rendszer. Kossuth, 1987. 135. oldal (kiemelés tőlem – L. T.).
5. Szabó Miklós: Néhány szó a demokráciáról. Világosság, 1983. 3. 184. oldal. *Szecső Tamás* olyan „többszintű titkosság”-ról beszél, mely „felülről jön és tényeken kívül gondolatokra is vonatkozik” (Gondolatok gyülekezési szabadsága. Szerkesztőségi beszélgetés. Célok, 1988. február, 7. oldal.)
6. A mai magyar helyzetet illetően lásd *Pokol Béla* két írását: Az érdekképviseleti szervek és a politikai rendszer (In: A politikai rendszer fejlesztési irányai, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, 1984.) Alternatív utak a politikai rendszer reformjára. Valóság, 1986. 12.

7. Lásd a 2. jegyzetet.
8. A kifejezést *Szilágyi Ákos* megállapításából kölcsönöztem: „nem a szocializmus vagy a marxizmus »ferdült« vagy »fajult el«, hanem . . . az orosz társadalomfejlődés eredeti modellje bekebelezte, megette a forradalmat” (Peresztrojka publicisztika. Beszélgetés Szilágyi Ákossal. *Célok*, 1988. február, 22–23. oldal.)
9. Hankiss Elemér–Manchin Róbert–Füstös László–Szokolczai Árpád: *Kényszerpályán? MTA Szociológiai Kutató Intézet*, 1982, „Az értékrendszer modernizációja” című fejezet.
10. *Ágh Attila*: A homo politicus antinómiái, avagy a demokrácia mítosza és valósága. *Valóság*, 1985. 3., 18. és 23. oldal.
11. Ahogy régióinkban a politikai képviselet még nem az állampolgári akaratból eredő képviseltetést jelenti, úgy a „polgári” demokrácia sem az állampolgárok demokráciáját, mert a kelet-európai politikai szótárakban a „polgári” jelleg csak a magántulajdonhoz való jogot, mint a kizsákmányolás bizonyítékát hivatott kifejezni. (A polgári radikális *Jászi Oszkár* épp ezt a fogalmi csúsztatást vetette a forradalmi baloldal szeméire!) Az államszocializmusban is igaz, amit 1831 Magyarországról ír *Hajdú Lajos*: „a ‚*via politica*’ a korabeli fogalmak szerint mindig *közigazgatási* út, a ‚*politicus*’ rendelkezés-igazgatási döntés; a politikus tárgy-igazgatási feladat, amelynek elvégzése nem bírósági, gazdasági, katonai stb., hanem igazgatási szervek hatáskörébe tartozik” (Jogtörténeti kutatómunkánk hiányosságairól és követelményeiről. *Századok*, 1986. 5–6., 1111. oldal.). Az elmondottakhoz tökéletesen illeszkedik a „politikai osztály” fogalma, amit Ágh Attilától vettem át. Értem alatta azt, hogy egy társadalmi csoport az osztály névében látja el a képviselet és részvétel funkcióját, tükrözve az ellentmondást „a nép mobilizálása és a hatalomból való részvétel között”, hiszen a „nép javáért dolgozunk” elve alapján „a népnek a hatalomból való kizárását” valósítják meg (Ágh Attila: *id. mű.*)
12. A továbbiakban Gedeon Péter „Modernizáció és a marxi kategóriarendszer” című kéziratára (Bp., 1987) támaszkodom.

A salgótarjáni munkások és a politika

Ezen a tájon a politikának és a politizálásnak régi hagyományai vannak. A város és a megye – a bányászat és az ipar tömörülése következtében – bizonyos sajátos politikai kultúrát alakított ki, amelyet nemritkán radikális eszmék és törekvések is jellemeztek.

Az idők folyamán a *politikai aktivitás átlagon felüli* szintje s a politizálás radikalizmusra való hajlamossága megőrződött, tükröszvén az itteni életviszonyoknak az országosnál talán mélyebb ellentmondásosságát, mind a múltra, mind a jelenre nézve. Salgótarjában és környékén végzett szociológiai vizsgálat arra keresett választ, hogy mi a politikai tevékenység tartalma és értelme ma, mennyire jellemző a politizálás a munkásság életmódjára. Arra a kérdésre, hogy „*politizáló ember-e Ön*”, a minta több mint negyedrésze igennel felelt (a szakképzett munkásoknak majdnem 1/3-a és a szellemi dolgozók közel fele, a férfiaknak 36, a nőknek 14 százalékka). Érdekes, ám korántsem meglepő, hogy a politikai szervezetten (MSZMP-n, KISZ-en) kívüli férfiak 18 0/0-a is politizáló embernek vallotta magát, míg az MSZMP-tag férfiak 22 0/0-a, nemmel válaszolt erre a kérdésre.

Ez összefügghet azzal, ki, hogyan értelmezi a politizálást. Arra a kérdésre, hogy ki politizál? meglehetősen sokféle választ kaptunk. A főbb típusok a következők:

– politikusok, vezetők stb.	13 0/0
– aki állást foglal, vitatkozik	15 0/0
– aki újságot olvas, odafigyel a kül- és belpolitikára	24 0/0
– aki beleszól	3 0/0

Ez utóbbi választípus alacsony aránya szomorú fényt vet politizálásunk hatékonyságára. A beleszólás lenne ugyanis a politizálás igazi eredménye és tartalma, még akkor is, ha ténylegesen és közvetlenül beleszólni, mondjuk, külpolitikai kérdésekbe, nemigen tudunk.

Reális lehetőségnek, a *munkabély* bizonyos ügyeibe való beleszólást tekinthetjük, mivel az embereknek ezekről van a legtöbb és legfrissebb információja és közvetlen érdekeltsége. Az 1968-as gazdasági reform következtében a helyi kompetenciák bővültek, realisabbá vált a beleszólás lehetősége. 1982-es adataink, összehasonlítva az 1971-ben felvett adatokkal, a következő képet mutatják: (A táblázatban *indexszámok* szerepelnek, amelyek úgy állnak elő, hogy a pozitív válaszok százalékos arányát 3-mal, a fenntartásos, bizonytalan válaszokét 2-vel szorozva összegezzük, hozzáadjuk a negatív válaszok százalékos arányához, majd az összeget 10-zel osztjuk. Könnyen belátható, hogy az index értéke 20 körül ingadozik, minimuma 10, maximuma 30.)

1. tábla

Salgótarjáni dolgozók értékelése arról, hogy van-e beleszólásuk a munkahelyen a munkával és a bérezéssel kapcsolatos kérdésekbe. 1971–1982.

Beosztás év	Szellemi dolgozók	Szakképzett munkások	Betanított munkások	Segéd-munk.	Együtt	N
1971.	18,0	16,6	14,9	15,0	16,1	1355
1982.	23,0	21,5	19,9	19,2	20,9	1721
Növekmény	+ 5,0	+ 4,9	+ 5,0	+ 4,2	+ 4,0	-

Az indexszámok világosan kirajzolják a fő összefüggéseket:

1. A dolgozók szubjektív értékelése saját beleszólásukról a munkahelyi demokrácia feltételeinek számottevő javulására enged következtetni, különösen a szellemi dolgozók és a betanított munkások számára.

2. Ez a figyelemre méltó növekedés azonban egy *rendkívül alacsony szint* meghaladásából adódott, s a mostanit (1982) sem tekinthetjük kielégítőnek: alig haladja meg a 20-as indexértéket, ami egy formális egyensúlyt, ám társadalmilag nagyon is labilis helyzetet jelez.

3. A szellemi dolgozók szavának súlya – önértékelésük szerint – elsősorban a *munkával* összefüggő döntésekben növekedett. (68 % méltányolta, hogy főnökei hallgatnak rá.) A bérezéssel kapcsolatos kérdésekre azonban 36 % nemmel válaszolt.

4. A munkások mindhárom kategóriája reálisan értékeli szavának súlyát: elsősorban nekik is a *munka* szférájában nőtt meg kompetenciaérzetük. (A szakmunkások 58 %-a, a másik két csoport közel fele igazolta vissza, hogy főnökei e tekintetben hallgatnak rá.) A bérezési kérdésekben viszont majdnem fordított a helyzet. Mindhárom kategória közel fele konstatálta, hogy főnökei nem hallgatnak rá bérügyekben.

5. Valamelyest nőttek az egyes csoportok közötti különbségek. 1971-ben a szélső- (index)értékek: 15 és 18, 1982-ben 19 és 23. Nagyon kicsi és nem nőtt a különbség a – valószínűleg – legfontosabb két csoport, a szakmunkások és betanított munkások között. (A két csoport a minta 2/3-át teszi ki.) Ez összefügghet technológiai különbségekkel és a korabeli bér-szabályozással is.

Nőtt a különbség a *párttagok* és a *pártonkívüliek* munkahelyi befolyása között: 1971-ben az indexérték különbsége 4,94, 1983-ban 5,13 volt a párttagok javára.

A salgótarjáni dolgozók *politikai szervezetsége* tradicionálisan magas, jóval az országos átlag fölött van. 1982-ben pl. egy országos reprezentatív mintában a párttagok aránya az aktív keresők között 14 % volt ugyanakkor salgótarjáni mintánkban 21,4 %. A KISZ-tagok arányát tekintve a különbség már kisebb.

2. tábla

Politikai szervezethez tartozók a salgótarjáni és az országos minta alapján, 1982. (%)

	Salgótarjáni minta		Országos minta	
	MSZMP- tagok aránya	KISZ- tagok aránya	MSZMP- tagok aránya	KISZ- tagok aránya
Fizikai dolgozók	18,4	10,7	9,2	10,0
Szellemi dolgozók	33,2	19,4	25,2	15,2
Együtt	21,4	12,5	14,2	11,6

A salgótarjáni dolgozók politikai szervezethez tartozók – ha ezt a párttagság és a KISZ-tagság arányával határozzuk meg – igen magas. Meghaladja az aktív keresők 1/3-át, míg az országos minta alapján kb. 1/4 a politikai szervezetekhez tartozók aránya. 1971-es felvételünk mintájában még ennél is magasabb (36,3 %-os) volt a politikai szervezethez tartozók aránya. Ugyanakkor a párttagok aránya az ország aktív keresői között 1970-ben 11,4 % volt. Vagyis időközben a salgótarjáni „előnyt” nemcsak saját szervezethez tartozók némi csökkenése, hanem az országos politikai szervezethez tartozók erősödése is mérsékelte. A visszaesés elsősorban a KISZ-tagok körében történt.

A magas politikai szervezethez tartozók aránya és a politikai szervezetek befolyása változásának okai – különbözőek. Itt, Salgótarjánban nyilvánvalóan specifikusak is. A legvalószínűbb oka a politikai szervezethez tartozók csökkenő tendenciájának az, hogy a munkások a szervezetben nem érik el azokat az eredményeket, amelyek érdekében belépnek – illetve belépnének –, vagy pedig a szervezeteken kívül érvényesítik érdekeiket. 1971-es salgótarjáni mintánk háztartásai közül csak 9 % jelzett mezőgazdasági kiegészítőtevékenységet, 1982-ben már 22 %, további 21 % pedig nem mezőgazdasági mellékkeresettel rendelkezett. Az összefüggés a politikai szervezethez tartozók arányával eléggé nyilvánvaló. A szervezeteken kívüliek 54 %-ának nem volt mezőgazdasági háztartási gazdasága, 24 százalékának önállósított célú, 22 százalékának pedig árutermelő háztartási gazdasága volt. Ugyanakkor a politikai szervezetek tagjai között a megfelelő arányok 63 %, 19 % és 18 %, vagyis kevesebb háztartási és még kevesebb árutermelő jellegű háztartási. A munkahelyen teljesített tevékenység tekintetében nem volt különbség (1982-ben még nem volt vmk).

A mellékkereset fajtája a szakmai pozícióval és a szociális származással is összefügg. A politikai szervezethez tartozók a fizikai dolgozók következő csoportjai között erős: mozgó szerelők (46 %), technológiai kulcspozíciókat betöltők (45 %), sofőrök (37 %), kisszériás kézi termelők (szakmunkások, 36 %), tradicionális betanított munkások (32 %). Ezek a csoportok a fizikai dolgozók 37 %-át teszik ki, míg a közöttük található 210 párttag és KISZ-tag a fizikai dolgozók politikailag szervezett részének több mint a felét (52 %). A szellemi dolgozók között elsősorban a vezetők (műveze-

tők, gazdasági vezetők, tanácsi funkcionáriusok) kategóriájában van a legtöbb párttag és KISZ-tag (72 %), míg a többi kategóriában (beosztott értelmiségiek, ügyviteli dolgozók között) 49 %. A szellemi dolgozók között viszonylag kevesen (kb. 20 %) foglalkoznak mezőgazdasági kistermeléssel, még kevesebben más fizikai munkával (8 %), de feltűnően kevés (7 %) a pénzért vállalat csak szellemi pluszmunka is. A szellemi dolgozók között gyakori a naturális munkacsere (43 %), amiben a politikai szervezetek tagjai átlagon felüli arányban vesznek részt.

Ami a *származás* hatását illeti, 1982-es mintánk fizikai dolgozó párt- és KISZ-tagjai között legtöbben bányász (19 %), gépkezelő (14 %), kohászati és üveggyári munkás (10 %) apáktól származnak. Ugyanilyen súlyú még a küsszériás kézütermelő (szakmunkás)-csoport az apák között (11 %). Ezek együtt már több, mint a felét adják a politikai szervezetek fizikai-niunkás-tagságának. Ez a réteg s – mint második vagy harmadik nemzedékbeli munkás, a klasszikus munkás – valószínűleg „szóvivő” és „hangadó” a munkásmozgalmi tradíciók ismerője és – amennyire lehet – fenntartója, továbbadója. A következő csoportokba tartozó apák fizikai dolgozó gyermekei a mintában igen kis arányt képviselnek: önállók (3 %), művezetők (4 %), mezőgazdasági munkások (5 %), anyagmozgatók, segédmunkások (6 %). Ezek együtt 20 %-ot tesznek ki a politikai szervezetek fizikai dolgozó tagjai között, míg az egész mintában 28 %-ot.

Nem érdektelen az sem, hogy az apák egyes kategóriáinak gyermekei milyen arányban vannak bent a politikai szervezetekben. Azt gondolhatnánk, hogy a „hely szellemének” megfelelően, politikailag leginkább szervezettek a bányászok és a kohászok, s ez gyermekeik nemzedékére is jellemző. A tények azonban némileg mást mutatnak. A politikai szervezetség arányát tekintve 11 foglalkozási csoport közül a bányászszármazásúak a 8. (29 %), a kohászok pedig 42 %-kal is csak a negyedik helyen vannak. Az első helyet a művezetők és más technikai bizalmi poszton lévők gyermekei foglalják el. Közülük minden második tagja valamely politikai szervezetnek (53 %). Második és harmadik helyen a szellemi dolgozó apák gyermekei (52 %), illetve altisztként vagy valamely fegyveres-testületben hivatásosként szolgált apák gyermekei (47 %) vannak a vizsgált szempontból. A klasszikus munkásszámak (gépkezelők, javítószerezők szakmunkások, kisiparosok gyermekei stb.) csak ezek után következnek 20–30 %-os politikai szervezetség arányukkal. Legkevesebb politikailag szervezett dolgozó az önálló parasztek és a mezőgazdasági munkások gyermekei között van 14 ill. 20 %, vagyis csak minden hetedik, illetve minden ötödik parasztszármazású dolgozó lép be politikai szervezetbe.

Ez az összefüggés valószínűleg nem, vagy nem egyedül a kistulajdonosi létre való szocializálás következménye (pl. a kisiparos-kiskereskedő származásúak között 36 százalékos a politikai szervezetség), inkább a mezőgazdasági munka és a falusi tradíció „taszthatja” a politizálást. Az apa mezőgazdasági főfoglalkozása mellett (mint láttuk, csak 14, illetve 20 %-os a politikai szervezetség), a *gyermekkori család* ugyanilyen hatása. (A földteleneknek 40 %-a, a csak kiegészítő jellegű mezőgazdasági termelést folytatók 35 %-a, a gazdálkodó családok mintánkban szereplő gyermekeinek csak 23 %-a tagja valamely politikai szervezetnek.) Ugyancz a tendencia érvényesül a mezőgazdasági termeléssel való kapcsolatába is: a kiegészítő tevékenységet nem folytatók, vagy nem mezőgazdasági kiegészítő

tevékenységet végzők 37 %-a, a mezőgazdasági kistermeléssel (is) foglalkozók 29 %-a tagja a pártnak vagy az ifjúsági szervezetnek. (Érdemes viszont, hogy a kizárólag önellátási célú háztáji és az árutermelő háztáji nem jár ilyen különbséggel.) Mindezek alapján arra következtetünk, hogy a (tradicionális) *paraszti, falusi életmód és az ehhez kötődő, vagy erre (is) támaszkodó megélhetési stratégia kevésbé fér össze a politikai szervezetekben vállalt szereppel*. A politikai szervezettség aránya a mai lakóhely urbanizáltságával is összefügg. Falun kézenfekvő a mezőgazdasági kistermelés, városban ennek korlátai vannak, ha nem is kizárt. A városias helyen lakók között 40, a falusias helyen lakók között csak 32 % a párt- és KISZ-tagok aránya. (A fizikai dolgozók esetében 36 és 30 %.)

Végeredményként azt állapíthatjuk meg, hogy a vizsgált minta adatai alapján a politikai szervezettség a *nem* és életkor mellett összefüggésben van a *munka* szellemi vagy fizikai jellegével, a szakmai pozícióval, a szülői családban kapott indíttatással, amit mindenekelőtt az *iskolai* végzettség, a lakóhely jellege és a *mezőgazdaság*hoz való kapcsolódás ténye vagy hiánya közvetíti.

A politikai szervezetekhez való csatlakozás nem okvetlenül jelent egyszerűen *politikai aktivitást* is. A munkásság politikai aktivitásának van olyan eleme, amelynek a „bevallása” nem okoz különösebb nehézséget. Ilyen például a politikai és társadalmi szervezetekben viselt *állandó megbízatás*, tisztség. Ilyenről a párttagok közül 45 %, a KISZ-tagok közül 25 %, a szakszervezeti tagok közül 14 % számolt be. Ezenkívül a munkásőrök, ifjúságőrök, önkéntes rendőrök, népfrentbizottsági tagok, lakóhelyi tisztségviselők, népi ellenőrök stb. további 39 %-át tennék ki a mintának, ha a megbízatások nem halmozódnának. Egyáltalán nem biztos azonban, hogy az ilyen megbízatások *érdemi beleszólást*, befolyást tesznek lehetővé.

A rendelkezésre álló információk alapján megkíséreltük összeállítani azt a skálát, amelynek egyik végén a – saját értékelésük szerint – politikából kimaradtak, vagy a politikába gyengén bevontak, a közepén a közepesen, másik végén az erősen involváltak helyezkednek el. Kérdéseink alkalmat adtak arra, hogy olyanok is a politikába bevontak, involváltak érezhessék magukat, akik *szervezetileg* ezt az elkötelezettséget nem vállalják, vagy akiket a politikai szervezetek nem vállalnak: másrészt a politikai szervezetek olyan tagjai is kinyilváníthatják „kívülállásukat”, akik tagsági viszonyuk ellenére *ténylegesen* nincsenek bevonva a politikába. Skálánk tehát nem participációt, részvételt mér, hanem involváltságot, úgy, ahogyan azt a megkérdezett érzékeli.

Politikai szervezettség és az involváltság nagymértékben egybeesik. Nem lényegtelen azonban eltérésük sem.

Amint az adatokból látható, a politikai szervezetben kívüliek jelentős része (28 %) is valamilyen fokon involváltnak tudja magát a politikában. A politikai szervezeteken kívüliek 72 %-a (az egész minta 47 %-a) viszont nem érez involváltságot. Ezt „kívülállásnak” is nevezhetnénk, ha nem tudnánk, hogy alacsony involváltságot jelez a politikai szervezetek tagjainak több mint egyharmada (37 %), sőt, az aktivisták 18 %-a, akik a tagsági viszonyon túl egyéni feladatot is vállalnak. Ezért arra következtetünk, hogy skálánk kezdő foka nem (vagy nem mindig) az involváltság teljes hiányát, hanem annak alacsony fokát jelzi.

3. tábla

Politikai szervezethez és az involváltság viszonya a salgótarjáni mintában, 1982. (N)

Involváltság	Alacsony (Hiányzó)	Közepes	Magas	Összesen
Szervezettség				
Szervezeten kívüli	816	263	58	1137
MSZMP- vagy KISZ-tag	185	135	72	392
Aktivista, vezető	36	62	94	192
Összesen	1037	460	224	1721

Más oldalról tekintve, a magas fokon involváltság egynegyede politikai szervezeten kívüli. Ezek munkájuk szellemi vagy fizikai jellege nem és életkori sajátosságaik szerint aránytalanul oszlanak meg. Legnagyobb különbség a fiatalok és a 25 évesnél idősebb korosztályok között van: előbbiek között alig akad magas fokon involváltság és átlagon felüli mértékben vannak közöttük alacsonyan involváltság. A férfiak sokkal inkább involváltság, mint a nők; a szellemi dolgozók jobban, mint a fizikaiak. (Ez egyébként párhuzamos a politikai szervezethez különbségeivel.)

A magas fokon involváltság alig 1/3-a „egyszerű tag” a pártban vagy a KISZ-ben, s ez nem egészen 1/5-e a megbízatás nélküli tagoknak. Vagyis négyötöd része a funkciót nem viselő tagoknak legfeljebb közepes mértékben, 47 % pedig *csak alacsony fokon* involváltság. Ez az összes tagoknak 1/3-át sem teszi ki (185 és 584-ből), mégis szembevetendő a *beszervezettségnek és a beavatottságnak* ez a nagy eltérése. Pozitív fejleménynek tekinthető a szervezetenkívüliek bizonyos hányadának beavatottságtudata, ami azt mutatja, hogy a politikai szervezetek nem monopolizálják a politizálást, a beavatottság, a befolyásolás terepeit. Ugyanakkor a pusztán formális szervezeti tagság bevontság, beavatottság nélkül bomlasztólag hathat mind a szervezetre, mind a tagokra.

Az aktivistáknak és vezetőknek alig fele (49 %) érzi magát magas fokon involváltság, bennfentesnek, míg a funkciót nem viselő tagok négyötödére jellemző a közepes és alacsony involváltság.

Bármelyik oldalról közelítjük is, azt látjuk, hogy a *politikai szervezeteknek és a politikai tevékenységnek tartalékai vannak*: a szervezetek tagságának jelentős hányada alig involváltság, ugyanakkor a szervezeten kívüli involváltság nehezen intézményesül. A továbblépés, mindkét irányba célszerűnek látszik: növeli a szervezeteken belüli involváltságot (belső demokrácia), a nem szervezett aktivitások intézményesülését pedig elősegíteni (közélet).

A politikai szervezethez, csakúgy, mint a politikai involváltság *nem öncélú, hanem eszközjellegű*: közösségi és egyéni célok megvalósítását, érdekek kifejezését és érvényesítését szolgálja.

Láttuk, hogy a vállalati ügyekben való *beleszólás* lehetősége az érintettek értékelése szerint jelentős javulást mutat, de azt is láttuk, hogy ez még mindig nagyon alacsony szint. Ugyanakkor a „politizálás” a nagy többség

számára *szemléletesen* is is távol van a beszólástól. Legfeljebb a kritikára, a mások érdekében való fellépésre, jogosnak érzett érdek támogatására terjed ki. Ezek elemei a beszólásnak. A vizsgált minta e téren jóval magabiztosabb, mint beszólás tekintetében. A kérdés így hangzott: „Tud-e ön szólni, szót emelni másokért? Az „igen”, a „nem” és a határozatlan tartalmú (pl. „attól függ”), válaszok arányát a már többször használt indexszel kifejezve: 24,1 értéket kapunk, ami a beszólás 20,9-es értékét jelentősen felülmúlja. Mind az involváltság, mind a szervezethez nagy hatással van a másokért szót emelés képességére (illetve arra, hogy az emberek e képességet maguknak tulajdonítsák). A politikai szervezeten kívüliek indexe 23,1, a KISZ-tagoké 24,8, a párttagoké 27,7. A maximumot (30,0), a magas fokon involváltság közelítik meg leginkább: indexértékük 28,6. (A közepesen involváltságé 26,2, míg az alacsony fokon, vagy nem involváltságé 22,3. Ez utóbbi is meghaladja a beszólási lehetőség indexértékének a szakképzett munkásokra jellemző szintjét: 21,5: jól érzékelte azt, hogy a *szót emelés* és a *beszólás* között, a szólás és annak eredményessége között nagy a különbség, s ezt pontosan ki is fejezik az érintettek ítéletei.).

A szót emelés másokért önmaguknak tulajdonított képessége összefügg az iskolázottsággal, szakképzettséggel, valamint a nem-hovatartozással is. A segédmunkások indexértéke 21,3, a szellemi dolgozóké 27,0, vagyis a különbség majdnem akkora, mint a politikában magas fokon involváltság, és a nem – vagy alig – involváltság között. A nők kevésbé képesek másokért kiállni, mint a férfiak (vagy kisebb mértékben tulajdonítják maguknak ezt a képességet.).

A különbség nem túl nagy, a nők 23,8-as indexértékével szemben a férfiaké 25,4. A különböző szakképzettségi csoportokban más-más különbségeket találunk, például a szellemi dolgozók különbsége 26,4–28,4, a segédmunkásoké 19,2–22,9, mindkét esetben a férfiak indexértéke a nagyobb. (A szakmunkások és a betanított munkások esetében minimális a nemek eltérése e tekintetben.)

A mások érdekében történő szólás igen fontos eleme a demokratikus politizálásnak. Legalább ilyen fontos ugyanakkor a *saját érdek kifejezésének*, kinyilvánításának képessége és készsége is. Ennek színvonala némileg magasabb (24,6-os indexérték), mint a másokért való szót emelésé. A magasabb érték teljes egészében abból adódik, hogy a betanított és a segédmunkások ezt a képességet jóval nagyobb mértékben tulajdonítják maguknak, mint a szakmunkások és a szellemi dolgozók. Ez utóbbiak – saját értékelésük szerint – kisebb mértékben emelnek szót saját érdekükben, mégpedig a férfiak és a nők egyformán. Körükben valószínűleg erőteljesebben érvényesül egy morális (vagy inkább „illendő”), a rosszallás a saját érdek előtérbe helyezésével szemben, mint a betanított és a segédmunkások körében. Az is lehetséges azonban, hogy ők kevésbé szorulnak rá személyes ügyeik direkt védelmére, mint a betanított vagy segédmunkások. E jelenségben egy *bizonyos félreértett, moralizáló módon felfogott viszonyt* érhetünk tetten az egyéni és a közérdek között.

Mindebből látható, hogy a politizálás a 80-as évek elején jelentős helyet foglalt el a salgótarjáni dolgozók életében. Egy évtized alatt valamelyest javultak a (helyi) politizálás feltételei, de még mindig nem eléggé hatékony sem az egyéni, sem a közösségi, társadalmi problémák megoldásában.

Kisamerika

A legkisebb Amerikából jövök,
Amit valaha is felfedeztek,
A gyerekkor kisvasútján, Palócföldünk
Örökvárosának fiaként.
Tiszteltetve a labdamádó törzs utódait,
Az esti sámlik fölött a felhőkarcoló ég
Magasát, a füsttollas gyárkéményerdőt,
Az álmok őrmesterének fedezékét,
Aki apáinkat folytonosan idomította,
Mint palcás, veresorrú tanító a kiskölyköt.
Nekem mindörökké iskolamestereim,
Pista és Feri bácsik, a honfoglalók,
A fényűző szegénység palotáiban eltűrve
A szelid gúnyt is, ezt a Kisamerikát.
Kiterítem magamban arcuk emlékét,
Mint tavaszi szárítókötélre a dunyhát.
Öt évtizedtől így-úgy megnyomorítva,
Visszafelé is látom foszladozó lobogóink.
És felkiáltanék: ez itt a föld!
Hiába is fenyegetnek, hogy lebontják,
A nyomor rezervátuma megmarad bennünk,
A gyártelepi új földrész, New-York helyett
Tarján dombjain, szabadságunk szobrával,
Amit a felfedezők hűsége állított,
Ledönthetetlenül és mindannyiunknak.

KÖZTÁRSASÁGOT!

BIRÓ MIHÁLY

FARKAS MÁRTON

1918 katonaforradalmárai

Forradalmi mozgalmak kialakulása a cs. és kir. haderőben. 1917 novembere, az első imperialista világháború legnagyobb fordulatát hozta: Oroszország munkásai és parasztjai a bolsevikok vezetésével győzelemre vitték a szocialista forradalmat és az új szovjet kormány a hadviselő országok népeihez fordult a háború azonnali befejezéséért és az igazságos, hadisarc és hódítás nélküli béke megteremtéséért.

Az októberi szocialista forradalom győzelem és a szovjet kormány békekezdeményezései, óriási hatást gyakoroltak a csaknem négy éve tartó világháború kárvallottjaira, a hadviselő országok néptömegeire, s köztük is a modern gépi háború mérhetetlen véráldozatait és szenvedéseit viselő millió katonatömegekre.

A soknemzetiségű osztrák–magyar haderő keleti arcvonalbeli katonatömegei előtt az orosz változások és kezdeményezések kimerítően ismertek voltak. Az orosz katonaszovjetek által folytatott frontbarátkozások egyben élesztő kovászként hatottak a katonák forradalmi erjedésére: az osztrák–magyar katonaság csakhamar telítődött az „orosz” forradalmi eszmékkel.

A szovjet kormány következetes békeprogramja nyomán létrejött fegyverszünet 1918 kezdetére a harci cselekményeket megszüntette. A fegyvernugvás a barátkozások fokozódásával járt együtt, ami viszont az osztrák–magyar katonaság forradalmi erjedését gyorsította fel. Mindezt elősegítette a hátszág elmélyülő gazdasági és politikai válsága, a hatósági terror soha nem tapasztalt mértékű tobzódása a dolgozó tömegek ellen, (amelyről a lövészárkok népe szabadságról visszatért katonáktól, levelezésektől jól volt értesülve), nem, különben a szovjet kormány által szabadon bocsátott egykori s immár az arcvonalakat százezrével átlépő hadifoglyok háborúellenes és forradalmi agitációja.

A forradalmi erjedés áttérjedése a hátszági alakulatokra 1918 elején, számos fegyveres felkelésbe és lázadásba csapott át. A mozgalmak közvetlen előidézője a hátszági alakulatok elviselhetetlen szociális nyomora volt, amely gyorsan párosult a gyűlölt háború azonnali befejezésének és az állam és társadalmi rendszer megdöntésének követelésével. 1918 február elején, az orosz forradalmi eszmék hirdette népek örendelkezési joga, az azonnali béke és a kapitalista–imperialista kizsákmányolás megszüntetése jelszavával a monarchia második legnagyobb flottabázisán, Cattaróban fegyveres felkelés tört ki, amelyet bosznia-hercegovinai helyőrségek lázadássorozata követett.

A mozgalmakat átmenetileg letörték, hogy azután április második felétől kezdődően július végéig több mint harminc katonai felkelés és lázadás ráz-

kódtassa meg az egész fegyveres erők, s vele együtt a háborúért felelős, gyűlölt Habsburg-monarchiát. E forradalmi jellegű katonai mozgalmak, amelyek hátszói és arcvonal mögötti területeken robbantak ki, egykori oroszországi hadifoglyok, az ún. „hazatérők” vezetése alatt állottak. Ezek legöntudatosabb elemei az októberi szocialista forradalom iskoláját kijárt forradalmárok voltak, akik társaikat nemcsak a béke kiharcolására, hanem az orosz október megismétlésére buzdították. Az 1918 tavaszi katonai felkelések és lázadások közül néhány magyarországi területet is érintett: május 12-én Rimaszombatban a 80. gyalogezred pótzászlóaljja, május 20-án a 6. újvidéki gyalogezred Pécsre helyezett pótzászlóaljának mintegy 2000, „bolsevik tanokkal szaturált” embere lázadt fel, május 22-én Trencsénben a 15. honvédszázada tört ki lázadásban. A hadvezetőség kétségbeesett erőfeszítéssel úgykezett úrrá lenni a monarchia egyéb területein kirobbant mozgalmakon is, melyek körül jelentőségében a judenburgi (Ausztria, 17. közös gyalogezred), a murai (Ausztria, 7. vadászrezred), a lublini (Galícia, 58. gyalogezred), a kielcei (Lengyelország, 56. gyalogezred), a reichenbergi (Csehország 44. gyalogezred), a rinburgi (Csehország, 21. lövészesrezred), az M. Schönburg-i (Morvaország, 95. gyalogezred), a radkersburgi (Ausztria, 97. gyalogezred) lázadások és felkelések emelkedtek ki. Valamennyi megmozdulás közös vonása volt, hogy hadiszolgálatra újból bevonultatott „hazatérők” robbantották ki, akik a háborút megelőgelték és az elnyomó Osztrák–Magyar Monarchia elpusztítását akarták. Szervezettségük azonban nem tette lehetővé a tartós sikert, s így csakhamar elbuktak a hadvezetőség karhatalmi alakulataival szemben. A legnagyobb sikert, s egyben céljaik forradalmiságát a pécsi és a június 4-én kirobbant kragujeváci (Szerbia, 71. gyalogezred) fegyveres felkelés mutatta fel: előbbi Magyarország egyik fontos városának birtokába jutott, súlyos harcok után (melyekben szövetségesül sorakozott fel a pécsi, Pécs környéki bányász-ság), majd felmorzsolódott az ellene küldött csapatok túlerejével szemben; a

másik bolsevik-kommunista sejtek vezetésével maga mellé állította a megszállt szerb lakosságot és napokig tartotta magát a katonai kormányzóság erőivel szemben.

Habár az említett forradalmi mozgalmak egyetlen esetben sem érték el a klasszikus fegyveres felkelés szintjét – mivel a forradalmi vezető erő, (párt) és a stratégiai cél minden esetben hiányzott, s nem ismerték a hatalom megragadásának mikéntjét sem –, bukásuk ellenére mérföldkövet jelentettek a fegyveres erő életében: megindították a hadsereg általános bomlási folyamatát és rengeteg tapasztalattal szolgáltak 1918 októbere forradalmainak győzelméhez. A bomlás a monarchia háborújának és rendszerének egyfajta súlyos kritikája volt és a szökött katonák (ún. zöldkáderek) százezrével csökkentették a Habsburg-monarchia katonai erejét. Ugyanakkor növelték ama elszántak táborát, akik 1918 őszén, szerte a monarchiában, megdöntötték a dualista államrendszert és a monarchia romjain létrehozták az ún. utódállamokat.

A forradalmi katonai mozgalmak átnövése általános fegyveres felkeléssé 1918. októberében. Az osztrák–magyar állam- és hadvezetés a hátszág és a katonatömegek elleni terror fokozásával igyekezett a forradalmi válságon úrrá lenni. A szétesés előtt álló Habsburg-birodalom fennmaradásának esélyeit egy katonai győzelem is növelte volna, amit a hadvezetőség az olasz arcvonalon igyekezett egy minden eddiginél nagyobb támadó hadművelettel elérni. Az 1918 júniusában bekövetkező ún. piavei offenzíva, amelyet egy forradalmi erjedésen átesett hadsereggel vívtak meg, véres kudarcba fulladt, s a hátszág és a haderő válságát a mélypontra juttatta. Az állam- és hadvezetés nemcsak a háború végleges elvesztését ismerte fel, hanem a polgári demokratikus (nemzeti) forradalmak közeli kirobbanásának veszélyét is. A szövetséges császári Németországgal együtt, amely katonailag-politikailag hasonló helyzetbe jutott 1918 kora őszén, kétségbeesett erőfeszítések történtek az ellenséggel kötendő azonnali fegyverszünetért és a béketárgyalások mielőbbi megindításáért, hogy ezáltal a külső háborút lezárják és a haderő megbízható alakulataival a készülő hátszágai forradalmakat csírájában elfojtsák és a Habsburg-birodalmat megmentsék.

A diplomáciai erőfeszítések azonban nem hozták meg a kívánt eredményt: az antant hatalmak a németek nyugat-európai arcvonalának áttörése után (aug. 8.) a győzelmet a kezükben érezték és a központi hatalmak fegyveres erőinck végleges megsemmisítésére törekedtek. Így az osztrák–magyar haderő nagy többségét lekötő olasz arcvonal is az utolsó nagy antant támadás előtt állt 1918 októberében, amikor a hátszág a forradalom kirobbanása előtti állapotban volt. IV. Károly császár és király alkotmányreform-ígéretei (az október 16-i híres császári manifesztumban) és a magyar kormány félliberális reformokat kilátásba helyező nyilatkozatai az eseményeket feltartóztatni nem tudták. A hátszágai fejleményekkel együtt a frontheaderegben eddig nem tapasztalt nagyarányú bomlási folyamat vette kezdetét, amely az alakulatok létszámát, különösen a szlovák, cseh, szerb, horvát és román többségű csapatoknál 20–30 százalékkal lecsökkentette. A 27. Közös- és a 38. honvédhadosztály ezredői pedig lázadni kezdtek. A hátszágai alakulatoknál a bomlás még nagyobb mértékű volt, a szökött, „lógós”, parancsot megtagadó katonák egyre nagyobb tömegben tüntek fel az utcai tüntetéseken és vállaltak testvéri szolidaritást a tüntető munkásokkal, kisemberekkel.

Október 24-én, a hadvezetőség által régóta várt ellenséges nagy támadás megindult az olasz arcvonalon. Az eleinte sikeres elhárító harcok után az

osztrák–magyar csapatok védelme, ellenállása összeomlott és az olasz haderő hadászati áttörése a csapatok felbomlását és hazafelé áradását vonta maga után. Az ellenség offenzívájának menetében egy sereg osztrák–magyar magasabb alakulat nemcsak megtagadta a parancsot, hanem az arcvonalat el is hagyta. Így 38. honvédhadosztály, a 21. lövész-, a 60. gyalog-, az 55. gyalog-, majd a 48. gyalog-, a 17., 27. gyalog-, a 29. honv.-adosztály. Legénységük, amely a monarchia valamennyi nemzetét, népet képviselte, nem volt hajlandó tovább harcolni a gyűlölt Habsburg-monarchiáért.

A front összeomlásának napjaiban sorsdöntő események rázták meg a hátszínre is. Október 28-án munkások, katonák, kisemberek tízezrei lepték el Prága utcáit és a „Hej Slováci” hangjai mellett a cseh nagyburzsoázia irányításával kikiáltották Csehszlovákia függetlenségét. A Habsburg-államhatalom összeomlott. A prágai Miltitarkommandó a hadvezetőség utasítására behódolt a Nemzeti Tanácsnak. Az utcát a felfegyverzett nép, Rosiczky százados különítményei, a Sokol szervezetek, cattarói tengerészek, szökött katonák ezrei uralták. Október 29-én kísértetiesen hasonló körülmények között omlott össze a Habsburg-államhatalom Zágrábban, Ljubjanában, azzal a különbséggel, hogy a forradalmakat horvát-szlavon területen a zöldkáderek (szökött katonák) szocialista követelésekkel teli fegyveres felkelése kísérte. (A délszláv burzsoázia 1918 decemberéig antantcsapatokkal verte le őket.) Október 30-án a Habsburg-államhatalmat Bécsben is elsöpörte a népforradalom, majd október 31-én Budapesten jutott győzelemre az őszirózsás forradalom.

Az őszirózsás forradalom, amely a monarchia népeinek forradalmi körül az utolsóként győzött, a magyar nép számára, napok alatt megteremtette a béke és a nemzeti függetlenség lehetőségét, megszabadította a politikai és gazdasági életet a feudális kötöttségektől és létrehozta a kötöttségektől mentes polgári fejlődés feltételeit.

A polgári demokratikus forradalom győzelmében, a dualista „úri Magyarország” megdöntésében a forradalmi katonák a munkásosztály, a dolgozó tömegek szövetségeként kimagasló érdemeket szereztek és a győzelmet a fegyverek erejével biztosították. Megkönnyítette a Károlyi Mihály vezette polgári, nemzeti kormány hatalomra jutását a katonák (tisztok, sarzis nélküli szökevények, átpártolt helyőrségi bakák), tömeges mozgalma a magyar függetlenségért, a polgári forradalom vívmányaiért (gyülekezési, sajtó-, szólásszabadság, földreform) és az a tény, hogy a hatalmon levők (a Wekerle-kormány, majd a homo regiusnak kinevezett József főherceg köré tömörült Habsburg-bérenc nagybirtokos-nagytőkés erők) karhatalma, katonasága meg sem kísérelte az ellenállást: a forradalom vér nélkül győzött. A katonai akciókat irányító, szervező katonatanács azonban csak a győzelem pillanataiban lehetett elégedett, mert csakhamar rá kellett döbennie, hogy a „Károlyi forradalom” a burzsoá magántulajdon alapján áll s még a gondolatától is irtózik annak, hogy a Duna–Tisza táján „Lenin és ne Wilson eszméi diadalmaskodjanak”. Maguk a katonatömegek mindezt csak napok, hetek múltán ismerték fel, amikor a demokrácia, a béke és a tulajdon jelszavával az új kormány mellé állt karhatalom megkezdte a fegyverek elszedését és a „Népköztársaság” kezdte kiépíteni saját fegyveres erejét azokkal szemben, akik az évszázados Habsburg-elnyomást, a tőkés-nagybirtokos kizsákmányoló úri Magyarországot megdöntötték és közelségbe hozták a régen áhított békét.

Csaknem hasonló sorsra jutottak a többi utódállam forradalmi katonatömegei is. A hatalmon levő nemzeti burzsoáziák nacionalista jelszavakkal, s

a történelmi Magyarország rovására végrehajtott területszerző politikájukkal a szocialista forradalmi eszméktől „megfertőzött” katonákat leszerelték és a burzsoá konszolidáció szolgálatába állították (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia). Magyarország sorsa másképp alakult: a külső és belső válságokkal küszködő Károlyi-Magyarország 1918. március 21-én átadta helyét a Magyar Tanácsköztársaságnak, amely mindazt meghozta, amiért 1918 őszén a forradalmi katonák legjobbjai a dolgozó tömegekkel együtt harcba indultak: a szocialista forradalmat.

Az 1918. év őszi forradalmi elsöpörték az évszázados Habsburg-elnymó-hatalmat és létrehozták a polgári demokratikus (nemzeti) utódállamokat, amelyek az itt élő népek számára a szabad nemzeti fejlődést elvileg biztosíthatták. A forradalmak győzelmét a fegyveres erő legöntudatosabb elemeinek harca segítette elő. A forradalmi katonatömegek tettükre örökre beírták nevüket a Duna menti népek történetébe. Az más kérdés, hogy az itt élő népek szociális és nemzeti problémáinak végleges megoldására a létrejött államok képtelenek voltak s a Duna-medence az egymás közötti ellentétek, majd újabb háborús veszély színtere maradt.

A gyógyítástól a társadalmi változásokig

Az idő múltával értelemszerűen szaporodó jubileumoknak mindig lehet ösztönző szerepük a konkrét történések alaposabb megismerésében, minősítésében is, de egyre inkább az ok-okozati összefüggések, a „mögöttes tartalmak”, a tanulságok feltárásához, a szubjektív, emberi vonatkozások megjelenítéséhez tudnak érdemben hozzájárulni.

A hét évtized távlatából megidézett események politikai, szellemi háttérben, a század elején rajban felröppent – többek között *Ady Endre*, *Károlyi Mihály*, *Szabó Ervin* nevével fémjelzett – úgynevezett „második reformnemzedék” soraiban fejtette ki – sokoldalú és sokáig alig ismert – munkásságát *Madzsar József* (1876–1944?). Csak az ötvenes évek végi konszolidáció frissülő szellemisége irányította rá is – mint az „elsüllyedt irodalom” annyi más képviselőjére – a figyelmet. Megismertetésében *Szigeti Györgyné* az idő tájt napvilágot látott tanulmánya vállalta az úttörő szerepet. *Kárpáti Endre* 1967-ben megjelent monografikus igényű könyve a pályakép teljes bemutatására törekedett. Életműve népszerűsítéséhez nagymértékben járultak hozzá *Sándor Pál* írásai, valamint a születése centenáriumát köszöntő emléksorok. Madzsar tevékenységének elméleti vonatkozásairól ez ideig leginkább a századelő, illetve a két világháború közötti időszak filozófiai gondolkodását elemző – az utóbbi években kiadott – kötetek jóvoltából tárult fel a legkomplexebb kép.

Mindezek ellenére a köztudatban leszűkülnek érdemei a közegészségügy – az antialkoholizmus, az anya- és csecsemővédelem – területére, s még mindig elég méltánytalan teljes hagyatékának ismertsége, elismertsége. Pedig rendkívül figyelemreméltó az a fejlődésmenet, ahogyan erendően természettudományos érdeklődése mélyen társadalmivá változott, ahogyan az értelmiség progresszív szárnyától, a polgári radikalizmustól a munkásmozgalomig, a kommunista pártig, az embert mint biológiai lényt formáló hivatástól a társadalom orvoslásának programjáig eljutott, ahogyan – egyrészt emigrációban, illegalitásban, másrészt szemközt a terrorral, nyílt harcban – forradalmárrá érlelődött.

Nem osztályhelyezete predestinálta a marxizmus elfogadására, fokozatosan győződött meg tudományos igazságairól. Rá is érvényesek *Hermann István* szavai: „Igen hosszú az út és igen nehéz mindenki számára, aki a polgárságból jött, hogy elérkezzék a polgári világkép elvetéséhez, de talán még hosszabb az út ahhoz, hogy az elvetett, kétségbevonat és kétségbeesztő világ és világkép helyére egy új, egészségesebb és teljesebb, a munkásosztály által képviselt világképet lehessen állítani.”

„Senkise legyen a szocializmus barátja, nem lehet a szocializmust méltányolni, a szocializmust élni kell” – vallotta Madzsar, s e konzekvencia szellemében tudományos tevékenységét a gyakorlati politikai küzdelmek – végső célját tekintve a kapitalizmus megdöntése – szolgálatába állította. Ellenfelei, ellenségei elméleti kommunistának tartották, de valójában nem volt filozop-

teralkat, nem volt rendszerépítő, elvont teoretizálásra hajlamos bölcselő. A mindennapok valóságának súlyos – politikai, kulturális, egészségügyi – elmentmondásait látván a „tisza tudományosság” helyett a társadalmi gyakorlat irányába fordult, csakúgy mint több szociológus pályatársa a *Huszádik Század*, illetve a *Társadalomtudományi Társaság* köréből, vagy a szabadgondolkodók egycsületéből. A katedrafilozófia szavá is tette ezt, s Szabó Ervin – akihez Madzsart bensőséges elvbarátság fűzte – kénytelen volt némileg akceptálni a bírálatot: „... a sok cselekvéstől nem érünk rá a gondolkodásra... Vigyázzunk, hogy a megvalósuló igazság kényszerű deficitjét mindig ellensúlyozhassuk új igazságpluszokkal.”

Madzsar a teória és a praxis egysége jegyében gondolta tovább a spenceri evolúció elméletet, az eugenista tanokat, „a létért valló küzdelem” darwini koncepcióját, s ez vezérelte akkor is, amikor könyvtárüggyel foglalkozott, amikor lexikonokat szerkesztett, vagy amikor később a *Társadalmi Szemle* hasábjain – egybekötött – a kapitalizmus ellentmondásairól, az osztályharc formáiról, a politikai szövetségről, az egységfrontról, az osztályszempontú kultúráról, a nemzeti és nemzetközi viszonyáról, a hazafiság és az internacionalizmus oszthatatlanságáról értekezett. A szovjet emigrációban írott, s Budapesten álnéven megjelent *Spanyolország múltja és jelene* című könyve a legjobb példa arra, hogy miként sikerült alkalmaznia a történelmi materialista elemzés módszerét, illetve a konkrét tényekből hogyan lehet elvileg megalapozni a mozgalom további lehetőségeit, feladatait.

„Merjünk tudni!” – hirdette, s végeredményben a valóság megváltoztatása szándékával sáfárkodott a birtokba vett örökséggel, ekképp szélesítve a magyar marxista gondolat horizontját. Ma is tanulságosak – esetenként aktuálisak – gondolatai, s különösen tanulmányainak, cikkeinek, beszédeinek szemléletformáló, cselekvésre ösztönző agitatív ereje. Annak ellenére, hogy olykor már túlfűtöttek, naivnak, idealisztikusnak tetszenek egyes konkrét megfogalmazásai, kivált napjaink ideológiai megújulásának környezetében.

Nagy tekintélyű ember volt, műveltsége, jelleme révén osztatlan bizalmat élvezett a mozgalomban. Pedig szerénysége, konspiráns és oppozíciós készsége folytán sohasem lehetett tudni, hogy vezér-e, vagy „csak” részfeladatokat végez. Mindig utólag derült ki, hogy irányító szerepet tölt be.

Ifjúkorának „különcségei” feleségében, *Jászi Alice*ben (1877–1935) – *Jászi Ferenc* haladó gondolkodású orvos leányában, Jászi Oszkár hugában – találtak megértésre, aki maga is erősen elütött a korabeli leányideáltól, tele volt nyugtalansággal, újat akarással, s a női testkultúra, a gyógytorna területén iskolát teremtett. Lakásuk a magyar értelmiség legjobbjainak volt találkozó- nemegyszer – búvóhelye is – évtizedeken át.

Leányuk *Madzsar Lili* (1902–1980) szintén gyógytornász-képesítést szerzett. *Simai Béla* orvos feleségéként, majd özvegyeként évtizedeken át Kassán élt, s személyes emlékeinek, élményeinek felelevenítésével, szíves közzétételével jól szolgálta a családi ház légkörének felidézését, apja pórtérjének megrajzolását.

A *Nógrád megyei Madzsar József kórház* képviselői 1977. április 19-én jártak nála, abból a célból, hogy jobban megismerjék az intézmény névadójának életét, munkásságát. Az alábbiakban a többórás beszélgetés legérdekesebb részleteit adjuk közre a hangszalagra rögzített eredeti szöveg némi stiláris gondozásával.

CSONGRÁDY BÉLA

Madzsar Lili visszaemlékezése

Ugy adódott az életem, hogy szinte mindenkit ismertem, akit érdemes volt ismerni a század elején. Gyerekkorom nagy részét Jászi nagyanyám ~~paradisi~~ villájában töltöttem, ahol igazán sok olyan ember megfordult, akikről később utcát neveztek el. Felnőtt koromban sokszor el is mosolyodtam rajta: én minden utcát bácsinak szólítottam valaha, Dózsa Györgyöt kivéve. Az emlékeim valószínűleg nem nagy jelentőségűek, de számomra fontosak és mások számára is érdekeseek lehetnek.

Egyszer egy riporter azt kérdezte tőlem, beszéljek arról, hogy miket mondott nekem *Ady*. Miket mondott volna? Semmit. Akkoriban nem volt egy gyerek olyan fontos, hogy egy bácsi odaálljon velem diskurálni. Ez nem volt szokás. Arra azonban például emlékszem, amikor Bandi bácsi nálunk, nagyanyaméknál ebédelt (ez gyakran előfordult), nagymamám megkérdezte: „Bandi, maga mindig ilyen sokat cigarettázik? Mennyit szív naponta?” „Hatvanatnyolcvanot, de csak azóta, amióta eltiltottak az alkoholtól.” Mint gyereket, megdöbbenetek ezek a számok.

Antialkoholista-környezetből származtam, édesapám a *Good Templár* rendnek volt az úgynevezett „nagytemplárja”. Talán 18 éves voltam, amikor életemben az első rumos teát megittam. Annyira tilos volt ez nálunk. A *Good Templár* antialkoholista-világszervezetnek egy svájci egyetemi tanár, *August Forel*, egy nagyon kedves öreg bácsi volt a vezetője. Akármilyen furcsának hangzik, de akkor Svájcban volt legrosszabb az alkoholfogyasztási statisztikája. Apám csatlakozott Forel törekvéseihez, mert itthon is nagyon időszerűnek és fontosnak tartotta az alkoholizmus visszaszorítását. *Hollós Józseffel*, *Stein Fülöppel* és másokkal együtt folytatott munkáját a hivatalos szervek gátolták, ahol csak tudták, hiszen az állami jövedelemnek jelentős része származott az alkoholból.

Ady nagyon kedvelte a családjunk, de édesanyám az *Elbocsátó szép üzenet* után megharagudott rá. Attól a pillanattól kezdve nem volt hajlandó szóba állni velem. Nekem, mint gyerekeknek azt mondta, hogyha Bandi bácsi telefonál, azt kell mondani, nincs itthon senki, ne jöjjön. *Lédát* személyesen ugyan nem ismerte, de asszonyi szolidaritásból Ady eljárását elítélte. Ady persze továbbra is rendszeresen vendég volt Pasaréten. Oszikának (Jászi Oszkár) a dolgozószobájába ritkán léptem be. 1913–14 telén egyszer benyitottam és ott ült a széken egy idegen bácsi. Szunyókálhatott, mert engem észre sem vett. Viszszahúzódtam, s izgatottan jelentettem nagyanyámnak, aki megnyugtatóan, hogy nincs annak semmi rossz szándéka, majdnem minden este ott ül. Az a feladata, hogy Bandi bácsit éjszaka hazakísérje, útközben támogassa.

Ady és *Reinitz Béla* nálunk ismerkedtek össze. Adynak a *Népszavában* megjelent versei közül Reinitz már sokat megzenésített anélkül, hogy személyesen ismerték volna egymást. A szüleim ezért meghívták őket együtt, s Ady itt hallotta először megzenésítve saját verseit. Akkortájt aztán esténként nehezen tudtam elaludni a szomszéd szobában, mert Reinitz bácsi gyakran éjszakába nyúlóan verte a zongorát.

Hárman csináltak halotti maszkot Adyról. A szüleim a *Vedres Márkét* tartották a legjobbnak, ezt örítették meg. Aztán van Adytól egy dedikált fényképem is: „Jásziéknak, legszeretőbb Ady”.

Azon az asztalon, melyen Ady halotti maszkja áll, valamikor maga *Petőfi* is írt. Nagykárolyból, nagyapáméktól került hozzánk. Egy gyönyörű mellszobor Jászi nagyanyámat ábrázolja. *Pátzay Pali* készítette, aki szegről végről ugyancsak rokonunk. Az egyik fényképen édesapám és Lujza néni, Szabó Ervin édesanyja látható. A Tolnai Világlexikon szerkesztőségét – *Tolnai Simont, Kosztolányi Dezsőt* – ábrázoló fényképet *Dési Hubert* sógornője csinálta.

Ugyancsak ismerős arc *Stromfeld Aurélé*, aki családunk egyik legszívélyesebb barátja volt. Apámmal a szociáldemokrata pártban is együtt voltak. Nem volt ő tagja a vezetőségnek, mint ahogy azt sokan állítják. Nagyon szerettem őt, nagyszerű ember volt. A *Természetbarát Szövetség* összejöveteleit használták fel titkos gyűlések megtartására. Az erdei tisztások köré őrszemeket állítottak, s tartották az előadásokat a fiatal munkásoknak. A rendőrség tudta, hogy valami nincs rendjén, de elfogni nem tudtak senkit, mert abban a pillanatban, ha idegen, gyanús ember közeledett, jött a füttyjel és akkor ők már magyar nótákat daloltak. Azt írták, hogy a Horthy-érában a vezetőség tagja volt, de én tudom, hogy ez soha nem volt így. Ő mindig az illegális párttal tartotta a kapcsolatot. 1927-ben halt meg hirtelen. Akkortájt határozta el, hogy végleg kimegy a Szovjetunióba. Úgy volt, hogy először ideszökik hozzánk, Simaiékhoz. Természetesen ennek itt is titokban kellett volna maradnia, hiszen a csehszlovák hatóságok minden további nélkül kiadták volna a magyaroknak. Az akkori Csehszlovákia nem volt éppen kommunista-barát! Hirtelen halála miatt terve nem valósulhatott meg. Birtokomban van az a levél is, amelyben Jászi nagymama leírja Aurél bácsi halálát.

Ezt a két könyvszekrényt Szabó Ervin végrendeletileg az apámra hagyta. Nekem ezt így kimondani még mostanában is furcsa, hiszen én mindig „Ervin bácsit” ismertem. Kisgyerek koromtól az ő haláláig csaknem mindennap találkoztam vele. Egy nagyon aszthenikus, cingár ember volt. Külsőleg is látszott rajta, hogy nem egészséges. Persze mindezt én gyerekkoromban nem tudtam. Azt sem tudtam, hogy az egyik szeme üvegből van. Pedig naponta együtt voltam vele. Igaz, rajta mindig szemüveg volt. Úgy tudom, valami tébcés folyamat miatt kellett megoperálni Lipcsében a szemét. Ezután a műtét után is Jászi nagyapámékhoz jött le megpihenni Nagykárolyba és ott töltötte az egész nyarat. Szabó Ervin akkor nemcsak egészségileg, de anyagilag is igen gyengén állott. Két barátjának – a Lorenz fivéreknak – váltót írt alá és azal tönkrement.

Jászi Oszkár a nagybátyám volt. Azt mondják, hogy ő az idők folyamán sokat veszített progresszivitásából. Hát kérem szépen: ő egy nagyon veszélyes ellenfele volt mindig a kommunizmusnak. Talán a legveszélyesebb. Ugyanis a kisujjában volt *Marx* és *Engels*. Vele nem lehetett úgy vitatkozni, hogy valaki vallamit megalapozatlanul állítson, mert ő azonnal meg tudta az ilyesmit cáfolni. Ő igenis polgári volt, mindig határozottan állította, hogy polgári radikális mozgalmat akar, és semmiesetre sem kommunizmust. Ennek bizonyítéka az is, hogy a kommün alatt hagyta el Magyarországot: 1919. május 1-jén. Mindezek ellenére például *Károlyi Mihállyal* ők mindig jóban voltak. Oszika engem nagyon szeretett. Utoljára 1947-ben azért jött át Amerikából, hogy még egyszer találkozhatnánk. Itt volt néhány hétig nálunk Kassán, majd innen Pestre, azután pedig Párizsba utazott. Azt mondta, hogy még egyszer talál-

kozni akar Károlyival. Ha politikailag el is távolodtak egymástól, azért a legjobb barátok maradtak. A politikai véleménykülönbség közöttük semmiesetre sem vált ellenségeskedéssé. Károlyné Andrassy Katinka mindig nyíltan emlegette, hogy milyen kedves és jó volt hozzájuk apám jugoszláviai emigrációjuk idején.

Jászi Oszkára visszatérve: én vele szinte mint testvéremmel együtt nőtem fel. Amíg meg nem nősült, együtt laktunk. A nemzetiségi politikáról vallott felfogását csak később ismertem meg tudatosan, de ez pontosan egyezett azal, amit gyerekkoromban tapasztaltam. Rendszeresen jártak hozzánk a különböző nemzetiségek képviselői. Például Hodza bácsi (= dr. Hodza Milán) és sokan mások. Sokat vitatkoztak, de például olyat, hogy „buta tót”, vagy „piszkos oláh”, nevetséges lett volna hallani a mi lakásunkban. Nagyon tiszteletben tartották egymást, és a szomszéd népeket. A nemzetiségi politikát illetően én ilyen légkörben nőtem fel, s nehezen tudtam elviselni, amikor az ellenkezőjét tapasztaltam az életben.

Jászi Oszkár – bár ő maga is szabadkőműves volt – nem szerette a szabadkőművességet. Mihelyt nyugatra ment, azonnal abba is hagyta az érintkezést velük. Ebben valószínűleg az is szerepet játszott, hogy ott egészen más színezete volt a szabadkőművességnek. Náluk a martinovicsi szellem maradt meg, de például Angliában a nagymester a walesi herceg volt. Szóval ott olyan főúri színezetet kapott. Amerikában pedig – ahogy nagybátyám mesélte – egész egyszerűen bohóckodássá fajult, a furcsa külsőségekre került a hangsúly. Ez nem érdekelte. Egyszerűen szégyellt volna velük menni. A francia irányzat hasonlított leginkább a magyarhoz.

Családunknak főleg apám révén voltak kapcsolatai a szabadkőművességgel. Ő, amíg Magyarországon élt, végig kitartott mellette, sőt az alatt a négy hónap alatt, amíg a Szovjetunióba emigrálása előtt itt Kassán tartózkodott, férjemet is beléptette. Céljuk elsősorban jótékonyági jellegű volt, szándékaik nagyon humanitáriusak voltak. A szabadkőművesek építették saját pénzüknön az Almássy téren az első nyilvános gyermekkönyvtárat és a kassai dóm restaurálását is ők fizették. Ha valamihez pénz kellett, mindig a szabadkőművesekhez fordultak. Általában nem eredménytelenül, hiszen egyik alapfeltétele volt a szabadkőművességnek, hogy csak anyagilag független ember lehetett a tagja, főleg a jómódú polgárság soraiból. Nagyon haladó irányzatot képviseltek. Nem véletlen, hogy az I. világháború után a szembenálló felek e mozgalom keretében ültek le először tárgyalni fehérasztalhoz.

Apám jó anyagi körülmények között nevelkedett. Az egyetem elvégzése után *Hőgyes*nek volt az asszisztense, de az állást nemsokára otthagyta, mert meg akart nősülni. Annak ellenére, hogy nem nagy kedve volt a pénzkereső orvosi praxishoz, Pesten talán a legjobban menő fogorvosi rendelője volt.

Akkor még üldözésekben nem volt részünk, bár apám aktív politikai tevékenységet folytatott. Írt a *Szabad Gondolat* és a *Huszádik Század* című lapoknak, könyveket fordított. Akkoriban fordította le *Darwin* két művét, s Szabó Ervin révén *Kropotkin* könyveivel is kapcsolatba került, de a második kötet lefordítására a háború kitörése miatt már nem keríthetett sort.

Fényképezni nagyon szeretett és – állítólag – jól is tudott. Amikor már erőteljesen foglalkozott a szociális problémákkal, felvételeket csinált a pesti lakásviszonyokról. A nyomortanyákon, barlanglakásokban, a szemételepek környékén kialakult városrészekben készített nagyon sok diafelvételt, amelye-

ket előadásaihoz használt fel. A rendőrség természetesen tudta ezt. A következő történetnél én is jelen voltam, tehát mint szemtanú mondom el. Óbudán egy iskolaterem-félében tartott apám előadást. A terem zsúfolásig megtelt. A teremben és a környező utcákban is sok rendőr volt. Elöl álltak a rendőrtisztek a katedra körül. És akkor megjelent apám. Kezébe a *Bibliát* hozta, semmi többet. Felnyitotta és felolvasta *Máté evangéliumából* azt, hogy a madárnak is van fészke, csak az ember fiának nincs, ahová lehajtsa fejét. Ezután elmondta, hány köbméter levegő szükséges egy egészséges lakásban s ezzel szemben mennyi jut egy budapesti lakásra. Ezután jöttek a fényképek. Konkrétan megmondta, melyik utcában, melyik lakásról készült, kik, hányan laknak benne, milyen alapterületen. Ez végig így ment. Nem lehetett beleszólni, mert semmi mást nem mondott. És akkor jött egy barlanglakás. Bejáratánál állt az egész család. Úgy látszik, nagyon büszkék lehettek, hogy fényképezik őket, mert mind mosolyogva állottak. Középen a családapa: egy rendőr. E kép láttán a teremben álló rendőrök zavartan egymásra néztek, az előadást azonban nem lehetett leállítani.

Apám szenvedélyesen szerette a könyveket, és rengeteget olvasott. Vonzotta őt a könyvtár, s amikor Szabó Ervin felajánlotta, hogy jöjjön át a fővárosi könyvtárhoz, nemsokáig habozott. Addig ez a könyvtár nem volt nyilvános, hanem csak a városháza könyvtára volt. Fejlesztésébe apámék hallatlan munkát fektettek. Apám készítette el az első mintakatalógust, ő dolgozta ki ennek rendszerét. 1913–14 telén Londonban, Párizsban és Berlinben tanulmányozta az ottani nyilvános könyvtárakat, hogy itthon is minél modernebb szervezetet lehessen csinálni.

Ez az aránylag nyugodt állapot rövid ideig tartott. Kitört az első világháború. Apámnak már a háború első hónapjaiban eszébe jutott, hogy gondoskodni kell az itthon maradt proliasszonyok és csecsemők védelméről. Akkor szervezte meg a *Stefánia Szövetséget* ennek a feladatnak az ellátására. Az első szülőotthon Pesten létesítette. Volt Batthyánynének egy óriási kertje, két eléggé rossz állapotban levő házzal. Edit néni *gróf Batthyány Ervinnek* az „ideális anarchistának” volt az édesanyja, s *Trefort Agostnak* a lánya. Ő ajánlotta fel az egyik épületet szülőotthonnak. Felszerelése, berendezése teljesen társadalmi gyűjtés alapján történt. Felhívással fordultak az emberekhez, hogy az otthon heverő és nélkülözhető csecsemőholmikat bocsássák rendelkezésükre. De nemcsak Pesten, hanem az egész országban – az akkori Nagy-Magyarországon – szervezte apám az anya- és csecsemővédelmet.

Otthon is mindig „barkácsolt” valamit – ahogy ma mondanák –, de az nem igaz, hogy helikoptert tervezett. Erről egyik életrajzíróját, *Kárpáti Endrét* is igyekeztem meggyőzni. A két Lorenz fivér, – Viktor és Vladimír – valahogy hirtelen apám társaságába került. Mint fiatal mérnökök a repülőgép tökéletesítésével foglalkoztak. (Nekik írt alá váltót Szabó Ervin, amit aztán élete végéig fizetnie kellett.) Tehát a találmány, melynek szabadalmáról fényképek is tanúskodnak, a Lorenz fivéreké volt, de mivel ők tökéletesen el voltak adósodva, az ő nevükre sem itthon, sem külföldön nem lehetett kiváltani „patentet”. Így került az ügybe apámnak, mint pártfogónak a neve, de magához a felfedezéshez neki semmi néven nevezendő köze nem volt.

Szeretnék helyesbiteni egy másik tévedést is. A felszabadulás után vizsgálat folyt abban az ügyben, hogy *József Attilát* miért, milyen körülmények között zárták ki a kommunista pártból. Az ügy minden részlete máig sem tisztázott, egyes vélemények szerint talán ki sem zárták. (Én olvastam Jó-

zsef Attila saját kezű levelét, amit a stósi *Fábry Zoltánnak* írt, amiben elpanaszolta a kizárását.) Mindenesetre döntő jelentőséget tulajdonítottak egy újságcikknek, amely az apám és *Sándor Pál* által szerkesztett *Társadalmi Szemlében* jelent meg *Pákozdy Ferenc* tollából 1933 februárjában. Ez a cikk támadás volt József Attila ellen. Apám 1945 után már nem élt, s *Sándor Pál* – kihasználva a lehetőséget – úgy védekezett, ahogy tudott. Azt állította, hogy a cikk megírásához neki nem volt köze, arra édesapám adta a megbízatást. Ezt a tényekkel határozottan meg lehetett cáfolni, hiszen apám a cikk megjelenését megelőző hónapokban börtönben volt, s minthogy eléggé rossz egészségi állapotban volt, idejött hozzánk Kassára, s egy ideig itt tartózkodott. *Sándor Pál* arra alapozta állításait, hogy apám haragudott József Attilára, s így akarta a pártból eltávolítani. Igaz ugyan, hogy József Attila valóban sokszor megzavarta apám előadásait, szemináriumait és nehezítette a többi fiatal, haladó íróval folytatott tárgyalásait, de az is igaz, hogy apám türelmes és jámbor természetű volt, s akkoriban éppen nem is tudott részt venni a lap szerkesztésében.

Apám életének néhány esztendeje már a húszas években is emigrációban telt. Először a bécsi emigrációval tartotta az összeköttetést, majd a sok gyanakvás, házkutatás, üldöztetés miatt maga is Bécsbe költözött. 1923-ig aránylag nyugodtan élt ott, s az emigránssajtónál (*Magyar Újság; Jövő*) dolgozott. Amikor *Horthyék* nagy pénzzel rendelkezve Prágában csináltak egy félig emigráns, kifejezetten jobboldali lapot, a *Prágai Magyar Hírlapot* és ez az utódállamokat gyorsabban el tudta látni híryanaggal, a bécsi újságok tönkrementek. Apám ekkor teljesen állás nélkül maradt és azt az ajánlatot kapta, hogy menjen le *Úszkübbe* (*Szkopje*) szanatóriumi orvosnak. Ott volt egy esztendeig, de a távollét és az itthoni bizonytalan helyzet olyannyira megviselte, hogy 1924-ben öngyilkossági kísérletet is elkövetett, de szerencsére megmentették. Ezután járta ki anyám, hogy hazajöhessen és szabadlábön védekezhesen. Itthon *Horthyék* felajánlották neki, hogy csinálja tovább a közegészségügyet, csak adja becsületszavát, hogy nem politizál. Erre ő azt mondta, hogy politika nélkül nem lehet közegészségügyet csinálni! Így aztán a legkülönbözőbb munkákat végezte, legnagyobbbrészt lexikonszerkesztéssel foglalkozott. A *Tolnai Világlexikon*, a *Társadalmi Lexikon* mellett kisebb lexikonok szerkesztését is csinálta, s közben természetesen az illegális párttal is tartotta a kapcsolatot, vezette a szemináriumait, többször is letartóztatták.

Édesanyám halála után véglegesen elhatározta, hogy kimegy a Szovjetunióba. Ez már régi vágya volt. Első lépésként 1935 őszén Sárospataknál illegálisan átjött hozzánk Kassára. Átszöktesésénél a férjem segédkezett. Egy itteni, *Koreny Árpád* nevű elvtárs Sárospatak környékén élő erdész rokonával egyeztek meg, hogy az elkíséri a határig, ahol *Koreny* és a férjem várják majd autóval egy megbeszélt helyen. Az erdész azonban útközben valamitől megijedt, s miután egy darabon elkísérte apámat, visszafordult. Elmagyarázta, hogy erre és erre menjen, s ott egy fa alatt várjon. Hideg volt és szakadt az eső. Apám ott állt egy fa alatt, s nem tudta, merre induljon. Meg kellett várnia a hajnalt, hogy az égtájak irányából tájékozódhasson, nehogy véletlenül visszafelé, Magyarországra induljon, hanem tovább, *Legenyemihályi* felé. Sikertől is ide eljutnia. Többszöri elmellőzés után végre itt találkozott össze a férjemmel és *Koreny*vel. Délután ötre értek ide, Kassára. Bár sok réteg ruha volt rajta, mindene átázott, átfagyott. Megállt a fürdőszobában, úgy vetkőztünk, úgy szedtük le róla ruhadarabjait. Rőgtön forró teát itattam vele és

megágyaztam neki. A szomszéd szobában ültünk és beszélgettünk, remélve, hogy a szörnyű éjszakát jól kialsusza. Egy negyedóra múlva nyílt az ajtó és apám megjelent pizsamában, mondván, hogy ő így nagyon unatkozik, inkább volünk beszélget. És még egy náthát sem kapott ettől a kalandtól.

Itt volt nálunk néhány hónapig. Ekkor megkapta a szovjet vízumot, de kellett egy érvényes útlevél is. Nagybátyám, Jászi Oszkár közbenjárására Benesék adtak neki egy ügynevezett vörös útlevélet, amelybe be tudták nyomni a vízumot. Így ment ki 1936 tavaszán a Szovjetunióba.

Az elindulás időpontjára pontosan nem emlékszem, de arra igen, hogy azt írta, hatvanadik születésnapján, március 22-én érkezett meg Moszkvába. Két éven át sűrűn és nyugodtan leveleztünk, 37 levelet őriztem meg tőle. Csomagokat is lehetett küldeni minden megkötöttség nélkül. Egyik levelében például azt írta, hogy szedjük össze detektívkönyveket, amennyit csak tudunk, és küldjük ki, mert az ottani elvtársaknak csupán a sakkozás nyújt kikapcsolódási lehetőséget, s ez a könnyű, magyar nyelvű irodalom nagyon jól jönne. Így hát húszkilós csomagokban küldtünk Moszkvába könyveket.

1938. február 20-án kaptam tőle az utolsó levelet. És akkor, mintha elvágták volna, se levél, se üzenet, se értesítés. Az utolsó levél éppen olyan nyugodt volt, mint a többi. . . Utolsó fényképét Moszkvából egy egyszerű fakerebben küldte, még bocsánatot is kért, hogy izléseőbb keretet nem sikerült találnia.

Amit élete azután következő, utolsó szakaszáról tudunk, az majdnem mind csak feltételezés.

A különböző forrásokból származó információtöredékeket összerakva csaknem bizonyosra vehető, hogy az ügynevezett tízperces perek áldozatául esett. Ezek során az ítélet vagy internálás, vagy halál szokott lenni. Ő is egy ilyen bíróság elé került. Egyesek szerint valahol Murmanszk környékén egy fogolytáborba került, ott élt néhány évig, ezután belehalt. Mások szerint az ítélet után mindjárt kivégezték.

Minden Magyarországról kikerült elvtársat szigorú gyanú övezett. Ha nem volt párttag – mint például *Dienes László* –, akkor nem történt semmi baja. A párttagok szinte kivétel nélkül mind eltűntek. Akkoriban tűnt el *Molnár Renée* is – *Molnár Erik* testvére –, aki *Sallainak* és *Fürtsnek* volt itthon a védője. Azután a kommunista földműves mozgalom egyik vezetője, *Vági elvtárs* is. Itthon tíz évet ült. Azokban a napokban találkoztam vele Pesten, amikor kiszabadult. Néhány nap múlva kiment, s ő is eltűnt.

Reméltem, hogy 1945 után pontosan tisztázódik minden, de nem így történt. Apám testvére, Imre nagybátyám az akkor hazaérkezett *Dienes Laci* bácsitól kapott bizonyos értesüléseket, de csak az első évekről. *Sík Endre* azt írta egyik könyvében, hogy reggelente rendszeresen találkoztak apámmal egy bizonyos Moszkvai kávéházban. Egyszer belépett egy magyar újságíró, s odaszólt neki: „Madzsart már hiába várod! Elvitték, hisz’ rendőrspicli volt”. *Sík Endre* hozzát teszi, hogy még aznap éjjel ezt az embert is letartóztatták, s ő sem került többé elő.

Él itt Kassán egy *Winkler* nevezetű bácsi. Kilencven-egynéhány éves. Annak idején ő is kiszökött. Őt is internálták. 1947 táján visszajött, s azt mondta, hogy az internáló táborban találkozott apám második feleségével (tudtuk

róla, hogy odakint megnősült), aki teljesen zavart volt, állítólag belcőrrült a kínzásokba. Akkor ők már tudták, hogy apám nem él. Ez 1942-43-ban lehet

tett. Mások szerint talán '44-ben halt meg. Biztosat tehát ma sem tudunk élete utolsó szakaszáról mondani.

Alacsony termetű, astheniás testalkatú ember volt. Sokat sportolt, elsősorban a turisztikát szerette és az evezést. Ebben még díjakat is nyert. Nem volt beteges. Hangja kellemes bariton volt. Kitűnő hallással rendelkezett, tisztán énekelt. Fiatalkorában, családjunk még gondtalanabb időszakában sokszor kísértem zongorán. Német klasszikusokat — s már akkor — *Bartók*- és *Kodály*-gyűjtéseket énekelt a leggyakrabban.

Különös „szokásai” nem voltak. Azt tartotta, hogy ezek gátolják az ember cselekvőképességét: bárhol kell tudni aludni, bármit meg kell tudni enni. Ha éppen kéznél volt egy cigaretta, rágyújtott, de bármennyig meg tudott lenni nélküle. Az öltözködésre nem sokat adott. Komoly volt, ha munkáról volt szó, különben tele volt humorral. Vitába csak azzal szállott, akit arra érdemesnek tartott, korlátolt emberekre ráhagyott minden badarságot. Jó közügyessége volt. Értett a zárakhoz, tűzijátékokat készített, s ebédet is főzött, ha kellett.

A világon minden érdekelte — természetesen elsősorban a természet- és társadalomtudomány. Mégsem vészelt el a részletekben, mert a lényeket mindenütt meglátta. Ez a lényeglátás volt talán egyik legnagyobb erénye. Ezért voltak oly' népszerűek előadásai, logikusok érvelései.

Céljaiban mindig hitt, és bízott munkája sikerében. Fanyar mosolya mögött sok szeretet és az emberek iránti bizalom rejtőzött. Bizalma a Szovjetunió iránt tántoríthatatlan volt, ott remélte az általa óhajtott humánus, igazságos társadalmi rend meglelését. . .

Vannak talán, akik azt gondolják, hogy apám neve után praktikus előnyeim származtak az életben. Ez soha nem volt így, hiszen 1920 óta Kassán élek, s itt 1945 után sem lett a Madzsar névnek „kultusza”. Miért is lett volna? Az viszont örömmel tölt el, hogy Magyarországon kegyelettel őrzik apám emlékét.

Lejegyezte: *FANCSIK JÁNOS*

VILÁG PROLETÁRISZ EGYESÜLETÉNEK

KOMMUNISTA KÖNYVTÁR

BUCHARIN NIKOLÁJ:

**AZ IMPERIALIZMUS
DIKTATURÁJÁTÓL
A PROLETÁRDIKTATURÁIG**

FORDITOTTA: RAJCZY REZSÓ

ÁRA 1.50 KOR.

**BUDAPEST 1919
KIADJA A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA PÁRT**

Mai örmény költők

„Mélységes mély az idők kútja.
Ne mondjuk inkább feneketlenek?”

(Thomas Mann)

Ha van nép, amely különös joggal tekinthet az idők mélységébe, akkor az örmény minden bizonnyal az... E népnek legendavilágában, mely biblikus távlataival döbrenti meg a belétekintőt, Noé és a vízözön nagyon is otthonos történelmi elemeknek, már-már kézzelfogható történelmi valóságnak tekinthetők, akárcsak az *Ararát* mítosza, amely ma is – a földrajzi fekvéstől, a politikai államhatárok rajzolatától függetlenül is – benne él a mai örmény emberek tudatában, egészen olyan szélsőségesen hétköznapi megjelenési formáig, mint egy népszerű, jereváni futballcsapat neve, vagy akár az ugyancsak népszerű örmény konyak márkajelzése... Igen az *Ararát*! Az örmény ember erkölcsi tartásának, öntudatának, meghatározója ez az *ósiségtudat*. Tekinthetjük-e ezt furcsának, mosolyogtatónak – netán visszatetszőnek – egy olyan nép esetében, amelynek történetében a kereszténység már a harmadik évszázadtól államvallásként szerepel, és amelynek az ötödik századtól már saját írásbelisége van – és nem is akármilyen...?

Az időszámításunk utáni 362. évtől számítják az *örmény abécé* létezését (megalkotójának, Maszrop Mastocnak alakját a mai örmény költőnő, *Metaxe*, alább következő versválogatásunk egyik versének költői képében villantja fel éppen); és ettől az időtől kezdve, hihetetlen gyorsasággal indul meg a világ kultúrájának beáramlása az örménység kultúrájába. A vallásos tárgyú irodalom – és elsősorban a Biblia fordítása mellett így szervesülnek az örmény szellem egészébe az ókori, „pogány” görög tudomány klasszikus alkotásai, Arisztotelész, Platón és mások művei – és így szilárdulnak meg annak a sokrétű és színes, minden részletében tartós irodalmi műveltségnek alapjai, amely mind a mai napig meghatározza a modern örmény tudat, gondolkodás, irodalom sajátos vonásait is. Mert nehéz fel nem ismerni a mai örmény líra képviselőinek különböző nemzedékeit összekötő közös kultúra cementjét ebben az impozáns építményben. Amikor *Vabagn Davtjan* egy régi kolostor romjain tünődve, mai emberségének költői képekben megfogalmazott sejtelmét vetíti vissza a régmúltba – vagy a mai örmény költészet másik „nagy öregje”, *Gevorg Emin*, amikor népének nagy, történelmi tragédiáit számba véve *Sziamantónak*, a nyugat-örményországi klasszikus költőnek szellemszavát idézi a sorscsapások freskójának festéséhez (Sziamantó, 1915-ben áldozatul esett a sokszor idézett véres eseményeknek) –, Armen Sckojannal, Hovhannesz *Grigorjannal* és másokkal, egyazon kórus egy-egy szolamát éneklé...

És ez az egész, valahol az idők kútjában ver visszhangot.

LOTHÁR LÁSZLÓ

GEVORG EMIN (1919)

Vagyok a testen kívüli anyag

Vagyok a testen kívüli anyag;
a galaktikák
ebből állanak. . .

Írott mű vagyok, nagy és átfogó:
ha kiszakítják egy-egy soromat,
s hozzá valaki némi vizet ad –,
a sor poémává hígítható.

A méregerős ital vagyok én,
mely szétmarja edénye anyagát.
(Szegény, halandó testem az edény)

Eledel vagyok, kész szakács-csoda:
több fűszerrel –
mint az étel maga.

Plazma vagyok mely izzik és tüzel:
oly forró vagyok, oly félelmetes,
hogy semmi edény nem viselhet el.
Én – a hatalmas lélegzet vagyok,
mely adhatott
lelkessedést, hitet
ott és oly korban,
amikor már
lélegzeni sem lehetett.

Arról pedig, hogy mikor és milyen
vihar s villám
dült szívem mélyiben –,
csak beteg szívem hangján mond-
hatom:
Nézzétek meg EKG-szalagom. . .

Lothár László fordítása

VAHAGN DAVTJAN (1922)

Téli éjjelen

Odakünn hó esik. . . Minden oly szép, egész.
Álmokat súg az éj – s hinnem lehet,
hogy a világ ölén te létezel, te élsz –,
mint föld meleg ölén a kikelet. . .

Hogy hópelyhek szelíd ölelésébe te
beöltözöl – s betérsz házamba most,
csak úgy váratlanul, mint lelkem ihlete,
e csöndes éjjelen. Csodálatos. . .!

Hogy énhozzám jöhetsz, e csöndes éjjelen,
s hogy hópihc ragyog pilláidon,
miközben hajamon lágy kezed megpihen,
s hevül parázsosan a homlokom;

és, hogy pilláidon a hó tiszta porát
megolvasztja tüzes leheletem;
s hogy nézhetem, amint a mosolyodon át,
könnyekkel ékesít a szerelem.

Odakünn hó esik. . . Minden oly szép, egész.
Álmokat súg az éj – s hinnem lehet,
hogy a világ ölén te létezel, te élsz –,
mint föld meleg ölén a kikelet.

Lothár László fordítása

Egy templom romjain

Hegyi ösvényen, kövek halmaza:
Templom, kolostor hagyott itt jelet. . .
Tudom, e tájon nem jártam soha –,
bennem fáj mégis az emlékezet.

És lépkedek itt, mohos köveken,
hol pipacs gyászol, búsul a csalán;
és valahány kő, úgy tűnik nekem,
térdem fájdalmát őrzi itt magán.

Látom magamat, itt térdepelve:
Gyertya világa reszket a falon –
s Szüzanyám képét, egy pergamenre,
fájó-szerelmes szívvel rajzolom.

Néma kövek közt, néma századok. . .
Tömjén illatú füstök lengenek;
a gyertya lángja egyre itt lobog,
és forró könnye egyre itt perreg. . .

Lothár László fordítása

Eredetiségem

Bár szép ne legyek, ritka tünemény,
kicsiny legyek bár –,
de arcom legyen egészen enyém:
arcom, melyet az agyag kora még
a lét tejével formált mívesen,
s amit az élet-harcoknak tüzen
égetett ki az Eredetiség. . .

Ős születésemen
– Isten körében, az Éden öln –,
földi szerelem
gyönyöre sajdult ezerszer is át;
s az egykori *Én*,
legendák hősi, pogányi sorát
élte Krisztusig – s mindenek után,
Gümri városban, atyámra talált –
ki ifjú volt még, Karszból jött
legény,

és akit anyám
íránt szépséges mámor hevített –,
hogy végül is ő csókolja belém
az őseimet. . .

Hogy megszülettem – így mesélik
ezt –,
volt szép imádság, ének, teli fény:
Tárva volt a *Hét szent seb* templo-
ma,
dús díszben a pap, kezében kereszt,
Mastoc-arcával hajlott fölibém,
s Komitasz-hangján zengett az ima:

Bár szép ne legyek, ritka tünemény,
de én legyek *Én*,
senki másra ki nem hasonlítok
c föld kerekén,
ki *magam én* vagyok,
mert ábécém van – s egy nyelv az
enyém,
és van egy büszke, örmény derekam,
s vérem sajátos ritmusra buzog,
mert nem másolat:
ősidők óta – önmagam vagyok. . .
Ősidők óta fogja gyökerem
az elődöket;
földünk illata ül tenyeremen,
színüket bennem őrzik a kövek –,
Haza-Anyámra így hasonlítok:
Viselem mint ő, életrajzomat. . .
Bőséges múltat kaptam örökül
s hosszú, nagy jövőt:
Tulajdon arcot s hangot csak ez ad,
és erőt s jogot mindennek előtt –,
mert én vagyok, ki koronásan ül
az asztalfőre, majd ha az idők
mennyezőjére dalt csendítenek –,
s ujjamra ott az Eredetiség
gyűrűje kerül,
hogy a Mindenkor mátkája legyek. . .

Lotbár László fordítása

Nem vagy az a fa

Nem vagy az a fa,
ki sűrű vadonban őröd lombodat:
s mindenkinek, régtől ismerős. . .
Te – az a fa vagy,
ki sűrű vadonban őröd lombodat:
az lát csupán, ki épp arra halad.
S hogy a sorsod ez – ne búsítson el!
Csak az a fontos, hogy állsz, létezel:
táplál a vadon. . .
Csak egy a fontos: az, hogy sasmadár
ül az ágadon.

Lothár László fordítása

Egy gólya szállt az udvarotokba

Egy gólya szállt az udvarotokba,
s nyomában por kerekedett.
A kutyátok kicsi, dundi kölyke
felvinnyogott a gyönyörtől. . .
Először esett, hogy gólya szállt az udvarotokba.
Csudamód megörültél. . .!
A gólya, lépdelni kezdett rangos-kecsesen.
Galambjaid rebbent raja szökött föl,
s dévaj kedvvel nyilallt kertek magasán.
A gólyához mentél ezután. . .
Az kitarta szárnyát, ám föl mégse repült.
Ívbe kecsesült, havas nyakát simogattad,
s mint fehér hóra szilaj eső,
zúdult a madár szárnyára hajad.
És ekkor – a másik gólya szállt le udvarotokban.
Két gólya volt már, együtt lépegető. . .
Te nézted őket,
s mélyen sajnáltad magányos magadat.

Lothár László fordítása

Folyamatos bámulat

Úszom, áramos víz ülén,
úszom kitartón, egyedül. . .
Tüdőm tágul, erőm vagyok –,
s szorongva pillantok körül.

Ily gonddal ki rendezte el
mind e vizeknek partjait?
E csilló ábrándképeket
ki tartja lágy ringásban itt?

Elbámulok és kérdezem:
E harsány fény mitől örök. . .?
Bámulok, és úszom tovább,
kacajok és könnyek között

Így telik óra, így az év:
beléfáradnom nem lehet. . .
E vizekből ki nyert vajon
annyi smaragdot, gyöngyöket?

Gyászos hírrel ki sújt le rám?
Ki perzseli ki majd szemem?
E táj kebléről mily erő
téphet le engem, istenem. . .?

Lothár László fordítása

Bennem a reggel

Elhagytam magam, s nem lelem.
Hideg dohányfüst. . . Hát ez az:
Ebből kell magam mentenem;
lássam: mi hazug – s mi igaz. . .

Nem is tudom már, hol van ő –,
nincs itt a kedves, nincs velem,
Megfoghatatlan a jövő,
és még inkább az – a jelen.

Magamtól mint is szöktem el?
Hogyan talált rám ez az éj?
Mint szobrot borít a lepel
– avatás előtt, hófehér –,

s a lepel alatt egyre forr
a kétkedés csak meg a hit:
Szép-szótalanul a szobor
meggyőző-e vajon valakit?

Az éj szorít még – de nehéz!
halál-határ és félelem. . .
A mélység arcát üde kéz
mutatja reggel, könnyeden –,

s bánatom arcán fellegek
fátyola immár nem lobog. . .
Az óra elmúlt: kelhetek.
Bennem a reggel! Indulok!

Lothár László fordítása

Távoli topolyafám

Kényeskedsz, ringatózol smaragdzöld fátylaidban,
árnyéket vetsz az útra: gyermekkorom az a táj,
szívem mélységeibe hívó hangod írtam,
te távoli, távoli, nairi topolyafám.

Mint élő tábortűzből, sötétzöld lángod lobban,
távolból öllelek át, ha bánat szakad reám,
minden határt betöltesz drága susogással,
te távoli, távoli nairi topolyafám.

Te vagy a gyermekkorom, virágrügy dalol rólad,
dicséretedet zengi árnyékban a csalogány,
takard is el, védjed őt, mint édesapa, óvjad,
te távoli, távoli, nairi topolyafám.

Tűz s kard költője vagyok, csak a szerelmed éltet,
ifjú vagyok, miként te, s győzők én minden csatán,
el is pusztulnék érted, te élj sokezer évct,
te távoli, távoli, nairi topolyafám.

Konczek József fordítása

Éveim

Éveim, éveim,
elhagyatok, éveim,
élénkzöld és vörös,
fekete és fehér,
fagyos, tüzes,
bölc s heves
éveim, éveim.

Elhagytok, én szegény,
mezítlábas éveim,
szárnyaló, szárnysegett,

szerelmes, szerelmes,
éltem csúcán
véget furcsán
érő... szép éveim.

Mennyi baj, szenvedés,
mennyi-mennyi fekete
év, évek, éveim!
Mennyi szó, némaság,
sok vonzalmam
bevallatlan,
évcim, éveim!

Jaj, hová, jaj, merre,
követ zúzó, fényittas
éveim, éveim,
jaj, gyorsan szétfutó,
pásztoroló,
s fejet hajtó
éveim, éveim.

Csak egyszer, csak egyszer
terelnék egybe még,

sírnátok, sírnátok
fölöttem, por fölött,
boldogságos,
bánat-árnyas,
élénkzöld és vörös,
fekete és fehér,
rég elmúlt, rég felélt
éveim, éveim.

Koncsek József fordítása

Gazdag voltam én...

Gazdag voltam én, mert képes
voltam
felmérhetetlen ábrándjaimmal
lehozni a hét eget neked,
de te azt mondtad, nincs erre
szükség,
mert neked csak egy kék kendő
kellett,
kék könnyeimet,
kék könnyeimet hogy letöröld.

Gazdag voltam én, mert képes
voltam
emlékeim dús kincsestárával
megvásárolni az összes tengert,
s mindet-mindent eléd önteni,
de neked csak egy kis tükör kellett,
hogy lásd: hajadon
hogyan motoznak vétkes ujjaim.

Gazdag voltam én, mert képes
voltam
végtelenül nagy kincseskamrából
megvásárolni a Tejutat,
de te azt mondtad, a Tejút sem kell,
más kellett neked, a zöld, fűbolyhos
út,
hogy megláthasd rajta
belésüppedő lábam nyomát.

Gazdag voltam én, mert képes
voltam
kifogyhatatlan szenvedéscemmel
megvásárolni a hét világot,
Hogy megismert és még rejtező
földjeit is ajándékul adjam.
S nem kellett neked.
Beérted egy kis virágoskerttel,

Gazdag voltam én, mert képes
voltam
felmérhetetlen képzeteimmel
venni hétszer ezer örökkévalót,
s neked az sem kellett,
csak az a mézes hét, az a mézes év,
hogy érezd a kezem,
amint nyugtatom a válladon.

Gazdag voltam én. És már azt
hittem,
hogy senki nem lehet gazdagabb
énnálam,
és soha nem is lesz nálam gazdagabb,
de te több vagy, nálam is sokkal
több,
gazdagságom vagy,
a gazdagságom,
így vagy nálam több. És gazdagabb.

Koncsek József fordítása

Zvartnoc ez a táj...

Zvartnoc ez a táj, romköves táj,
újra ősz, őszi táj, és tárt az ég,
s most is egy őr álldogál, s vele sárga
kutyája még.

Újra ősz, levél szállingózik,
kopár föld, szántóföld, levelek,
ó élet, mi is vagy te, milyen is vagy...?
Ég veled... ég veled... ég veled...

Konczeck József fordítása

A költőkhöz

Ti áldozó papok,
költők, hit papjai,
tudjátok, hogy a dalaitok
erősebbek mindeneknél,
hitvallástok a dal.
Hát büszkélkedjétek,
ne hagyjátok soha,
hogy hitünket sértsék,
miként kevély zászlóshajók,
idegen szándékok.
Ti áldozó papok,
költők, hit papjai,
reményünk bennetek fellobog,
mint a lélek, ha viharzik
férfi-mellkasokban.
Megmaradjatok,
hogy a hitünk, e hit
lángjaival fellobogjatok,
meg ne nyugodjatok,
el ne haljon a hit.

Konczeck József fordítása

Tavaszi

Tavaszi van újra – s mint vén mozi műsora,
oly kedves, eddig, láttam úgy negyvenszer,
olvad a hó és virágzik a fák sora,
és szerelmes leszek: megszokott rendszer.
Az utcán fű, virágok illata,
s a vegytisztítóból, im, kilibeg
sok színes szoknya. . . nehéz pillanat,
ám oda sem nézni még nehezebb.
Maradni csak – ez a nehéz dolog –
a szemellenzős nagy dumák körében,
bár vágnám sarokba, mint rossz zakót
nyűgöm-bajom s az egész felnőttiségem.
Én, én, mint nyűtt papírorlő malom,
rágom magam egy poros, régi könyvön,
de alig várom, lesz-e alkalom:
hozzám a szerelem talán ma eljön.
Tavaszi van újra – s mint vén moziban,
csak toporgok. Bár izgatottan állnék!
Csak kéne titkon belopóznia
az embernek, mint rég. Bár tiltanak még. . .!

Konczek József fordítása

Örményország

Ez az én hazám. Olyan kicsiny,
hogy ha valahová messze utazom,
minden nehézség nélkül viszem magammal.
Olyan kicsiny, mint egy újszülött fiúcska,
olyan kicsiny, mint őszi édesanyám.
A térképen –
csupán egy könnyecsepp.
Ez az én hazám. Olyan kicsiny,
hogy minden nehézség nélkül rejtettem el szívemben:
el ne veszítsem.

Konczek József fordítása

Köteles Pál: Magyar világ Amerikában II.

(részletek)

Tűnődések és történetek

(Vasárnap, augusztus 26.) Annak ellenére, hogy igen sok amerikai magyar értelmiségi áldozza szabad idejét a magyar fiatalok oktatására, ez a fáradozás nem termi meg a kívánt gyümölcsöt. A hét végi néhány óra nem elegendő arra, hogy ellensúlyozza az angol nyelvi közegből az agyba, s ösztönvilágba szűrőmlő hatásokat. Nem a kétnyelvűséggel van a baj, az természetes folyamat, hanem a nyelvtorzulással, azzal, amikor a fiatalok vagy kevésbé fiatalok egyre több elferdített angol szót kevernek magyar beszédükbe. Házigazdáim a még nyomdászágú könyvből idéznek. E szerint némelyik kinti magyar gyerek már nem a tévét nézi, hanem „Tivit vaccsol”. A felnőtt nem azért indul a bevásárlóközpontba, hogy megnézzze, milyen árleszállítás van s mit vehetne meg olcsóbban, hanem azt mondja: „Szél van a sapping centerben” (Árleszállítás van az üzletközpontban). Nem egy felnőtt amerikai magyartól hallhatók ilyenféle mondatok is: „Nem szeretek hájvén drájujlni” (Nem szeretek országúton vezetni). „A kompetisnön egy nagy bakszi ájszkrém volt a prajsz” (A versenyen nagy doboz fagyalt volt a díj).

A példák riasztók, s ha meggondoljuk, hogy a nemzetiségi magyarok mindennapi beszédébe is beszüremkednek az idegen szavak és kifejezések (az idegen szakmai zsargon!), akkor az is megítélhető, hogy az ő beszédükre, gondolkodásukra is ráarakódik a szellemi szmog, a hivatalos másság koromrétege.

Igy hát vigyázni nemcsak kint kell, hanem karnyújtásnyi közelben, sőt itthon is.

SZENT KORONA

Mielőtt megszületett volna a végleges döntés a Szent Korona dolgában, Carter elnök fölkerlte az amerikai magyarok képviselőit, hogy fejtsék ki álláspontjukat. Harminc percet kaptak érveik megfogalmazására azok, akik ellenézték a korona visszaszolgáltatását, harmincat, akik azért kardoskodtak, hogy a korona visszakerüljön egyedül jogos helyére, Magyarországra. A protokolfőnök közlése szerint villanólámpával jelzik, amikor már csak húsz másodperc maradt egy-egy jelenlévő érvelésére.

A meghallgatás napján a visszaszolgáltatást ellenzők táborából tizen jelentek meg. A korona visszaadása mellett ketten érveltek. A Szent Korona hazaszállításának ellenzőire 3–3 perc jutott, a politikai bölcsesség képviselői 2x15 percben adhatták elő érveiket.

Előbb a „nemzeti emigráció” képviselői kaptak szót. Már rég megfakult rangjuk s érdemeik elősorolásával kezdték, s Magyarország ócsárlásával folytatták. Mire belekezdtek az érdemi mondanivalóba, már villant a lámpa.

A hazaszállítás szószólói részletesen kifejtették, hogy miért egyedül a magyar népet illeti a korona – függetlenül a politikai rendszertől.

Ezután Carter következett. A korona visszaadása ellen tiltakozókhöz fordulva csak ennyit mondott:

– Sajnálom Önöket, uraim. Önök, úgy tűnik, nem is sejtik, hogy saját népüket-nemzetüket gyalázták. Önök sajnálatraméltó emberek – biccentett alig észrevehetően, aztán a visszaszolgáltatást kérőkhöz lépett, kezét fogott velük s eltávozott. . .

(Kedd, augusztus 28.) Sodródunk a chicagói Lake Shore Drive-on szinte akarattalanul, de egy fél hüvelykkel se lépve túl a megengedett sebességet. Vendéglátóm hirtelen megkérdezi: „Az útitervedben szerepel-e Vancouver?” „Két hét múlva ott leszek.” „Életem legszörnyűbb és legboldogságosabb éveit töltöttem ott. Sirtunk, mert úgy éreztük, hogy soha nem láthatjuk viszont a tájat, ahonnan elfutottunk és néha bolond mód boldogok voltunk pusztán attól, hogy nébány százan együtt lehettünk. Aki ezt nem élte át és a sorsunkról beszél, úgy szól, mint kufár az istenházában. Azóta se tudtam az együtt-létnek soha úgy örülni. És nem tudtam úgy sírni sem. Könnyel öntöztük a belénc szakadt gyökereket, hogy kihajtsanak és ne satnyuljanak el soha. Paradox módon azok az évek tanítottak meg igazán a hazaszeretetre: ott döb-bentünk rá, mit jelent igazában a nemzet s a haza. Szörnyű évek voltak, mondom, és boldogságosak. Ha otthon maradtam volna, soha nem éreztem volna annyi felelősséget az ország s a magyar nép, saját nemzetem iránt. Nem tisztázódott volna bennem, hogy miként is kell egymáshoz tartozunk – bármi áron.”

A kocsis sodródik az autóáradatban. A hátsó üvegén egy magyar címer, s lökbáriton piros-fehér-zöld szalagon felirat: „Itt-ott találkozunk. . .” Ki tudja, naponta hány ember töpreng el rajta, hogy mi is az, amit lát, s hogy hányan fejtik meg a talányt. Ha naponta csak egyetlen egy megsejti, már az is szolgálat.

MR. KOVÁCS. . .

Rejtély, hogy a Chicago központjában szabályosan parkoló kocsik mikor állhattak a parkolóórák mellé. Mintha a világ kezdete óta ott várakoznának, nem moccannak, nem állnak odébb.

– Egészen reménytelen helyet találni – kockáztatam meg kéretlenül a véleményemet, de barátom csak legyint, s kerengünk tovább. De mert vészesen közeledik a megbeszélte találkozás időpontja, hirtelen elhatározással leparkol az égbenyúló középület előtt, ahol öles betűkkel figyelmeztetik az érkezőt, hogy „No parking”, azazhogy parkolni tilos.

– Ítéletnapig mégse várhatjuk, hogy üresedik-e hely és egyébként is a pénz idő. . . Ennyit már te is tudhatnál. . . aztán mint aki jól végezte dolgát, kiszáll a kocsiból s már onnan sorolja az én teendőimet: – Egy: bárki jön, te csak huzigáld a vállad, bökj a volánra s annyit mondj, hogy „no drive”, hogy nem tudsz vezetni. Kettő: lehetőleg még a tiednél is rosszabb kiejtéssel próbáld kimondani, hogy „no English”, nem kell oífrázni, megértik ne félj. Három: próbáld elmutogatni, hogy öt perc múlva megérkezem. Isten legyen velünk – mosolyog rám szélesen. . .

Épp gyakorolni kezdtem a feladatot, amikor megállt egy öles rendőr a kocsis mögött. Egy pillantást vetett a nemzeti színű magyar feliratra, a magyar címerre, aztán előrcjött, tisztelgett, s én döb-benten állapítottam meg a névtáblácskáról, hogy „Mr. E. Kovács” hajol le s be hozzám. Egy pillanatig még reménykedtem, hogy már rég elfelejtett magyarul, de tévedtem: „Uram

– kezdett a prédikációba kissé palócosan –, legalább mi, magyarok ne szegjük meg a törvényt Chicagóban”, s írni kezdte a büntető cédulát.

(Szerda, augusztus 29.) Magyarországnak s a magyarságnak soha nem volt még olyan jó híre, jó sajtója a világban s olyan politikai ázsiója se mint a hetvenes, nyolcvanas években. Ez két dolognak tulajdonítható. Egy részt a bazi reformpolitikának, másrészt azoknak a kinti magyaroknak, akik fontos beosztásban lévén ezerféleképpen ugyancsak jó hírünkön munkálkodnak.

Persze a magát „nemzeti emigrációnak” valló hirdető jobboldal se jó hírünknek nem örül, se annak az érdeklődésnek, amely az amerikai társadalomban irántunk megnyilvánul. Ellene már nem sokat tehetnek, mióta az amerikai kormányzatnál is kérdésessé vált a szavahibetőségük. De a próbálkozást nem adták föl. Igyekeznek legalább egy-két egyetem vezetőségére nyomást gyakorolni, hogy a magyarság s Magyarország iránt megnyilvánuló érdeklődést csökkentsék. Ez történt nemrégiben a Chicagói Állami Egyetemen is, ahol magyar tanszéket kívánt felállítani az egyetem vezetősége. Tanszékvezetőnek kint élő magyarnyelvést jelöltek. Már úgy tűnt, minden rendben van, amikor a „nemzeti emigráció” megtorpedózta a tervet. Mi volt az érvük? Hát íme: „Ha meghal a kiszemelt tanszékvezető, mi a garancia arra, hogy az egyetem nem hív meg magyarországi tudóst az egyetemre?”

A „nemzeti emigráció” már nem sokat árthat, de néha akkorát, hogy annak a helyrehozása szinte lehetetlen... (Chicagóban lett volna öt-hat diák, aki magyar nyelvet s irodalmat tanul, s talán tíz-tizenöt, aki „magyarságismereti” tantárgyakat hallgatott volna.

De csak lett volna...

(Szombat, szeptember 1.) Este ülünk a japán vendéglőben, s amikor túl vagyunk az első falatokon, s már a sört is megízleltük, valaki megszólal a társaságban. „Jó neked!” „Igen, valóban” – válaszolja a meghívónk. Fogalmam sincs, hogy mi miatt lehet neki annyira jó. Talán megütötte a főnyereményt, a nyolcmillió dollárt, amiről mostanság annyi szó esik Chicagóban, vagy valamilyen más szerencse érte? „Mi történt?” – kérdezem végül is. Csak bazu utazom. Most már nem szól senki semmit, de picinyke irigység van a tekintetekben. Valaki hazamegy...

A nosztalgia, a vágyódás bazu, egyszerre szinte kézzelfoghatóvá merevedik a levegőben. A legszívesebben mindenki indulna, hogy forduljon egyet a hazában, az országban, hogy megálljon egy pillanatra a Gellérthegy tövében vagy Kőszeg aprócska főterén, Egerben: akárhol. De a távolság már-már mérhetetlen, és a pénz se az égből potyog.

Menni innen se könnyű...

Sőt, mozdulni nehéz: az időpontok folyton ütköznek, az ember nem kedve szerint indulhat. És mert nem mehet bármikor, a nosztalgia elhatalmasodik a legtöbb emberben. E miatt gondolatban egyre többet téblábolnak otthon, bárba az otthon igazában itt van. Az ember, amint tapasztalható, legszívesebben torkonragadná azt a szörnyeteget, amely még éjjel is fölébreszti s álmában is hazakényszeríti. A lélekfenyevad szabadon garázdálkodik, rág, pusztít: kit láthatóan, kiben meg olyan csöndesen, hogy néha még el is lehet titkolni. Csak akkor hallani-látni a belső pusztulás külső jezeit, amikor a környezetből valaki hazaindul.

(Vasárnap, szeptember 2. I.) A chicagói Szent István-templom mint amyi más Amerikában a hívők áldozatkész adományából épült bizonyosságául is an-

nak, hogy az egyház valaha közösségi összetartó erő volt. A katolikus magyarok egykoron ott találkoztak legszívesebben: nem pusztán imádkozás céljából. Nehezen vártam a vasárnapi misét, hogy lássam-halljam-tapasztaljam, mi maradt a legendás megtartó erőből.

Nem sok. Sőt. A templomból mintha kirekesztették volna a legfőbb parancsolatot: a szeretet törvényét, amelyet Krisztus az egyház fundamentumául rendelt. Ahogy Márk hagyatkozta volt: „Szeresd azért az Urat, a Te Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, és teljes elmédből, és teljes erődből. Ez az első parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincs más ezeknél nagyobb parancsolat.” A chicagói szöszékről azon a napon nem a krisztusi szeretetet hirdették. A felebarátot a testvére elleni gyűlölködésre izgatták. Az élőt már-már átokkal fenyegetve kényszerítik szembefordulásra azokkal, akik otthon vannak. Aki hazamegy, rossz magyar, aki másokat arra biztat, pokolra való. A „vasfüggönyön” túli egykori baza a kárbozat országa. . . Kedvem lenne föllátni s kimenni, de barátom csak int, hogy most már üljem végig a szertartást. Így aztán hallhatok még egy kis eszmefuttatást a vasfüggönyről, arról, hogy csak látszat az eltűnése. Nemléte: illúzió, hogy egy évvel korábban 16 millió külföldi fordult meg az országban? Barátom legyint: ez ellen a lélekbetegség ellen nincs orvosság.

(Vasárnap, szeptember 2. II.) Délután Magyar Ligetre indultunk, ahol szokásos nyári találkozójukat tartották a chicagói magyarok. Előbb még azt hittem, hogy a liget közvetlenül a város alatt van, de aztán kiderült, hogy legalább 100 kilométer távolságban. Az összejövetelre több százán érkeztek, és én így éreztem magam, mintha újra otthon lettem volna, egy jókedvű majálison. A bográcsgulyás olyan, mintha a Hortobágyon készítették volna; a bukta, a tepertős pogácsa házias: s büfelejtőnek Egri leánykát ittunk. A kispályás foci nézői-drukkerei is éppen úgy minősítették a csatármunkát, a védők lazulását, mint itthoni profi meccseken szokás. Most itélhető meg csak igazán, hogy a magyar nyelv nem sorvadt el, él, virágzik. A szavaknak ízük, zamatuk van...

Négy-öt száz ember fordulhatott meg ezen a napon a Magyar Ligetben. Jókedvű nótázással késő estig maradtunk együtt. Senki sem sietett baza. Késő délután már kialakultak a kisebb csoportok, amelyek magyar módra világmegváltásra adták a fejüket. Néhány óra múlva már olyan rend volt képzeletünk glóbusán, hogy annál különbet kívánni se lehet. Háborús félelemnek se híre, se hamva nem maradt, s a szabadság szerte a világon úgy virult, mint gesztenyefák a tavaszi napsütésben.

– Nagy kár, hogy nem mi igazgatjuk a világot – mondom hazafelé. Mire vendéglátóm:

– De még sor kerülhet rá. Láthatod, milyen tebenségesek vagyunk – s mosolyogva tapossa a gázpedált.

VENDÉGSÉGBEN

Sose szerettem vendégségbe járni. Talán mert egészen alkalmatlan vagyok az alakoskodásra, arra, hogy dicsérjem a háziasszonyt, amikor inkább azt kelle-ne mondanom: szent ég, ez a feles éhetetlen. A legszívesebben elmaradozok névnapokról, születésnapokról, s elfelejtkezem a magaméről is.

Amerikai utamon viszont nem volt mit tenni: vándoroltam városról városra, nem ritkán hetenként kétszer is. Ismeretlen emberek házában kellett aludnom, s bizony vendégfogadóim nem mindig váltak barátokká, jó ismerősökké, az ottlét pedig kellemes emlékekké. De a legtöbbször igen, néha annak ellenére, hogy a házigazdának mondjuk épp olyan volt a modora, mint az enyém.

Hadd mondok ebbe kapcsolatban egy történetet egy magamfajtájú szóki-mondó újsütetű barátomról.

Már negyedik napja rontottam a levegőt náluk – a feleség mutogatta a várost, a múzeumokat, a város nevezetességeit jobb helyeken ebédeltetett, miközben a férj húzta az igát hajnaltól késő estig.

Az ötödik napon aztán rájött az őszinteség, s megkérdeztem a ház urát, mi lenne, ha rám is szánná egy kis időt, s nem temetkezne nyakig a munkába. O rám emelte tekintetét, egy fintort vágott, s csak annyit mondott:

– Hja uram, amit maguk ketten elköltenek, azt valakinek meg is kell keresnie. . .

(Hétfő, szeptember 3.) Fölméri-e majd valaki, hogy az amerikai magyar kis-közösségek mennyit áldoznak arra, s azért, hogy a legfiatalabbak jól megtanulják ősük nyelvét, hogy őrizzék a szüleiktől kapott szavakat, a nagyszülők-től beléjük szüremlett élményeket. Például: hány órát foglalatostkodnak be-tente azzal, hogy fölkészüljenek a hét végi magyar iskolák óráira? Hány éj-szaka telik azzal, hogy könyvekből, maguk ús elsajátítsák azt, amit tovább kell adni. Ki tartja számon, hogy miként vándorolnak értékes magyar művek kézről kézre – szinte pontos menetrend szerint –, s azt, hogy valaki képes akár száz kilométert furikázni, csak hogy megkaphasson egy folyóiratot? Mér-legeli-e valaki majdan, hogy miként maradtak meg magyaroknak vagy vál-tak azzá a tízenévesek, olyanokká, akik nem feledik, hogy van egy kis or-szág, s ahol... amely... Ahol, például „otthon lenni jól”. Bárba leiratott már, bibeti-e a személyes tapasztalással nem rendelkező, hogy néha még a nem magyar feleségek is megtanulják a magyart?

Szóval kitartja számon? Ezt meg amant. . .

A kérdés csak azért fészkelődik az agyba, mert ezen a szabad hétfőn egy pillanatig sem nyugodott vendéglátóm, s talán immár barátom. Amit pedig haj-naltól késő estig tett azon a munkaszüneti napon, mint cserkészvezető, nem a maga anyagi boldogulását szolgálta, hanem „csak” a saját lelki üdvét. Né-bány kis magyart visszasegít az ösvényre, amely – lélekben legalábbis – ha-zafelé vezet.

SVÉD ABÉCÉ

Akik haza-hazalátogatnak, majd visszatérnek Amerikába, az örömteli ta-pasztalások mellett viszik magukkal az árnyékemlékeket is. Kezdvén a sort azzal, hogy bár az intézkedés indokolt számukra mégis riasztó, hogy a Feri-hegyen is géppisztolyos katonák fogják körbe az érkező és induló gépeket, éppúgy, mint szerte a világon. A londoni, zürichi, New York-i rendszabályt természetesnek vélik. „Na, de itthon?” – kérdezik csodálkozva. Aztán foly-tatják azzal, hogy bizony a bolti eladók gyakran elfelejtik, hogy ők vannak a vevőért s nem fordítva; hogy a lakosság szinte élvezettel szemel az utcá-kon, hogy elképesztő a hangoskodás, hogy a csavarmentes kupakú üdítőket

nem lehet kinyitni. . . Hogy a hanyagság és nemtörődöm magatartás szinte a társadalom minden rétegében tapasztalható.

– Ez csupa akadémikuskodás – legyint a tanár. – Nekem mindössze két kritikái észrevételem van hazai viszonyainkkal kapcsolatban. Az első: miért nem az úttest legmélyebb pontjára helyezik a víznyelő aknákat? Miért mindig a „dombra”? A másik: miért használ a Magyar Televízió Képújságja „svéd abcét”, amelyen nincsenek meg a jellegzetes magyar betűk, a hosszú í, ú, ő, ó, ö. Holott csak „program” kérdése, hogy egy korszerű kis számítógép bármilyen jelet kiírjon. Én a saját komputéremen néhány óra alatt megoldottam ezt a feladatot – s mutatja a meggyőző mustrát. – Igaz, csak magánhasználatra. Lehetséges, hogy több millió emberért nem érdemes új programot készíteni?

(Kedd, szeptember 4.) Talán senki nem tudná megmondani, hány magyar cserkész van Amerikában, olyan magyar fiú és leány, aki szükségét érzi annak, hogy ezeken a foglalkozásokon ne csak magyar szót halljon, de igénye van az együtténeklésre, a közös dalolásra, a kirándulásokra is. Az viszont bizonyos, hogy a cserkészmozgalom nélkül a magyar fiatalok sokkal bamarabb váltak volna közömbösökké a magyar nyelv, a magyar múlt, a magyar hagyományok iránt.

A kérdés persze, amennyire megítélhető, csöppet se egyszerű, hiszen egy önkéntes tömörülésben csak az egyöntetűség alapján lehet bármilyen kérdésben dönteni. Ha nem így esik, akkor a cserkészek elmaradoznak, mert a szülők megtilthatják a részvételt a foglalkozásokon.

Legutóbb a bazilátogatás dolgában nem sikerült egyöntetűsége jutni. Abban, hogy a magyar illetékesek meghívására ne csak cserkészvezetők látogassanak haza, hanem egész cserkészcsapatok is, minél nagyobb számban. A fölajánlott balatoni táborozási lehetőséget egyesek örömmel fogadták, mások elutasítóan. Így aztán dugába dőlt a jó szándék, hogy a nyugati világ magyar cserkészei csapatostól jöbessenek haza. Sokan fájlatják, hogy (egyelőre) így esett. A vita azonban nem jutott nyugvópontra. Mert alighanem kétségtelen, hogy aki úgy akar magyarnak maradni, hogy közben hátat fordít Magyarországnak, az előbb-utóbb a magyarságát is elfecsérlí. Az érzelmek és kötődések elcsökevényesednek, ha a gyökerek nem kapnak néha hazai porhanyót is.

UGYANŰGY?

Előadás után számtalanszor faggattak: nem félek-e bíráló szavakat mondani az államalkotó magyarság felelősségéről, a nemzetiségi és a szórványmagyarság sorsa miatt? Erre szoktam válaszolni, hogy én itt semmi rendkívülít nem prédikálok, ezekről a kérdésekről ugyanúgy beszéltem otthon, különösen egyetemi hallgatók meghívására tartott előadásaimon. Ha azt írom, hogy nem hittek nekem, enyhén fogalmazok. Egyszer aztán valaki kurtán azt kérdezte:

- Ugyanígy mondaná el mindezeket otthon is?
- Dehogyan – válaszoltam –, szó sincs róla.
- Na látja – tárta szét győzedelmesen karjait. – Maguk csak itt beszélhetnek szabadon. Itt mesélnek, otthon viszont megkukulnak. . .

– Bocsánat – vettem át a szót: – otthon természetesen nem így beszélnek, hanem sokkal keményebben fogalmazok és személyeket is említek.

Ez egy kicsit megzavarta a kérdezőt, de aztán tovább faggatott:

– És itt miért nem említs személyeket?

– Mert se ők, se a velük maradéktalanul egyetértők nincsenek jelen, s így nem védhetik saját álláspontjukat. Számomra etikai kérdés, hogy ha nincs itt lehetséges vitapartnerem, vagy hozzá közel álló személy, akkor ne említssem a nevét, lett légyen szó bárkiről is.

(Szerda, szeptember 5.) A mexikói új bevándorlók beszivárgását akartuk „kilesni”, hogy miként jönnek be s hogyan kezdik az életüket? Mindennap érkeznek s vakacs kitartással vegyülnek a régebben „bentlakók” közé. „Észrevételen” így gyarapítják a közösséget, amelyhez tartoznak, s ahol jól érzik magukat. Még akkor is így van, ha csak egy elhagyott üzlethelyiségben kezdik előlről az életet.

Mondom, a mexikói bevándorlókat ügyeltük – kutattuk – s mégis magyar nyomra bukkantunk. Űgy, hogy egyszer csak föltűnt egy rikitó-viritó magyar cégfelirat. A kísértés túl nagy volt, semhogy ellenállhattunk volna a csábításnak. Néhány perc múlva már bent voltunk a magyar vendéglőben, s a sör még ki sem fogyott a pohárból, amikor megkérdezték: nincs-e szükségem segítségre? A támogatás itt mindenkinek jár, aki magyarként Chicagóba érkezik. Nem úgy, hogy csekket, dollárt nyújtanak eléd, de megmondják, hol kaphatsz legolcsóbban lakást, hogy juthatsz munkához, ki a magyar vállalkozó, aki föl fogad? A füzet, mely az emberbaráti ügyködésről árulkodik, eddig 987 magyar „segélyezéséről” vall. Jöttek ide délről és északról, nyugatról és keletről. Még kellene 13 érkező, hogy ezerre kerekedjék a segélyezettek száma, s akkor a nagylelkű vendéglős abbahagyja a jótékonykodást. Aztán nem lesz ingyen leves, legfőbb tanácsadó szolgálat! Huszonöt éve csinálja, s úgy gondolja, épp ideje kizárólag magára gondolnia. De a füzetet bőrbe kötteti s arannyal ráíratja: MAGYAROK.

NUMERUS CLAUSUS

Magyarországon ismert volt a numerus clausus, a zárt szám fogalma, amelylyel meghatározták, hány zsidó vehető fel egyik vagy másik egyetemre. Nem melegséggként, csak magyarázatként hadd tegyük hozzá: a numerus clausus nem sajátosan magyar megkülönböztetés volt, de magyar is. Európa sok államában érvényben volt ideig-óráig, persze nem az európai szellem nagyobb dicsőségére, amiként hogy bármiféle numerus clausus: a politikai, vallási épp olyan szégyenteljes, mint a faji volt. A zárt szám rendelkezés nem érte el a célját: az egyetemeken „üresen” maradt helyekre továbbra se áramoltak a parasztfiatalok. Ahhoz ugyanis föl kellett volna kelteni a nagyobb tanulási vágyat, s aztán anyagi lehetőséget kellett volna teremteni a szegények számára is.

Mindez pedig annak ürügyén jut eszembe, hogy egy Magyarországon született kislány 1983-ban antinumerus clausus alapján jutott be a Harvard egyetemre. Hogy miként? Annak a törvénynek a segítségével, amely előírja, hogy az egyetemek csak akkor részesülhetnek állami támogatásban, ha a szövetségi kormány utasítása értelmében az „etnikumokhoz” tartozó bizonyos számú hallgatót is fölvesznek. Az pesze már értelmezhető, hogy ki tekinthető etnikusnak, hányadik generációig? Újabban legfőképp a harmadik világból

érkezőket tekintik a fogalomba tartozónak. Mindenesetre a fenntartott helyek nélkül ez a magyar lány soha nem juthatott volna be a Harvardra.

– Persze enélkül se – mondja –, ha nem akad Harvardon magyar professzor, aki megmagyarázza a többieknek, hogy én nemcsak „sima magyar”, hanem *etnikus magyar* vagyok. . .

(Csütörtök, szeptember 6.) *Nebéz lenne eldönteni, hogy kik teremtették meg jó hírünket Amerikában! Talán azok a tisztek és közkatonák, akik már a polgárháborúban ott voltak. Vagy Kossuth s a '49-es emigráció, netán mégis a bunkyk, a mindenre elszánt magyar kékgallérosok, akik szinte magukra vállalták a századfordulón Kelet- és Közép-Amerika minden emberpróbáló munkáját, főleg a vasiparban? Netán mégis az atomtudósok, akik az atom- és hidrogénbomba körül bábáskodtak? A nagy zenészek, karmesterek? A filmvilág cézárjai és zsenije? Minden bizonytalannal nem egy csoport, hanem valamennyien együtt munkálkodtak akarva-akaratlanul azon, hogy ne le-, hanem fölnézzenek ránk a nyugati féltéken.*

Csak a magyar képzőművészet remekei nem jutottak el Amerikába. Hiába bolyongok az ingyenes múzeumlátogatási napon a Szépművészeti Múzeum termeiben, s próbálok makacson föllelni magyar műalkotásokat. Mindhiába. Se Munkácsy, se Kosztka, se Kassák, se senki más. Végül mégis megvigasztalodom, ha ugyan vigasznak lehet ítélni, amikor az embernek egyik szeme sír, a másik nevet. Az utolsó teremben ugyanis ott van egy Vasarely-kép. A művész nemzetiségére utaló cédula így hangzik: „Hungarian/French”. A legenda szerint előbb az állt a kép alatt, hogy francia, de a művész nem tartotta hibavalónak megírni: igaz ugyan, hogy Franciaországban él, de ő magyar. Kérte a korrekciót. Ekkor cserélték föl a táblát „magyar-franciára”. – A jelenség nem egyedülálló. Kint egyre többen igénylik, hogy megvallhassák magyarságukat.

ZASZLÓK

A középkorúak derékhadához tartozó tekintélyes vállalkozó már rég betornászta magát a republikánusok közé. Ennek ellenére nem igyekszik letagadni a múltját, amikor Los Angeles hippitanyáin bolyongott a szép új világ reményében. Im már következetesen konzervatív, „a hagyományos értékek őrzője”, amibe beletartozik – bár ő már harmadgenerációs – a magyar hagyományok őrzése is.

– A Los Angeles-i évek – mondja kissé révetegen. – Forrófejűek voltunk, és sejtelmünk sem volt, hogy amit csinálunk, annak nincs társadalmi jelentősége. Azt hittük, hogyha közáport zúditunk a rendőrökre, azzal nemcsak hőskökké avatjuk magunkat, de a világmegváltáshoz is hozzájárulunk. Kiábrándultunk a kapitalizmusból és megrendült a hitünk a kommunizmusban. Semmi se volt jó, s aztán egy zászlóégetés után keserű szájjal tértem meg a hippitanyára. Hiszen a zászlóhamvasztással nem a társadalom, hanem a nemzet szimbólumát semmisítettük meg. Ez a felismerés kedélybetegé tett. . .

– És ami a legfurcsább, a sötétben fekvé nyilalt belém a kérdés: vajon azt a kis zászlót is képes lettem volna-e tűzre vetni, amelyet „negyvennyolcas” nagyapám hozott ki magával? „Nem, azt soha” – válaszoltam akkor magamnak, pedig hát az amerikai zászlóhoz sokkal több emlékérzelm fűződött, mint a magyarhoz, de úgy látszik, hogy az ösztönéletünkben tovább

raktározódnak az emlékek, mint az iskolában fölszedett tudás. Ha ott hagy-
tam a csavargótanyát, abban mindkét zászlónak szerepe volt. . .

[. . .]

MAGYAR ESZMECSERE

A hazuról visszaérkező középkorú férfi arról lelkenedezik, hogy mennyire
megváltozott az ország. Meséli, mit lehet kapni, hol, mennyiért, hogy már
párizsi világdivatcégnak is van üzlete Pesten, bár meg kell adni, ott nem a
munkásosztály szokott vásárolni.

– A kirakatok ízlésebbek, mint New Yorkban vagy Chicagóban – ad
módot a kézzelfoghatóbb összehasonlításra is.

– És ezt mind el kell hinni? – kérdezi az ősz hajú marcona férfiú, aki
„elvből” – nem megy haza mindaddig, amíg nem bukik meg a rendszer.

– És már több mint egymillió személygépkocsi van magántulajdonban.

– Mesélj csak, mesélj – vág közbe a szürke üstökű.

– Pesten valóságos közlekedési csőd van.

– Azt elhiszem – lélegzik fel a rossz hírre szomjazó –. Folytasd csak –
biztatja a mesélőt, s tágra nyílt szemekkel hallgatja a történeteket, mert ha-
za nem jár ugyan, de azért legalább kéthetente módját ejti olyanokkal beszél-
ni, akik otthonról érkeznek.

– Egyszerűen nem lehet parkolóhelyet kapni.

– Azt se! – rázza meg elégedetten ritkaezüst haját.

– Egyre több a kocsi. . .

Az ősz hajú öregúr elgondolkozik egy pillanatra, aztán szélesen elmoso-
lyodik.

– Nem a kocsi sok, fiú! Az utca kevés!

*(Szombat, szeptember 8.) A korai ébredés oka, hogy este előadásom lesz. A
téma megint a Háromágú életfa. Am Lake Hope óta fölgyülemlett bennem né-
mi tapasztalás arról is, hogy kis lélekszáma ellenére mennyit árt az össz-
magyarságnak a szélső jobboldal. A „nemzeti emigráció” ahogy barátom ne-
vezi őket s ök magukat. Vajon mi a helyes – töprengék – ha maradok ki-
zárólag saját gondolataimnál vagy ha a friss tapasztalásokat is beleszővöm
mondandómba? Talán néhány mondat erejéig, batározom el. Hogy például
eddig még egyetlen emigráció sem átkozta el a hazát. A módi egészen új. . .*

*Még készítek pótlólag egy-két jegyzetet, s aztán nem lévén választási le-
betőség, elkezdem a mondókámat. Szikáran, inkább elméleti kérdéseknél ma-
radva. Csak a szünet után, a második menetben kezd vibrálni a levegő, ami-
kor nem a tényleges hazai helyzet kerül bonckés alá, hanem a képzelt állapot.
A rögeszmék, amelyek erősebbnek bizonyulnak minden évnél, s persze a va-
lóságnál is.*

*Sokan nem is figyelték, miről beszélek, egész idő alatt a „második me-
netre” készülődtek: a kérdezz-felelek játékra.*

*A fajdkakas sükettségével hallgattak végig. „Ez is párbeszéd?” – kérdezem
magamtól, de vigasztal, hogy ök mégis csak a kisebbséget jelentik, mert a*

többség nem keveri össze a fogalmakat. mondjuk a bazát a politikával, a népet a kormányzattal. És még sorolhatnám. . .

Ülnek velem szemben és készülnek lecsapni rám, mintha legalábbis államtitkár volnék valamelyik minisztériumban.

HÁROM KÖNYÖRGÉS:

a) Uram! Óvd meg gyermekeidet a kísértéstől, hogy rokonlátogatás ürügyén vagy gyarló vágyakozásaik áldozataiként a vasfüggöny mögé, a pokol tornácára utazzanak. Óvd meg őket a hamis barátoktól, akik már áldozatuként estek a sátánnak, és ha már a romlás kikezdte őket, óvd meg az ő látásukat a hamisságoktól, hogy a látszatot valóságnak higgyék. Óvd meg keresztény hitüket. . .

b) Könyörgünk hozzád Uram a magyarságért. Magyarországi testvéreinkért, adj nekik békeséget, munkájukra adj áldást. Erősítsd meg őket őseink hitében és add, hogy szíveink közelebb kerüljenek egymáshoz. És könyörgünk erdélyi hitestestvéreinkért, az ottani magyarságért, mindazokért, akik távol élnek a magyar hazától. Segítsd őket, hogy megmaradjanak keresztény hitükben és magyarságukban. Add, hogy növekedjék bennük az összetartozás érzése, hogy elviseljék a megpróbáltatásokat és hogy ne szegődjenek a torzsalakodás katonáivá, hogy keresztény szeretettel legyenek más népek iránt is.

c) Könyörgünk hozzád, hogy világosítsd meg a gyűlölködők elméjét, hogy belássák végre: az ember meg akarja élni az ő idejét, és emberként akarja megélni azt. Vess gátat a fennhéjzásnak, tisztítsd meg a szíveket a mérgező tüskéktől. Add Uram, hogy úgy élhessünk egymással és egymásért, amiként azt te rendelted. Adj nekünk türelmet, békeséget, jó akaratot. . .

...

MAGNETOFON

Az előadásoknak mindig velejárója a magnetofon is. Néha éppenséggel minden második embernél van egy kis ügyes japán szerkezet, amely nagy távolságból is elfogadható minőségű fölvételt készít. Ami tehát harminc hallgató előtt elhangzik, a legnagyobb nyilvánosságot jelenti.

Igaz, néha megkérdezik, hogy hozzájárulsz-e a fölvételhez, de a válasz csak a szervezőket kötelezi, a hallgatók már azt tesznek, amit akarnak. A japán magnó szép lassan benyeli a hangot, hogy majd visszaadja. Így aztán legjobb a rendezőkre bízni, hogy felveszik-e az előadást vagy se. Egy ízben azonban furcsa eset történt. A rendezők nem kérdeztek semmit, csak föllállították a mikrofont, a profi magnetofont, s aztán magyarázni kezdték, hogy milyen jelekkel adjam tudtukra, hogy kapcsolják ki, ha nem akarom, hogy rögzítsék, amit mondok; majd pedig újabb mozdulattal jeleztem, hogy megint indíthatnak.

– Nyugodtan föl lehet venni mindent. Nincs abban semmi titkos, amit mondani fogok.

– Hogyhogy? – kérdezte egy résztvevő. – Ha nem mond semmilyen titkosat, akkor miért ülünk itt? – s ezzel se szó, se beszéd, felállt, s eltávozott.

– Ezek szerint magát a pesti kormány küldte, hogy megfertőzzön bennünket — állt fel egy másik is, és elindult utána, majd őket követően még hárman. Csak amikor láttam, hogy a többiek nem szándékoznak távozni, akkor intettem, hogy indulhat a magnetofon, pontosan azzal a jellel, amire kioktattak.

(..)

KÖNYVSÁTOR

A kinti szellemi élet szervezőinek, s mindenekelőtt persze az értékes műveket alkotó íróknak vissza-visszatérő gondja, hogy a hazai könyvnapokon mind ez ideig nem kaptak könyvsátrat. Az itthon megjelenő könyvek szabadon áramolnak kifelé, de az ellenkező irányú mozgás még várat magára.

– Azért vannak vigasztaló jelek – próbálnám takargatni röstellkedésemet, mert a legkevésbé sem érzem indokoltnak a tartózkodást, bizalmatlanságot. Hiszen, ha valaki venné magának a fáradságot, s megvizsgálná, hogy hol jelennek meg a politikai-gazdasági-társadalmi struktúrát érintő *lényegi* bírálatok: kint-e vagy idehaza, akkor alighanem arra a következtetésre jutna, hogy legfőképp itthon. Bizonyosságul elegendő folyóiratainkat föllapozni. Arról már nem is szólva, hogy a szamizdat-kiadványok elemzéseikhez képest a kinti kritikák csak gyöngye kis dadogásnak tűnnek. Főlösképpen hát óvakodni a könyvsátor föllállításától.

– Én még sose hallottam olyan rendszerről, amelyet a könyvek döntöttek volna meg – kockáztatja meg valaki az állítást.

– Erre egyébként bizonyosságul szolgálnak a nyugaton megjelent magyar könyvek is.

– No csak? – bámul rám a társaság ifjú tagja.

– A magyar lelemény ugyanis valamennyit becsempészi az országba. Többet, mint amennyit a könyvsátorban árulnának.

(..)

(Szerda, szeptember 12.) Itthon születésnapra a második-harmadik utcáig is gondot jelent elmenni. Megszoktuk a kis távolságokat, a saját arányainkat, hogy körömmyi az ország vagy annyi se a tenyérrnyi Európában. Kint egy születésnapi meghívásra akár négy-öt száz kilométerre is elindulnak. Az idegen számára minden elég meglepő, ennél már csak az a meghökkenetőbb, ha azt tapasztalja az ember, hogy egy-egy jobban élő amerikai magyar otthonában tizenöt-husz család is megjelenik az eseményen. Még furcsább, hogy az ünneplés csak ürügy közösségi dolgok megbeszélésére. Edisonban például épp' csak fölköszöntöttük a ház asszonyát, máris kérdezte: ki miben segít a néhány nap múlva rendezendő ünnepségen?

A vasárnapi magyar piknikre, amelyen nem lehetek jelen, mert tovább kell mennem, nem kevesebb mint ötezer emberre számítanak. Annyira sütnék-főznek, annyinak az ellátásáról gondoskodnak. Ötezer magyar? — kérdezem hitetlenkedve. S a válasz csak annyi: Meglehet a résztvevőknek nem mindegyike lesz magyar, de hát annyi baj legyen, hiszen az „idegenek” részvétele azt jelenti, hogy jó csengése van a nevünknek. A Magyar Ház (a Magyar Klub) készül az eseményre, s a születésnap arra is jó alkalom, hogy ki-ki ajánlbassa magát elárusítónak, szakácsnak, hurcolkodásra. A jókedvű társaság az ötezer fős vígasságra készülődik.

ELLENZÉKISÉG – MAGYAR MÓDRA

Egy társaságban sok egyéb mellett szóba kerültek a nyugaton megjelenő magyar nyelvű lapok is. Hogy melyek a legfontosabbak, a legszínvonalasabbak, a legdemokratikusabbak, a leginkább olvasottak, a legmaradibb szelleműek, a legértelmesebbek, a legfelelőtlenebbek. Már van valamelyes fogalmam az amerikai magyar sajtóról s arról is, hogy miként alakul át, másul meg, s hogy miként nevelhető kacsa tó nélkül is.

– Na és hogy lehet itt lapot alapítani? – kérdeztem, hogy véget vessék a lapok minősítésének.

– Csak nem akarsz disszidálni?

Aki bennfentesebb, jártasabb efféle dolgokban, maga is folyóirat-tulajdonos és íróember, elkezdte fejtegetni, hogy milyen szabályok vannak.

– Főleg pénz kell – tárta szét a karját.

– Na azért még kell valami – emelte magasba az ujját egy tanárcsember: – A lapalapításhoz legalább két magyar szükségeltetik.

– Miért épp kettő? – kérdeztem a járatlan ember naviságával.

– Az egyik írja a lapot, a másik meg olvassa.

Ezen jót derültünk, de aztán a gyakorló laptulajdonos vette át újra a szót.

– A dolog nem egészen úgy áll. Ahol két magyar van, ott már két lapot alapítanak.

– Ez elég furcsa – csodálkozom.

– Az bizony, de csak így lehet egyik a másiknak ellenzéke, s folytathatnak egymással vitát... – magyar módra.

(Folytatjuk)

A félévszázadoló*

És a nem mérendő kezdődik el

Közeledik hozzám a második fél évszázad, mely nem lesz már annyi, a nagyobb pontosság ideje a név pontatlanságát hozza, holott ezt is, mint annyi mindent, épp pontosabban tudok/m kifejezni. Mit félévszázadoltam, nem kérdem magamtól, nem tudok a Folyamatos Múlóról beszélni, érdem részeiről, sosem ér véget úgy semmi része, hogy a tárgy kikerülne a maga érdektelen titokzatából, amit nyilván csak én hiszek vele, kit érdekelnének azok a nagy vallomások, amiket tehetnék, mégis, magamban hordom ezeket a majd remélhető elbeszéléseket, legyenek ellensúlyai annak például, hogy rossz időhatározások napsütésében panaszolom a háborút, vagy fordítva. Hová látok ki, hol vész el horizontom? Nem következik mindez semmiből, ami a maga részéről meg „mindaz”, s a kettő nem válik el így. Akiket összöregedve szeretek, kezemen üldögélve nézek, akikkel időm telik – a kitekintő-e? a körémhomályló? –, el fogom veszíteni oly meghatározhatatlan tartam leteltén, melynek e bizonytalansága mindazonáltal – sőt! épp, hogy! – nem szép, s rámutat, hogy nem oly fontos a pont a körvonalrajz távoli nézete sem, ahol összemosódik, hát még a kibomlása, a láthatóság – kikre mikor kerül sor –, rosszindulattal, fércnek nevezhető, mintha egy öltöny fordítva készülne, lassan eljutna oda, hogy anyagaira bontsák, kiszedjék belőle a kanavászt, a gombokat a levegőhöz varrják, melybe üres ujjakkal kapkodok – de hiszen ezek az én karjaim, kiáltok hangtalanul, melyekről eltűntek ők, eltűnt az időt mérő pár deka madártest, horgony láb, bárhová lendítő kismutató szárny. És a nem mér... végződik el.

*Lapunk régi kedves szerzőjét szeretettel köszöntjük 50. születésnapján – közel egy éve erre az alkalomra nekünk szánt ciklusával.

Egy szoba elcsöndesül...

...alkalmi csemény, egy este csak, mindennapos. Két szárny ajtó, s kis egy szál konyhaszárny, tört-ütött, becsukódik, a rossz záruk, a csappantyúk, holnapig, mindennapos szárnyhomályba buknak bizonyos fejek, még ellenőrzött mozdulattal, s ha a Nagyobb Titokzat telik is be rajtuk, ez még a Nagy Rend, vagy mondjam így, nem a Legnagyobb Végső. Mi lesz az? Hogyan történt, ami megtörtént eddig, ilyesmi? Hirtelen összecukodás, elterülés, a karok, a karok, nem tartotta tovább, ami tartott, omlott a szív, gyöngé partként. Ezért tanultam verset, ezekért a kései, e még mind nem kései léptekért, kiléptekért, lépten túlok noccanatlan feladataira készülöben? Ásót, lapátot vásároltunk, aztán itthon felejtődnek, a tényleges munkából kimaradnak, így is királványok ezek, madarak, királyok, kutyák, porladnak, mint a falevél, egy kutyával – nem, nem, négy láb már nem bír meghonosodni, holott mennyire szerettem volna kutyát, most látom, ez nem megy, most, hogy megvan –, királványok ezek, lapáttalan, kövel ásva, egy zöldike, egy rozsdafarkú, két veréb, még egy zöldike belefűlt a maga hányásába, belehalt a maga tojásába, vagy csak az idő lett olyan a szárnya alatt, mint a becsukható ügyirattsáka. Látod, az ő dolgai véget értek! Egy nap ott mentünk – minék beszéljek a nem tudható eljövőről –, hirtelen megélenkült a kaszált domboldal, a sírhelyek felé elkezdett egy egész csapat madár arasolni, lassú, eleven omlás a nagy nyár fényében: az élők hívtak minket, ezt kell elfogadni, kövessük tevőleges útjukat. Megállok a zárt szoba ajtaja előtt? Vagy csak megyek – tevőleges –, s mondom így: Nem, nem rejtély.

„1988, siessünk”

Hamar, hamar, olvasni akarom, mit írtam! Róluk akár, vagy már akkor nincs az, hogy miről is. Igen, összeöregedtünk, összeszoktunk a lábuk érintésének, a megérkezésüknek, ennek a *Poe-Hollója-A-Vállunkomnak* súlyával, és nem mindegyik napjuk egyforma, nem mindig lehet ugyanarra számítani, és ez természetes, mi lenne egyéb. Mindig valami egyéb ér vissza a kör azonosságpontjához. Nézem szemük, vagy ahogy megvakítja őket „az idő”, a lábuk melegét érzem, ahogy – „Egyél Poszi, egyél!” – ráteszem a barátposztát naponta tízszer a tál peremére, ahol a gyümölcsle tócsája, sárgás, sárgarépától és Polybé-elegtől, és ha valahol leülök, szemközt a bejárattal, pincében, például, felteszem a lábam a lefelé igyekvők lépcsőjére, kalapom hátrányt-tolom, előnyt-húzom, kiterítem újságomat, vigyázok, fel ne döntsek semmit, szatyrom ott ne felejtsem, hallom ezt, „egyél, egyél, igyál”, látom, ő hogy álldogál mellettem, olyan gyanús-túl-hosszan, ez tavaly volt, az ágyon, huszonegy éve a fekhelyünk, és másikkunk észreveszi egy nap, csak: megvakult, majdnem megvakult! hát ezért volt a nagy közelség, a csönd együttléte. Mi ez a csönd, mit nézek vakon a lábam mellett a lépcsőn, a sportlapban vagy más nyomott szövegben? a kalapom pereme körül? a hályogos örök-képek üvege mögött? De már az utcán megyek, ahol, persze, mintha csak álldogálnék, kinek is gyanús? És a szervi működés kifogástalan. Mi lesz az én gyümölcsle pocsolyám? sárgarépapépem? Ki gondol erre! Erőben, valamiféle meglét állapotban járok valaki mások dolgai után is, egy-két nyomott szöveggel magam is. (De „vasárnap” már azt gondolom: „hétfőn” – – – S így gondolom.)

A szöveg radikális átalakulása

Nagy Pál írói pályájának főbb állomásai

I.

Nagy Pál szemléletének változása-alakulása, „költői fejlődése” – ha lehetséges egyáltalán ezt a kifejezést használni napjainkban – radikális és egyenes vonalú. A salgótarjáni születésű író minden könyvében önmagáról, az általa teremtett szöveg módosulásáról tudósít, ám ennek ellenére mindegyik munkája más: mű és nem-mű, önéletírás és fikció együtt, egyetlen „életműtöredékben” van jelen.

Nagy Pál, a párizsi *Magyar Műhely* társszerkesztője és kiadója, 1934-ben született, Salgótarjánban. 1956 óta él Párizsban, tehát mindössze huszonkét éves, amikor saját lábára állva, egyedül, teljesen idegen környezetben szembeesül önmagával, önmaga elvárásaival, elképzeléseivel. Az emigráció és az írói pályakezdés pillanatában a valamikori egrí főiskolai hallgató európai értelemben véve műveletlen: az ötvenes évek bezártságában nem juthatott semmiféle „ügymond korszerű” művészethez, sőt, még a klasszikusok egy része is tiltottnak számított. Mint ő maga beszámol erről a *Kritika* 1987/7-ik számában, ebben az időben, az eszmélés, az öntudatosodás időszakában a népi írók progresszív vonalához kapcsolódik, őket fogadja el irányadónak. A Németh László nevével fémjelezhető szemléletet és gondolkodást képviseli az emigrálás utáni időszak fiatal írója is: nem lehet véletlen, hogy az általa kezdeményezett folyóirat éppen egy Németh László-tanulmány címéről kölcsönzi nevét. Túl azon, hogy a *Magyar Műhely* „beszéd”, kifejező elnevezés, talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy ez a „keresztelés” akkor valamiképpen *folyóiratprogram* is lehetett.

Mert az író első kézzelfogható produktuma a *Magyar Műhely*, ez az 1962 óta létező, ható, és újra és újra indulatokat, érzelmeket felkavaró folyóirat. Nem, téves lenne az az értelmezés, hogy a *Műhely* *egyedül* Nagy Pálnak köszönheti létét: feltétlenül meg kell említeni, hogy ez a lap *kollektív* „műalkotás”, hatan indították el annak idején, és mai formájában hárman szerkesztik; mégis kétségtelen, hogy ennek a kollektív „teremtménynek” az egyik meghatározó szellemi vezére, arculatának formálója éppen ő. Bujdosó Alpár és Papp Tibor mellett Nagy Pál az, aki a több mint negyedszázados folyóirat nem kevés munkáját ma is konok lelkesedéssel végzi. Ez a lelkesedés és munkabírás példátlan: az irodalmi szerkesztők legjobbjai közé emeli. Hogy mennyire személyes – pontosabban: „háromszemélyes” – műalkotás a *Magyar Műhely*, azt az is bizonyítja, hogy a lap jellegének változása precízen követi a szerkesztők gondolkodásának módosulását.

A kezdeti Magyar Műhely nyitott, értékeket kereső, modern folyóirat volt, amely többek között Szabó Pál könyvéről közölt recenziót, Németh Lászlóról tanulmányt, és ezekkel együtt Kassák Lajos-idézeteket publikált. Ahogy tágul a horizont, ahogy nő a szerkesztők információanyaga, úgy lesz egyre „naprakészbb” a lap. Csökkennek a kulturális hiányok, eltűnnek a „fehér foltok”, méghozzá látványos gyorsasággal. Először Sartre-t, Camus-t, majd Mallarmét, Joyce-t, Weörest, Pilinszkyt, Szentkuthyt, Füst Milánt „látjuk viszont” ha nyomokban is, a Műhely oldalain. Ezek a „vizionlátások” a szerkesztők ismeretanyagának bővülését, és az arra való gyors reagálást mutatják. Az abszolút nyitottság jellemzi a Magyar Műhelyt és alkotóit, közöttük Nagy Pált. Az újdonság következetes befogadása és újratemetése: ez az a radikalizmus, ami írói gondolkodását is meghatározza.

2.

Novellistaként indul. Első könyve a folyóirat megalapítása után két évvel jelenik meg, 1964-ben, *Reménység, hosszú évek* címmel, Párizsban, a Magyar Műhely kiadásában. Ha mai szemmel nézzük ezt a kötetet, apró jelekből felfedezhetjük ugyan benne a húsz évvel későbbi avantgarde költőt, de az akkori olvasó számára ezek a novellák kifejezetten realista szemléletűek lehetnek, és általában egyszerű emberekkel megtörtént eseményekről szólnak. Többretegű novelláskötet: jelen van benne a fiatal emigráns élményanyaga, munkát keresése, az idegen környezetbe való beilleszkedés zavara, de jelen van benne az itthoni, a magyarországi idő történése is, a vidék és a falu emlékezete, sőt a gyerekként megélt háború és annak borzalmai. Az utóbbinak erős és megrendítő elbeszélése az *M. I. emlékére*, amely a világháború utolsó hónapjaiban játszódik, egy fiatal nő és egy zsidó férfi szerelméről szól. Maga az írás talán kissé „panelekből építkező”, sematikus, de a befejezés, a szeretkezést végignéző, majd annak géppisztollyal végetvető nyilasok ábrázolása, és az elbeszélés utolsó mondatai mutatják: nem akármilyen íróval állunk szemben. Az egész kötet jól felépített, a szerkesztés maga is tudatos. Tulajdonképpen két egymásra rímelő elbeszélés adja meg a keretét a könyvnek, a *Végrendelet*, amely a nyitó írás, és a kötetcímadó *Reménység, hosszú évek*, amely lezár. Mindkettő annyira személyes és monológyszerű, hogy bennük felfedezni véljük a későbbi avantgarde szövegteremtőt és vizuális költőt. A hangsúly persze akkor még a költőn, a – ne féljünk kimondani! – *lirikuson* van, de egyetlen pillanatra feltűnik az a kihagyásos technika is, amely már a vizuális szövegköltészet sajátja, és a későbbiekben Nagy Pál írásainak, műveinek legfőbb jellemzője. Egy apró emlékezetkiesés „ürügyén” két sorban mondattörödékek jelennek meg: ezt az utóbb rendszeresen alkalmazott módszert a kötet utolsó írásában láthatjuk, mintegy megelőlegezve a folytatást. A könyvön egyébként végig valamiféle kettősség érződik: az *elbeszélői* és a *novellista* attitűd keveredik egymással, ha az előbbin az objektívabb, egyes szám harmadik személyű „történetmondást”, az utóbbin pedig a személyesebb, egyes szám első személyű önreflexiót értjük. A kérdés az első pillanattól kezdve nyitott: hogyan léphet tovább az író?

A továbblépés logikus, bár korántsem az egyetlen alternatíva. Az 1968-ban megjelent *Hampsteadi semmittevők* című regény a novellisztikus-vallomások, egyes szám első személyű önreflexiót erősíti fel, teszi általános érvényűvé. Am nem csupán ennyi: logikus és nagyon radikális továbbfejlesztése a lírikusi alapállásnak, egyben pedig a szövegszerkesztés újdonságának és másságának a bejelentése. Már a kezdés meglepő: zárójellel indul a regény, ezzel is

jelezve, hogy olyan felépítményről, tudatos „nemkompozícióról” van szó, amelyre a feljegyzés, a mellékesen odavetett széljegyzet „műfajmegjelölés” illik. „Kvázijegyzetek” ezek, amelyekből végül regény épül, de ez a regény már egy joyce-i, szentkuthyi „szöveg-halmazra” emlékeztet, és nem valamiféle hagyományos, sok szereplős elbeszélésre. Nem tudjuk, hogy művének készítése idején Nagy Pál mennyire ismerte akár Joyce, akár Szentkuthy munkáit, de mindenképpen *ismerhette*, és valószínűleg az sem véletlen, hogy ebben az időben már a Műhely számai is határozottabban közelednek valamiféle radikálisabb modernség-eszményhez. Nem sokkal Nagy Pál regényének a megjelenése után születik egy *Joyce–Finnegans Wake* külön szám, illetve már szerkesztődik a *Szentkuthy-összeállítás*.

A regény ezek figyelembevételével mellett is meglepően új és sajátos szemléletű. Az egyes szám első személyű elbeszélő nem folyamatos *monológot*, hanem monológ-töredékeket, monológ-montázsokat „terít” elének, amelyek szövevényéből derül ki maga a történet: két fiatalember hogyan próbál magának pénzt „csinálni” Londonban. Ebben a műben azonban már nem az elbeszélés az elsődlegesen hangsúlyos, hanem a „pszichikum”, maga az elbeszélő, aki mind teljesebben álomban éli meg saját történetét, félig-meddig önkívületi állapotban: napjai összefolynak, töredékesek. Nem az elbeszélés összefüggései fontosak, mondja az író, hanem a „belső történet”, ezért alkalmazza a montázstechnikát, a kihagyásos eljárást. Néhol oldalakon keresztül semmi mást nem látunk, csak gondolatjeleket, amelyek megszakítva az írott, értelmes szavakat, a „főhős” öntudatlan állapotáról is tudósítanak. Jellemző példa erre a 19-ik oldaltól kezdődő gondolatjel-halmaz, három oldalon keresztül, amely után a következőket olvashatjuk: „Ágyam mellett három üres tejesüveg. Johnny szerint három napja fekszem”.

A regény fontos momentuma, hogy megtalálható benne a konkrét költészetre jellemző reflexivitás, önmagára-figyelés. „Novellám egyébként, melyet most írok, arról szól, hogy az ébresztőóra bekapcsolta a rádiót” – írja egyhelyütt, és ez a regénybe komponált „írói attitűd” éppúgy vonatkozik magára a regényre, mint az abban készülő „novellára”. A későbbiekben még a variációs lehetőség is megjelenik: „(Az olvasó kiválasztja a neki tetsző megoldást, majd folytatja a regény olvasását)”. Ezek a módszerek már az experimentális szövegszerkesztés körébe tartoznak, abba a folyamatba, amelyet Joyce és Szentkuthy neve is fémjelvez. Az avantgarde szövegépítés, a montázs és a fragmentum mint műalkotásformáló fokozatosan uralkodóvá válik, közben pedig az „elbeszélés”, a „belső történet” egyre álomszerűbb, egyre látomásosabb és „pszichológizálabb”; és – hadd tegyük hozzá – mindtöbb *látható nyelvi* elemmel dolgozik az író. Az utolsó oldalakon előtérbe kerülnek a szótöredékek, a nyelvi játékok, az elbeszélés teljesen megszűnik, a szöveg hangsúlyosan vizuálissá lesz: a gondolatjelek mellett feltűnik a fordított szövegekép, a papíron, síkban szétdobált „szómaradék” is.

Az 1971-es *Monologium* című kötet pontosan ugyanott folytatódik, ahol a 68-as regény abbamaradt. Ez a kötet, amely – talán – még „történeket” tartalmaz, már kifejezetten határeset: a próza és a vizuális szövegeköltészet mezsgyéjén áll, néhol kimondottan szövegeköltészeti, néhol pedig elbeszélés- vagy novella-fragmentumokat találunk benne. Az előzőekhez képest nagyon sok a *látható nyelvi* elem: nyilak, karikák, fekete pontok, zárójelk, fordított szövegoldalalok, kiemelések tarkítják, francia és egyéb idegen szavak tördelik szét, sőt, kifejezetten értelmetlen, halandzsza szövegek is találhatóak benne. Ez

az a munka, ami igazán választó Nagy Pál művészetében. A hagyományos prózával teljesen leszámol benne, és egyértelműen elkötelezi magát a fragmentumos szövegépítés mellett. Ez a kötet mutatja legjobban a *Prae* és a *Finnegans Wake* hatását, és ez egyben – a hatás ilyen mértékű direktsége – a legnagyobb gyengéje.

Ha a szerkesztőtársak munkáiból akarunk párhuzamot vonni, Bujdosó Alpár *1 és 2 között az Erzsébet-bidon* című 1980-ban megjelent könyvét említhetjük, hozzátéve, hogy nem elsősorban a vizualitás, hanem a montázs hasonlósága okán. Az a személyesség, az a sajátos szöveglíra, amely néhol már az első kötetét jellemezte, és amely a regényében túlsúlyba került, itt végérvényesen egyeduralkodóvá lett, „győzött”, Nagy Pál megtette a döntő lépést a prózából a költészetbe. Valóban belső monológok halmaza ez a könyv, de a legteltesebb szubjektivitás mellett már érvényesül a szöveg hangsúlyos önfelmutatása, konkrét költészeti értelmezése is. Mindez együtt van egy végső kavalkádban és sajátos *leszámolásban*. A *Monologium* éppen átmeneti jellege miatt problematikus, kiforratlannak tartom, végiggondolatlanak, Szerepc azonban fontos: közvetlen láncszem a prózából a vizuális költészetbe.

3.

A hetvenes évek eleje komoly cezúra, éles választóvonal a Magyar Műhely történetében és szerkesztőinek életében. A modern, progresszív szemléletű folyóiratot a 40. szám után felváltotta egy kifejezetten avantgarde szemléletű irodalmi orgánus, amelynek a szerkesztői (ekkor csak Nagy Pál és Papp Tibor) határozottan fordultak a vizuális és kísérleti költészet felé. A vizuális költészet megismerése reveláció erejű lehetett, különösen azok után, hogy Nagy Pál – amint láttuk – egyéni fejlődésében ösztönösen arra kereste ön maga lehetséges útját. Mallarmé után megismerkedett az akkori francia kísérleti költészetrel, *Isidore Isou*, *Jean-Paul Curtay* munkásságával, a *Tel Quel* című folyóirattal, *Maurice Roche*, *Jacques Roubaud*, *Philippe Sollers* vizuális műveivel, vagy a braziliai *Noigandres-csoport* alkotásaival, illetve a nyugat-német konkrét költészetrel. A cezúra után, 1947-től megjelennek az első kifejezetten vizuális költészeti művek a *Magyar Műhelyben*: Nagy Pál igazi és korszerű megnyilvánulási formát talált.

Mindennek első lenyomata az 1978-as tanulmánykötet, a *Korszerűség/kortárs irodalom*. Ez a könyv már önmagában vizuális költészeti mű, nem csupán tartalmában, de megformáltságában is mutatja irányultságát. A kötet minden oldala látható nyelvi elemekkel „díszített”, tudatosan komponált. Benne a szerző feldolgozza azokat az információkat, amelyeket a vizuális költészetéről beszerzett, vagy egyéni munkája során tapasztalt. *Munkanapló* ez a könyv, témáját tekintve úttörő jelentőségű, bár érződik rajta – ez akár érénye is lehet –: nem „filosz”, hanem művész írta, önmaga tudatosítására, törekvéseinek „magyarázására”, igazolására.

A tudatosulás, az új korszak kialakítása, művekben való erőteljes felmutatása viszonylag hosszú időt vett igénybe: csak 1984-ben jelent meg a *Journal in-time* című vizuális költészeti album, amely kétségtelenül Nagy Pál eddigi pályájának csúcsa, és napjaink avantgarde költészetében is kiemelkedő teljesítmény. A kötet könyvészeti remek, oldalai pontosan tervezettek, a betűtípusok megválasztása kivételes érzékre vall, a fehér és fekete négyzeteg alakú, hogy látható nyelvi lapok sorozatával állunk szemben. Az avant-

garde *szöveglíra*, a *konkrét* vers és a *lettrizmus* hatása mutatható ki az album oldalain, de ez a hatás semmiképpen nem jelent „utánzást”, „epigonizmust”. Nagy Pál vizuális tisztaságra, látható nyelvi esztétikumra törekszik, miközben a betűk és a szavak *anyagának* a felmutatása a célja. Maga a betű, a szótörődék az, ami kiterjedéshez jut, ami látványában is körbeveszi, dimenziót nyújt alkotójának: ez az író üzenete. Miközben a látható nyelvi elemek kitöltik a könyv, a műalkotás egészét, látszólag a *monológ*, a szubjektív, önmagát érintő szöveglíra háttérbe szorul. Nagy Pál kissé visszavonult korábbi műveihez képest. A konkrét szöveg reflexivitása, önmagára-figyelése mintha magát az író is kiszorítaná: épp a szubjektivitás tűnne el? Nagy Pál gyakran érezteti, hogy a „betűrácsok” szövevényében ő van jelen, de mintha önnön kiszolgáltatottságáról is szólna ugyanakkor. A *táj (hiányzó figurával)* például ilyen: a „hiányzó figura” éppen a költő, aki eltűnik, elvész a betűrengetegben, apokaliptikus félelemmel éli meg saját kicsinységét, tudatosítja porszemmivoltát. A „hiányzó figura” ezen a területen, a betűk által teremtett félelmetes kozmoszban mozog, láthatatlanul.

Ezek már az utolsó munkák voltak. De a korábbi művekben is jelen van valamiféle hasonló motívum: az *imago!*-sorozat labirintusa a „monológok” számát gyarapítja, de egyben az „elveszettség”-érzést is erősíti. Talán nem véletlen, hogy – utólag belegondolva – hasonló szorongást tapasztalhatunk a korábbi könyvek elbeszéléseiben, sőt, a szöveg „eluralkodását”, „kilátástalanságát” láthatjuk akár a *Monologiumban*, akár a *Hampsteadi semmittevőkben*. Mindenesetre: Nagy Pálnak ez a kötete magas szinten tartalmazza azokat a motívumokat, amelyek már korábban megjelentek, és olyan vizuális líraiságot képvisel, amely mindeddig hiányzott a magyar irodalomból. A *Journal in-time* logikus fejlődés eredménye: pontosan nyomon követhető, egyenes út, világos gondolkodás *végpontja* ez az album. A folytatás azonban többféleképpen is elképzelhető.

4.

1987-ben Nagy Pál többekkel együtt, képzőművészekkel, filmesekkel megalapította *P'ART* című video-folyóiratát, és ezzel párhuzamosan kísérletet tett az „elektronikus költészet”, a videón megjelenő szöveglíra megvalósítására. Ez a törekvés jellemzi ma is, egyre határozottabban elfordul a könyvtől, a nyomtatott szótól, és új médiumok, új lehetőségek birtokba vételén fáradozik. Az elektronikus irodalom, a képernyőn megjelenő irodalom Nagy Pál számára izgalmas, végtelen távlatot nyitó „szüzföld”: és mi nem tehetünk mást, sikert kívánunk és jó műveket.

Mert a kísérletezés, a szüntelen újdonság utáni vágy, a nyugtalanság termetkeny és inspiráló volt, eddig. Az eredmény: az avantgarde vizuális szövegköltészet magas szintű megteremtése – mindenesetre imponáló. Vajon: ezen a ponton nem lehet megállni? Az újabb és újabb vizuális költészeti albumok megjelentetése megmerevedést, felesleges „klassziczizálódást” eredményezne? Az új és új médiumok hajszolása, a szüntelen és nyugtalan kísérletezés mindig és mindenkor célra vezető? A kísérletet csakis siker koronázza? Az elektronikus irodalom valóban logikus és szükséges továbblépés?

Nem tudhatjuk.

Ez az írás része egy – az MTA-Soros Alapítvány támogatásával készülő – tanulmányorozatnak.

Salvador Dali kutyája

I

az éjszaka
sarlóját élesíti
majd szétfeszíti
sápadt nő szemhéját
és az asszony
kitágult szemébe
látjuk behatolni
a Hold kék sarlóját

II

döglött szamár a zongorában
oszló húsa Carmen-nyitány
két lyukban száz hangya nyüzsög
s a levágott kéz
a padlón jár

III

és duzzadó nagy kebleket
markol
egy elfáradt vagány
két vak most temeti
magát
s vár rájuk a homokmagány

Lány a kútnál

(Szőnyi István befejezetlen képe)

I

a karcsú lány
vizet mert
a kútból
abban nézte
a futó felleget
és a festő
leült az ágyára
égre akasztotta
a fáradt ecsetet

II

a karcsú lány
vizet mer a kútból
az égen keresi
tán az ecsetet
de a festő
rég alszik a hegyen
s a képet nézik
futó fellegek

Sakk-szonett

(Bella Istvánnak)

Mi parasztok elől: doni hadsereg,
mögöttünk impotens király, Vezér,
délceg huszárok, s míg a szem elér
buzgó futók, nemcsakrés bástya mered.

Zajlunk szabály-szerint: összetartozunk.
Halk, parancsok, álnok tisztáldozat,
s a hiéna cselszövés sikert arat:
közömbösen, sorsunk-iránt halunk.

Egy-két száj motyog még: talán?
de zuhog a sötét-fehér magány,
kockás, kongó tereken szétterül

végzetünk réztorkú riadója.
Kattog felettünk gigászi óra.
Valaki lép velünk kegyetlenül.

Őszi rondó

(szabadul a vers)

Fáradt darázs aranylik,
sorvadt kis fű feszeng,
nyugdíj előtt a nap: alig
bírja míg jó az alkonyest.

Sejtelmes függöny megett
kínlódik, sápadt a hold,
a nyár újra megcsesett
velünk, most vérzik valahol,

s bánatunk fűzfákat keres:
távol jövőtől, minden őstől –
Jönnek visító, hűs szelek.
Félek már minden ismerőstől,

félek dadogásaimért,
bocsáss meg én Uram,
a sötétbe ne hívj még,
ne kérd magányos utam,

hadd legyen még, mint régen:
visszategezve a vágyat
nappal is játszassak szépet,
szerethessek éber csodákat. –

Fáradt darázs aranylik,
kínlódik, ájult a hold,
jönnek visító, hűs szelek
bocsáss meg én Uram...

Mesécske

Esti Kornélnak, szívesen

Hol voltam hol nem
titkokban elkeverten
s illa-berek, nádak-crek
egyszerre csak eleredek!
Gondoltam: hátha?
mese, mese mátká
valami útra kerültem
sötét erdőkbe elmerülten
mint legolyanabb fiún
megfogant minden átok, hiún
vártam csak vártam
csodákra, mosollyá váltan –
De a sárkány-kacajban
eltévedtem a zajban,
királynő csókját lestem
páfrány közt elnyúlva, resten
aztán meg üveghegyeknek vágtam
nap felé küszködve bátran,
de a gonosz óriás-törpe
mindenem kerékbe törte,
tarisznyám lassan kiürült
dalia-arcom hamubasült,
madárlátta kezem ügyetlen
már óperenciás ügyekben,
hol vagyok hol nem
mesékbe elkeverten
Talán még ma is élek. . .

Lőrinczy István: Stációk a hegyen

Rangja van nálunk a könyvnek változatlanul. Legalábbis az irodalom belül. Bár megszámlálhatatlan az egykötetes költők száma, mégis változatlanul az első kötet a nagy cél mindenkinek, aki csak tollat fog a kezébe. S ha nem sikerül valamelyik nagy kiadónknál, jöhet a kisebb, vagy a saját pénztárca. Lőrinczy István Salgótarjánban élő költő a második csoportba tartozik. Feltehetően hosszú évek óta ír és bizonyára megunta a szerkesztőkkel való örökös levelezést. Felcsapott saját kiadójának. Egykoron megszokott dolog volt ez, s talán egyre gyakoribb lesz ezután is. Kérdezhetik, mi köze egy kötet tartalmának a kiadás körülményeihez? Esztétikailag nem sok, de mivel egy kritika a műben megmutatózó művészi magatartás kritikája is, nem lebecsülendő körülmény, hogy a szerző önmaga kiadója is. Mindenképpen dicséretes, ha egy nem is túlságosan fiatal ember életét azzal szépíti meg, hogy szépművészettel foglalkozik. Persze a kérdés az, hogy Lőrinczy azon kívül, hogy önmaga számára örömet okoz, megteszi-e ezt másokkal is. Hisz az előző esetben példamutató értelmiségi vel állunk szemben, de költőnek csak a második kategóriába tartozó érezheti magát.

Lőrinczy Istvánról hamar kiderül, hogy lírai, harmóniát kereső alkotó, olyan ember, akiről azt

szokták mondani, költői lelke van. Kultúrált verssorok sorakoznak a kötetben, nincs benne semmi ingerlő, mesterkéltén pózoló, világot lenéző attitűd. A szerző kedveli a zárt formákat, és a hagyományos témákat. A kötet olvasásakor kellemes érzésünk támad, úgy érezzük, az ismeretlen szerző azon litterátorokhoz hasonlatos, melyből annyian éltek a múltban, jelentetve meg füzetkékiket, s akiknek szellemi jelenléte, ha szabad így mondanom, értelmiségihez méltó élete adta azt a szellemi környezetet, melyekből az igazi tehetségek elindulhattak. A régi, irodalomhoz értő magyartanárok, önképzőkori vezetők, irodalmi asztalokat létrehozó kisvárosi értelmiségiek örököse Lőrinczy István, bár verseit olvasva feltételezhető, hogy zártabb, magának valóbb amazoknál, de ennek vélhetően nem önmaga az oka. Hiszen teljesítménymániás, sztárgyártó körünkben a csak műveltséget szerző, csak hivatásszeretettel író ember rangtalan közlegénye társadalmunknak, s csak a tv-ben, rádióban nyilatkozó, közszerepléseken hajlongó művészt illeti elismerés. A többiek örülhetnek, ha elmeállapotukat nem vonják kétségbe azok, akik kötelező olvasmányukat is szívesen eliskasztották volna nyolcadikban. Mindezen körülmények átsütnek Lőrinczy István sorain. A vidéki költő egyszerre van könnyű és ne-

héz helyzetben. Nincs ranglistán (itt természetesen nem azokra gondolok, akik vidéken élve is részt vállalnak az ország szellemi életéből), teljesen izolált. De nem is zavarhatja meg a Népszabadságban megjelenő féloldalas kritika, sem a sikerrel járó rengeteg kötelezettség. Tud álmodni és magára marad ugyan, de mégis együtt lehet álmalival.

Am ez a legnagyobb veszély is. Lőrinczy István salgótarjáni költő, de ez legkevésbé látszik versein. Pedig az egyetlen lehetősége az érvénycs megszólalásra az lenne, ha tudósítana arról a vidékről, melyről nekünk csekély tapasztalataink vannak, s melynek kínjait csak újságokból ismerhetjük. Lőrinczy lírája egyetemes mondanivalóra törekszik, de így semmitmondóvá válik. Költészete nem több, mint egy literátus ember verskészítése. A költő verset ír. Én költő vagyok, tehát verset írok. Az olvasott versek alapján így összegezhető az az attitűd, mely Lőrinczyre és még sokakra jellemző. Az a benyomásom, hogy amikor végigsétál a városon (tapasztalatból mondom, nagyon tanulságos séta), nem a várost látja, nem az egyre szomorúbb emberek gesztusait, hanem behunyt szemmel költ közben, példaképeivel beszélget, csak azt felejtí el, hogy Krúdy kocsmájánál sokkal tanulságosabb az SBTC-klubház hasonló intézménye manapság. Egy hasonló helyzetű pályatársával kapcsolatban egyszer már megjegyeztem, mert típushiba: ha ugyanazt írjuk meg, mint annyian, ha ugyanazokat a kellően általános, amolyan kabuki-témákat írjuk meg, akkor csak vesztesek lehetünk. Aki nem zseni, s e kötet szerzője s a zseni között még nagyon értékes tehetségfokozatok vannak, az jó, ha olyat mond,

ami csak az övé, ami személyes igazsága.

Mellesleg a zseni sem tesz másként, csak személyes igazsága egy nagyobb közösségé is. Ahol viszont kevés a tehetség, csak az akarat van meg, ott sokszerszer leírt költői közhelyek sorakoznak az elkövető verstani ismereteinek, műveltségének függvényében széles vagy szűkebb palettán. Lőrinczy verseiben néhány motívum, a nyári meleg, a hanyatt fekvő nő, a Nap és a bor ismétlődik, még azt sem mondhatjuk, hogy változatosan. Írjon bár Krúdy Gyuláról, vagy Bánhidi Lászlóról, Mengele doktorról vagy éppen Szász Endréről, megbízható patronként térnek vissza a vastag combú lányok. Egy pszichológus minden bizonnyal hosszan elmagyarázná az egyébként kézenfekvő megoldást, de a kritikus dolga csupán annyi, hogy megjegyezze, amit itt olvas, az szépszépet ugyan, de hiányzik belőle mindaz, amiért verset olvasnak az emberek. Hiányzik a felismerés, a megrendülés és a megrendítés képessége. Ezek csak verssorok olyan dolgokról, melyről az olvasó semmivel sem tud kevesebbet, mint az író. Minden feledhető és minden kicserélhető ebben a kötetben. Lőrinczynél visszatér a haláltábor képe, többet emlegeti Mengelét, mint bárki mást, de semmit, sőt még a semminél is kevesebbet tud csupán ábrázolni abból, ami egyébként is alig ábrázolható szavakkal. De ha igen, akkor inkább maradjunk Radnóti földből kiasott fűzeténél. Lőrinczy egyébként írt verset róla is. Pontosabban Salgótarjában álló szobráról. Nem láttam az illető művet (én egy másik szoborra emlékszem, a hegy tetején áll, és olyan, mintha nekiindulna a szakadéknak), de ezúttal ez mindegy, hiszen bármely város bármely szobráról szólhatna. Ugyanúgy, mint

az a hónapokról szóló költemény, mely a „*Kék vers a hónapokról*” címet viseli, s valóban minden kék benne, ellentétben magukkal a hónapokkal. Nem csupán a képek, de még a jelzők is kicserélhetők ebben a költészetben, mert vajon tudja-e valaki, hogy miért június az elefánt, és október a gyík, s miért nem fordítva, amikor akár úgy is, bárhogyan lehetne.

Sok a híres emberekhez írott vers. Valószínűleg ennek is lélektan van. Ha Lőrinczy Daliról ír, akkor ez azt jelenti, hogy a nagy mester szinte asztaltársa a jóval kisebb mesternek. Lőrinczy azt érezheti, valami köze lehet hozzá, ahogy Kassákhoz, Bartókhoz és a többiekhez. Általában ugyanazokhoz, akikhez általában verset írnak, azok, akik így próbálják növelni saját önbizalmukat. Az ilyen kötetek minimuma, ha a szerző felelhető tartalomhoz hibátlan formát párosít. Ezek azok az esetek, amikor kiderül, hogy valaki nagyszerűen ismeri az irodalmat, a verstant, csupán az alkotáshoz szükséges kreativitás hiányzik belőle. Lőrinczy a formában magabiztosabb, s ha már semmi eredeti nem születik keze nyomán legalább a sorok szabályosan lüktetnek – már amikor. Mert bizony előfordul, hogy a költő megbotlik a sorokon, s érezhető, amint

szavakat keres, hogy befejezhesse sorait. Ennek jó példája a *Halott szerelmesek balladája*, vagy a *Petőfi Zoltán Debrecenben* című vers.

A kötetet Szász Endre illusztrálta. Gondolhatnánk, ha valakit Szász illusztrál az már valami. Tévedés. Ezúttal nem a költő bizonyította, hogy méltó ilyen rangos társra, hanem a Mester, hogy amint azt eddig is tudtuk, gyakran beleesik a nagytehetségű művészek hibájába, s könnyű kézzel hoz létre nevéhez méltatlan alkotásokat. Szásznak sok zseniális és sok gyenge műve van, de az ő életművét, mint mindenkiét, a legjobb teljesítmények minősítik.

Lőrinczy István ötvenévesen jelentkezett első kötetével, s aligha hihetjük, hogy valamifajta szeméremből nem legjobb verscitt gyűjtötte össze. Az új szerzők jelentkezése azért öröm, mert mindig bizakodunk, hogy új költővel, új gondolatokkal gyarapodik a magyar irodalom. Ezúttal azonban csak egy kötettel gyarapodott.

A szerző-kiadó bizonyára füttyül a kritikákra és ír tovább. Esetleg újra kiadja önmagát. Ehhez joga van. Ám ebben az esetben ne csodálkozzon, ha jelentkezését nem kíséri lelkesedés. Ez könnyen megtörténhet azzal, aki saját, álombeli irodalmi életéből a valóságos nyilvánosság elé lép. Még akkor is, ha önmagát delegálta oda.

Zonda Tamás: Nincs félelem

Megkésztett jelentkezés Zonda Tamás köteté, bár a költő viszonylagos gyakorisággal megjelenik folyóiratokban, antológiákban, aktív tagja a balassagyarmati Komjáthy Társaságnak, Zonda megkésztettsége ezúttal nem esztétikai, kizárólag naptá-

ri kategória. Nem valószínű, hogy most, hirtelen tanult meg írni, inkább az történhetett, hogy Zonda Tamás nem állt sorba nagytiszteletű lektorok és szerkesztők előtt, hogy egy-két esztendővel megelőzze önmagát. Ennek a késésnek vannak

azonban előnye is. Zonda Tamás negyvenévesen nem úgy tudott fiatal költő maradni, ahogy sokan a már szinte viccként emlegetettek közül. Őt megtartotta az idő. Figyelte az életet, miközben saját szemlélete nem öregedett. Zonda Tamás egyszerre korosztálya tagja és kortalan bölcselője.

A bölcsélet úgy érzem kulcsszó Zonda írásaiban. Nem kell nagy elmélyülés belátni, ezeket a verseket egy racionálisan gondolkodó, vagy legalább racionálisan is gondolkodó ember írta. De szerencsére nem távolról mosolyog ránk fényképen is látható bölcs mosolyával a szerző. A távoli mosolynál mindenképpen több, ha egy költő úgy tud mosolyogni, hogy a mosoly önmagának is szól. Zonda nem tartja különbséget magát senkinél és nem óhajt elegánsan kivonulni. Mindannak, amiről ír, nem csupán nézője, de elszenvedője is. Ami legnagyobb crényei egyike, hogy nem magányos szenvedője. Költészete nem arról szól, hogy mily szerencsétlen manapság a költő, mert viszonylag kevés magyar alkoholista és fradidrukker vágyik jambusai rendjére. Zonda nincs elbűvölve saját magától, önfontosságát pedig csak az deklarálja, aki meg van győződve róla, századunk egyik nagy eseménye, hogy ő alanyi költő. Zonda Tamás, aki cseppet sem alanyi költő, ráadásul becsületes foglalkozása is van (ideggyógyász főorvos), nem kényszerül arra, hogy rímekben lássa a világot. Költészetét nem önmagáért műveli, ráadásul foglalkozása olyan, hogy ami egyoldalról minden humanista ember számára elszomorító, ahhoz ő hivatalból hozzájut. Zonda nap mint nap találkozhat egy illúzióit elvesztett világ áldozataival, s ez a világlátás a költő számára hasznos. Zonda doktor gyógyít, miközben a költő fi-

gyel, hogy önmagát gyógyíthassa. Ehhez a világlátáshoz nem kellene boldog idillek, sem teátrális jeremiádák. Zonda alapvető élménye, hogy valami után vagyunk. Nem sokkal, csak annyival, hogy végérvényesen elérhetetlenné váljon. A dolgok megtörténtek, de a díszletek, a minket övező világ díszletei változatlanok. Minden a helyén áll, csak egyetlen mozdulat hiányzik. Az amelyik mozgatni, rendben tartani tudná ezt a nagy egészet. Zonda költészetének alapvető igénye a lezárás szükségé. Tudja, hogy bár a fejlődés, avagy a fejlődés folytonos, de e deklarált folytonosság közben nem árt néha szakaszokat lezárni. De a lezárás a legnehezebb, mert minden pillanat után szívesen marasztalnák önmagukat az önmaguk által kiválasztottak. Zonda világa leállt és kihült. Mint egy óriási gyár, melynek levégőjében még ott a gépek és az izzadság szaga. Talán még a falak visszaverik elmúlt tettek indulóját, beszédfoszlányokat. Minden megmaradt rekvizitum azt mutatja, itt valaha élet volt. Nem is olyan régen, talán tegnap. Zonda itt azonos nézetben van korosztálya legjobbjával. Az elmúlt évtizedben irányzatát nőtte ki magát a cselekvéshiány. Ennek manírjait szerencsére nem, ám szellemiségének bizonyos motívumait Zonda is követi. Számára természetes ételszemlélet az, ami sokaknak irodalmi modorosság. Ars poetikája, pontosabban ars poeticusa azt sugallja: minden elfogyott: „Elszívárognak észrevétlen ficsurkorod záportükrei

Hullongó grafitban berendezkedik a sérelem...
kritikus tömeggé gyúrja szerveid
aztán hirtelen
szép házad ablaka a csend...
bevérvék minden-

Amiben láttuk önmagunkat – nincs. S ha arcmásunk önmagunk, úgy mi magunk sem vagyunk már többek saját elfogyó képmásunknál. Ebben a világban valóban bevérzik minden. „Kardforgató kezedet elástad” – folytatja egyszerűen, mely egyszerűség költészetének érett voltát bizonyítja. Zonda nem költész-kedik, számára az irodalom a lényeg koncentrált megnevezésének művészete, s ezen esztétikai mérce szerint valódi művészek mutatko-zik. Magabiztos kézzel válogatja ki összetört világunk hulladékából azokat a cserepek, melyek még megragaszthatók, s ha győzelmi osz-lop soha nem is lesz belőlük, de mestergerenda még lehet, mely megtartja felettünk a tetőt.

Ebben a megszűnt, szétesett vi-lágban kevés a felkiáltójel. Ennek a világnak meggömbült a felkiáltása is. Zonda inkább kérdez, talán ab-ban bíz, hogy az üres csarnok va-lamely sarkából válaszol egy vég-leg megnémultnak hitt hang. Zonda nagyszerűen kezeli a nyelvet, ugyan-úgy bánik a szavakkal, mint saját kőszá gondolataival. Megsimogatja, megszelídíti őket, majd cgyetlen szellemes vágással átalakítja fo-galmainkat. A nyár őszbe fordul, sőt tájjelegű költőknél felveszi ősz-i ruháját. Zondánál őszbe fordul. Ez a kicsi gesztus nagyon jellemző mű-vészetére. Minden megreped ezek-ben a versckben, de csak annyira, hogy azért emberi maradjon. Ezek-ben a versekben az a különös, hogy minden modorosság nélkül érezhet-jük: szerzőjüknek hangja, stílusa van. Ráadásul nincsenek ebben a költészetben aránytévesztések, stí-lustörések. Olyan egységes a kö-tet stílusa, mely egységet csak évti-zedek óta alkotó költőktől szokhat-tunk meg. Mert azt, hogy Juhász, az Juhász minden sorában, hogy Weöres Weöres minden sorában

azt tudjuk, megszoktuk. Ám szokat-lan és üdítő kivétel a mestereket lelkesen utánzóik tömegében, hogy egyszer csak jön egy ember, aki na-gyon egyszerűen, az éppen ügyele-tes irodalmi divattal mit sem töröd-ve beéri forrásként önmagával.

Csupán ott gyengébb a kötet, ahol szerzője „modernet” akart írni, ugyanazzal a költői gesztussal, ahogy a magukat modernnek kép-zelők szoktak. Régi igazság, hogy nekifutás nélkül csak kicsit lehet ugrani. Zonda értéke éppen abban van, hogy naprakész gondolkodó, aki nem akarja költőbbnek mutat-ni magát, annál, mint amennyire az. Zonda könnyedsége nem a fe-lületes emberek könnyedsége, így amikor egyszerűen csak verssé ír egy kétsoros ötletet (mert miért ne), az kevésbé sikerül (Hirdetés). Zon-da a szerkesztett béke költője, aki akkor van elemében, ha bebizo-nyíthatja, nagyon sokat tud a vi-lágról. Köznapi nyelvet használ, csak egy kicsit jobban, mint azok, akik helyett kétszeresen is nézni hi-vatott.

Beteg lelkekkel az foglalkozzon, aki érti a világot, költészetrel pedig az, aki nem csupán érti. Zonda Ta-más doktor versei arról tanúskod-nak, hogy szerzőjük érti, ismeri a világot.

Olyan korban élünk, melyben az eddig elfojtott indulat néha úgy repeszi szét szájkosarát, hogy köz-ben megfűladunk a habzó nyáltól. Olyan gondolkodókra lenne szük-ség, akiknek intelligenciája maga-sabb, mint a vérnyomása. Zonda Tamás ilyen ember. Grimaszt mutat a „kivert fogainkból pattogva hízó” jövőnek, abban bízva, hogy az ér-telem túlélheti egy délibábos világ hazugságait. Zonda költészete kö-vehető életszemléletre tanít. Hiá-ba, tudja a szakmáját...

SIPOSHEGYI PÉTER

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Ismét meghirdetjük a

GERELYES ENDRE (1935–1973) novellapályázatot.

A pályázat célja, hogy fölélessze a magyar novella legjobb hagyományait, s ösztönzést nyújtson mai művelőinek, akik e szigorú forma keretei között kísérlik meg napjaink konfliktusokkal terhes világának felmutatását. Tematikai és terjedelmi megkötöttség nélkül benyújtható bármely, eddig még nem publikált írás. Egy szerző legfeljebb 3 novellával vehet részt.

A jelíges pályamunkákat 3 gépelt példányban 1989. március 31-ig lehet eljuttatni a Palócföld szerkesztőségi címére: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Kérjük, hogy lezárt borítékban mellékeljék a jelíge feloldását, a szerző adatainak pontos feltüntetésével.

PÁLYADÍJAK:

I. díj: 15 000 Ft.

Két II. díj: 10–10 000 Ft.

Három III. díj: 8–8000 Ft.

A SZOT a munka világának legjobb ábrázolásáért 10 000 Ft-os különdíjat ajánlott fel.

Eredményhirdetésre 1989. ünnepi könyvhetén kerül sor. Az első közlés jogát – a díjazottak esetében – a Palócföld folyóirat tartja fenn. A pályázat eredményéről – tekintettel a résztvevők várható számára – a Palócföldből és a napi sajtóból értesülhetnek.

MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE
SALGÓTARJÁN VÁROS TANÁCSA
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE

Ára: 16,- Ft

Világ proletárjai
egyesüljete!

KOMMUNISTA
KÖNYVTÁR

ÖSZTÁLYHARC ÉS FORRADALOM OROSZORSZÁGBAN

IRTA: BUCHARIN NIKOLÁJ • SZAMUELY TIBOR
FORDITOTTA:

MÁSODIK (MAGYAR-
-ORSZÁGI) KIADÁS -

ÁRA **2** KORONA

BUDAPEST 1919
A MAGYARORSZÁGI SZOCIALISTA
PÁRT KIADÁSA

palócföld
TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988|6·XXII.

1988 DEC 31